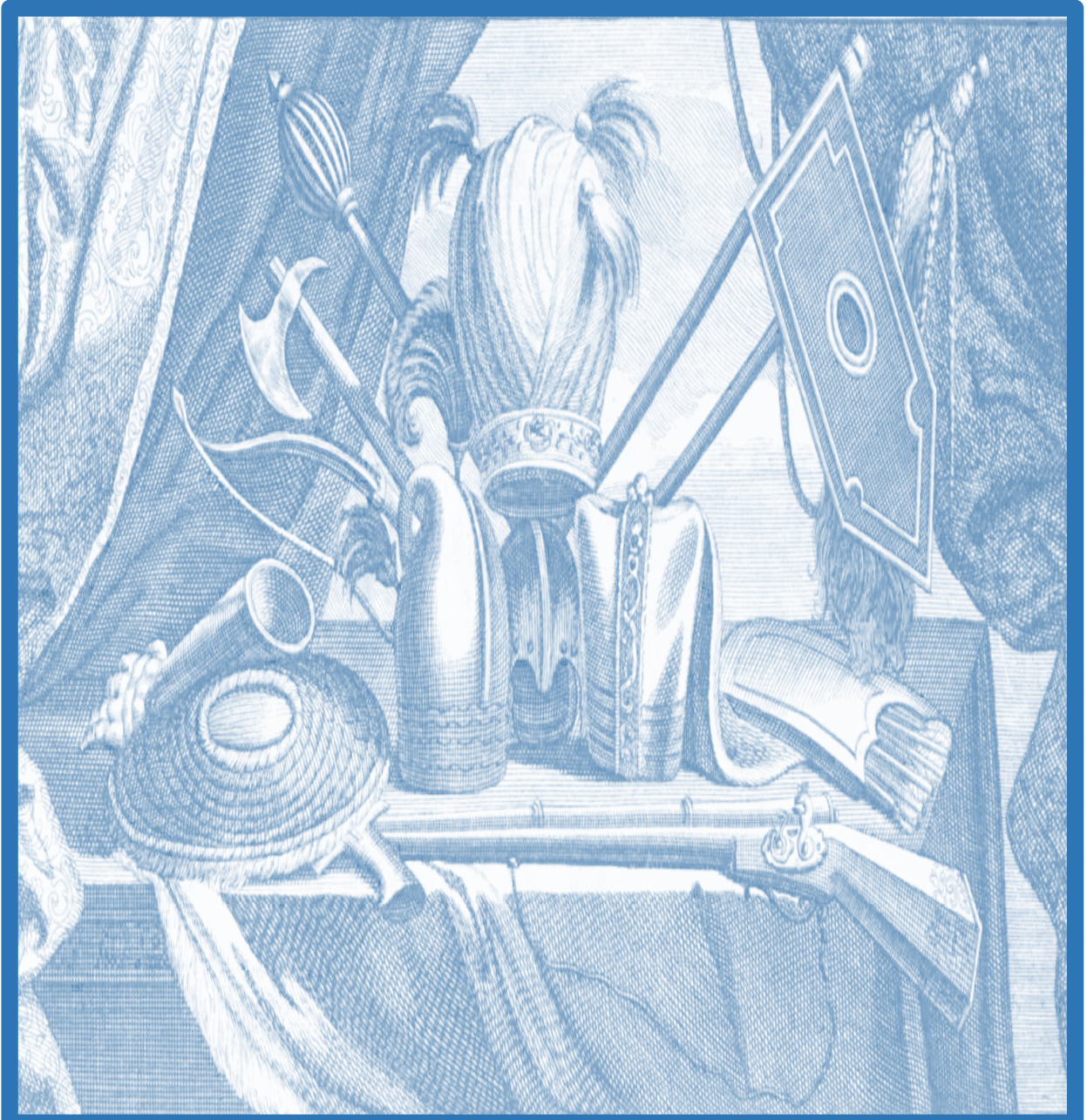

TURKISH JOURNAL OF WAR STUDIES

TÜRK SAVAŞ ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Türk Savaş Çalışmaları Dergisi 4, no. 1 (2023) | Yayıncı Mesut UYAR | e-ISSN: 2717-7432

**TURKISH
JOURNAL OF WAR
STUDIES**

**TÜRK SAVAŞ ÇALIŞMALARI
DERGİSİ**

TÜRK SAVAŞ ÇALIŞMALARI DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF WAR STUDIES

Cilt/Volume: 4 • Sayı/Number: 1 • Nisan/April 2023

E-ISSN: 2717-7432

TJWS

Türk Savaş Çalışmaları Dergisi uluslararası ve hakemli bir dergidir. Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

Turkish Journal of War Studies is a peer-reviewed and international journal. Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın Sahibi/Owner

Mesut UYAR

Yönetim Yeri/Head Office

Antalya Bilim Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanlığı

Antalya Bilim University School of Business and Social Sciences

Yayın Türü/Type of Publication

Yaygın Süreli Yayın/International Periodical

Yayın Dili/Language

Türkçe ve İngilizce /Turkish and English

Yayın Periyodu/Publishing Period

Altı ayda bir Nisan ve Ekim aylarında yayımlanır/Biannual (April & October)

Yayın Kurulu/Editorial Management

Baş Editör/Editor-in-Chief

Mesut UYAR, Antalya Bilim Üniversitesi, Antalya

Yardımcı Editörler/Associate Editors

Emrah ÖZDEMİR, Milli Savunma Üniversitesi, KHO, Ankara, Türkiye

Mehmet Fatih BAŞ, Milli Savunma Üniversitesi, KHO, Ankara, Türkiye

Ömer Furkan DEMİRCİ, Milli Savunma Üniversitesi, KHO, Ankara, Türkiye

Dil Editörü/Language Editor

Bilge FİLİZ, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Yayın ve Danışma Kurulu/Editorial Board

Sir Hew STRACHAN, University of St. Andrews, Scotland, U.K.

A. Kadir VAROĞLU, Başkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Serhat GÜVENÇ, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Ahmet ÖZCAN, Milli Savunma Üniversitesi, KHO, Ankara, Türkiye

Gültekin YILDIZ, Milli Savunma Üniversitesi, KHO, Ankara, Türkiye

Fatih YEŞİL, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Edward J. ERICKSON, (Ret.) Marine Corps Command & Staff College Virginia, USA

ICI WORLD of
JOURNALS

ESJI Eurasian
Scientific
Journal
Index
www.ESJIndex.org

CiteFactor
Academic Scientific Journals

idealonline

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
ISAM.
TÜRKİYE DİYANET FOUNDATION
CENTRE FOR ISLAMIC STUDIES
مركز البحوث الإسلامية
وقف الديانة التركي

ASOS
indeks

Member of
Crossref

TJWS

İletişim/Correspondence

Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR

Milli Savunma Üniversitesi, KHO Dekanlığı, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Ankara, Türkiye

Telefon: +90 (312) 411 11 18 (Santral)

Web: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/tws>

Elektronik posta: eozydemir@gmail.com

İçindekiler/ Table of Contents**Araştırma/Research**

Cumhuriyet Donanması'nın Yeni bir *Yavuz* Edinme Girişimleri: Harekât İhtiyaçları mı, Donanma Sembolizmi mi? 1-26

New Attempts of the Republic Navy to Acquire a New Yavuz: Operational Needs or Navy Symbolism?
Mehmet Fatih BAŞ

Türk Askerî Tarihi Perspektifinden Şânî-Zâde M. 'Ataullah Efendi ve Eserleri In 27-41
Şânî-Zâde M. Ataullah Efendi and His Works from the Perspectives of Turkish Military History

Dindar NEGİS

Fahri Belen: Asker, Siyasetçi ve Askerî Tarihçi 42-65

Fahri Belen: Soldier, Politician and Military Historian
Mehmet Fatih BAŞ

Kamu Diplomasisi ve Siyasi Propaganda: Kavramsal Bir Tartışma 66-77
Public Diplomacy and Political Propaganda: A Conceptual Discussion
An Appraisal on Military History Works of Ali Fuad Erden

Haluk KARADAĞ

Dirimtekin (1894 Cephelerden Müzeciliğe Bir Askerî Tarihçi: Feridun -1976) 78-90

Feridun Dirimtekin: A Military Historian's Life from Battlefields to a Museum Director's Office (1894-1976)

Ahmet ÖZCAN

Cumhuriyet Donanması'nın Yeni bir Yavuz Edinme Girişimleri: Harekât İhtiyaçları mı, Donanma Sembolizmi mi?

New Attempts of the Republic Navy to Acquire a New Yavuz: Operational Needs or Navy Symbolism?

<https://doi.org/10.52792/tws.1286538>

Mesut ÖZEL

Araştırma Makalesi

¹ Dr. – Serbest Araştırmacı

ORCID: 0000-0002-8577-6750

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mesut ÖZEL

E-posta/E-mail:

mesgam@gmail.com

Geliş tarihi/Received:

22 Nisan 2023

Revizyon talebi/Revision Requested:

27 Nisan 2023

Son revizyon /Last revision:

29 Nisan 2023

Kabul tarihi/Accepted:

29 Nisan 2023

Atf/Citation:

Özel, Mesut. “Cumhuriyet Donanması'nın Yeni bir Yavuz Edinme Girişimleri: Harekât İhtiyaçları mı, Donanma Sembolizmi mi?”. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 4, no. 1 (2023): 1-26.

Özet

Ülkelerin önemli dış politika uygulama araçlarından olan donanmalar, özellikle görkemli muharebe gemileri ile yakın geçmişte ülke niyet ve taahhütlerinin, diğer bir deyişle, egemenlik, milli güç ve uluslararası itibarının temsilcisi olarak tarih sahnesinde boy göstermiştir. İhtişamlı 'yüzer kalelere' sahip olma arzusu, Birinci Dünya Harbiyle sonuçlanan tırmanmada denizde silahlanma yarışını tetiklemiştir. Deniz aşırı topraklarını ve adalarını 'donanmasızlıktan' yitiren Osmanlı Devleti, bu rekabetin dışında kalamamıştır. Cumhuriyet Donanması da deniz hak ve menfaatlerini koruma görevini kurumsal kimliğinin özü olarak benimsemiş, açık deniz donanması geliştirmeyi ısrarla ve devamlı hedeflemiştir. Dünya donanmalarıyla etkileşimle gelişen bahriye kültürüne dayanan bu strateji, tehdit, yapısal değişim ve ekonomik menfaat odaklı gerçekçi paradigmalara karşın, kültürel sembollerin öne çıktığı sosyolojik temelli kurumsalcı yaklaşımlar ile daha iyi açıklanabilmektedir. Bu makalede, Cumhuriyet Donanması'nın "ana kuvveti" olan Yavuz'u yenilemek için yarım asır sonra gösterdiği gayretler, Amerikan arşiv belgeleri ve dönemin tanıklarının anlamlarıyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Türk Deniz Kuvvetleri, Cumhuriyet Donanması, Yavuz muharebe kruvazörü, muharebe gemisi, açık deniz donanması

Abstract

Navies are considered historically to represent a country's intentions and commitments, in other words, they symbolize a nation's sovereign status, power and international prestige. Big warships in particular have long marked the international ranking of a nation hierarchy of power. The pursuit of building navies with 'fortresses at sea' triggered a naval arms race that contributed to the First World War. The Ottoman Empire, which lost its overseas territories and islands due to 'lack of navy', could not stay out of this competition. The Ottoman naval elite vied for high seafaring ships including dreadnoughts in their naval programs. The Republican Fleet has adopted the task of protecting maritime rights and interests, as its organizational essence, and persistently aimed to develop a high seafaring navy. Due to the parsimoniousness of realistic paradigms focused on threat, structural change, and economic interest, this strategy, based on naval culture that develops by interacting with the world navies, can be explained in-depth with sociological institutionalist theory in which cultural symbols come to the fore. In this article, the efforts of Turkish Navy, for replacing its battlecruiser Yavuz after half a century is studied primarily based on the US archival documents and the memories of witnesses of the case.

Key Words: International Relations, Turkish Navy, Republican Fleet, battlecruiser Yavuz, battleship, dreadnought, high seafaring navy

GİRİŞ

Kıbrıs Barış Harekati'nin ilk safhasında *Kocatepe* muhribinin dost ateşiyle kaybının ardından dönemin en yüksek tirajlı iki gazetesi, deniz ve hava kuvvetlerini güçlendirmeyi hedefleyen kampanyalar başlattı. Bu girişimler, Türk Donanma ve Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıflarına bağış yapılmasını hedefliyordu. *Milliyet* gazetesinin “Ordu-Millet Elele”¹ sloganı ulusal birlik ve dayanışma temasına dayanırken, *Hürriyet* gazetesinin “Yeni bir *Yavuz* İstiyoruz” sloganı Türk deniz gücünün simgesi olan ‘*Yavuz*’un yerine en az onun kadar görkemli bir savaş gemisinin alınması mesajını taşıyordu:

Yeni bir *Yavuz* istiyoruz... Yepyeni bir *Yavuz* istiyoruz... Türk halkı yarım asırdır gönlünden çıkartamadığı, şarkılarını dudaklarından düşüremediği, resimlerini hala evlerinin, kahvelerinin duvarlarından indiremediği kahraman *Yavuz*'a duyduğu özlemi tekrarlıyor... Niçin lider savaş gemimiz, niçin lider sancak gemimiz yok? ...Niçin yıllarca önce hurdaya ayrılan ve millet için birliğin, beraberliğin, kuvvetin sembolü YENİ bir *Yavuz*'umuz olmasın?²

Başlatılan bu kampanyalar, Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin “Donanma Hayattır” ile Türk Donanma Cemiyeti'nin “Başkasının Vermediğini Millet Yapar” girişimleriyle benzer temalar içeriyordu.

Tarih boyunca, büyük muharebe gemilerine sahip güçlü deniz kuvvetleri, devletlerin dış politika hedeflerinin elde edilmesinde önemli bir diplomatik araç olmuştur³. Cumhuriyet Donanması da 1930 ve 1940'lı yıllarda *Yavuz*'u merkeze alan kuvvet geliştirme programlarında, kruvazör ve muhriplerden oluşan bir yapı hedefledi. Ancak kuruluş yıllarının siyasi dinamikleri ve ordu ağırlıklı savunma bürokrasisi ile bütçe sınırlamaları, kısa sürede harbe hazır duruma gelecek bir kıyı savunma filosu oluşturulmasını dayatıyordu.

Bu makalede, ülkelerin duruş ve vuruş gücünü bünyesinde barındıran büyük savaş gemilerine ulusal kudret ve itibarın simgesi olarak mı yoksa güç rekabetinden kaynaklanan gerçek harekât ihtiyaçlarına mı dayanarak sahip olmak istedikleri sorusuna cevap aranmakta, bu bağlamda Cumhuriyet Donanması'nın omurgası olan ‘Şanlı *Yavuz*’u yenileme gayretleri incelenmektedir. Çalışmada ilk olarak, simgesel değer atfedilen görkemli savaş gemileriyle denizlerde güç ve itibar mücadelesinin teorik altyapısı ortaya konmaktadır.⁴ Ardından, dünya bahriyelerinin güç rekabetinin ötesinde bu gemilere yükledikleri anlam, tarihsel ve güncel örneklerle irdelenmektedir. İkinci olarak, Osmanlı Bahriyesi ve Cumhuriyet Donanması'nın büyük savaş gemisi teminini içeren donanma programları, güç ve itibar sembolizmine dayanan kampanyaları incelenmektedir. Son olarak, Türk Deniz Kuvvetlerince ‘*Yavuz*’un yerine bir kruvazör alma gayretleri, Amerikan arşivlerindeki belgeler

¹ “Ordu-Millet Elele”, *Milliyet*, 24 Temmuz 1974.

² “Yeni Bir Yavuz İstiyoruz”, *Hürriyet*, 25 Temmuz 1974.

³ Geoffrey Till, *Seapower: A Guide for the 21st Century* (New York: Routledge, 2018). 360-362

⁴ Büyük savaş gemilerinin uluslararası güç ve statü simgeleri oluşu genel bir önermedir. Savaş gemilerini esas alan güç ve statü simgeleştirmelerinde, 20. yüzyıl ortalarına dek muharebe gemileri ve muharebe kruvazörleri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise uçak gemileri esas alınmıştır. Bu üç farklı gemi sınıfı için ortak tanımlama “hat gemileri”dir (*capital ships* veya *ships of the line*). Bu çalışmaya konu olan TCG *Yavuz* bir muharebe kruvazörüdür. Dolayısıyla bir hat gemisidir.

ile sürecin tanıklarının aktardıklarına dayanarak, birbirini bütünleyen ve gerçekleyen bir kronolojik çerçevede sunulmaktadır.

DENİZLERDE GÜÇ VE İTİBAR MÜCADELESİNİN SİMGELERİ OLARAK GEMİLER

Donanma geliştirilmesi, güç ve beka temelli gerçekçi paradigmalara, özellikle güç dengesi, stratejik ihtiyaç ve güvenlik ikilemi temelinde açıklanabilmektedir. Bunun yanı sıra, iş birliğiyle denizlerden ekonomik faydayı optimize eden ve küreselleşen ticaretten tüm paydaşların yararlanabileceği bir düzeni hedefleyen liberal kurumsalcı yaklaşımlarla da deniz ulaştırmasının donanma tarafından korunması bağlamında da anlamlandırılabilir.

Ülkeler arasında küresel ölçekte engelsiz ve bütüncül erişim imkânı sunan denizler, donanmalara karaya güç aktarma olanağı sunmaktadır.⁵ Donanmalar bu bütüncül deniz ortamında, aynı zamanda barış zamanından itibaren birbirleriyle kültürel ve sosyal etkileşimde bulunmaktadır. Bu nedenle, donanma gelişimi sadece milli çıkar boyutunda değil, kurum, kural ve normlar gibi kültürel faktörler tarafından da tetiklenmektedir.⁶ Bahriyeler, milli ve kendi kurumsal kimliğinin ötesinde, aynı zamanda bir parçası oldukları dünya donanmalar evrenindeki olan yenilik ve gelişmelere de uyum sağlamak, takip etmek durumundadır.⁷ Bu etkileşim nedeniyle transnasyonal örgütsel alan niteliği kazanan bahriyelerde kurumsal uygulamaların yayılımı ve evrimi, inşacı bir yaklaşım olan sosyolojik kurumsalcı modelle açıklanabilmektedir.⁸ Bu modele göre kurumlar, sadece resmi ve şekli olarak yayınlanan kuralları, standart çalışma usullerini ve normları değil; aynı zamanda insan davranışlarına yön vererek anlam çerçeveleri oluşturan simge, bilişsel senaryo⁹ ve ahlaki kalıpları da içermektedir.¹⁰ İnsan davranışlarını etkileyen bu kültürel faktörler, kurumsalcı yaklaşımda, nesnelere ve uygulamaların sosyal olarak inşa edilen anlamlarını öne çıkarmaktadır.

Sosyolojik kurumsalcı model, insan davranışının doğasına ekonomik olmaktan ziyade sosyolojik olarak yaklaşmaktadır. Ekonomik modelde, aktörler bağımsız hedeflerle bağımsız olarak davranırken, temel güdülerini fayda maksimizasyonu için kişisel çıkarıdır. Öte yandan, sosyolojik modellerde davranışlar sosyal bağlam, yani “sosyal normlar, kurallar ve yükümlülükler” tarafından yönlendirilmekte,¹¹ diğer bir deyişle temel davranış ilkesi “uygunluk mantığına” dayanmaktadır. March ve Olsen “siyasi aktörlerin belirli eylemleri belirli durumlarla uygunluk kurallarına göre ilişkilendirdiğini” belirtmekte ve uygunluğu sosyalleşme yoluyla yayılan bir siyasi ve sosyal sistem

⁵ Michael Lindberg ve Daniel Todd, *Brown-, Green-, and Blue-Water Fleets: The Influence of Geography on Naval Warfare, 1861 to the Present* (West Point, CT: Praeger, 2002).

⁶ Anne-Marie Slaughter, “The New World Order”, *Foreign Affairs* 76, sy 5 (1997): 195-97.

⁷ Paul J. DiMaggio ve Walter W. Powell, “The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective rationality in Organizational Fields”, içinde *The New Institutionalism In Organizational Analysis*, ed. Paul J DiMaggio ve Walter W Powell (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1991), 71.

⁸ Theo Farrell, “World Culture and Military Power”, *Security Studies* 14(3), (2005): 48-488.450.

⁹ Bir bilgi, beceri veya davranışın yapılışını, işlem basamaklarını, bireyin doğrudan öğrenme amacı gütmemesine rağmen farkına varmadan öğrenmesidir. Jeanne Ellis Ormrod, *Öğrenme Psikolojisi (Human Learning)*, ed. Mustafa Baloğlu (Ankara: Nobel Akademik, 2003).

¹⁰ Peter A. Hall ve Rosemary C. Taylor, “Political Science and the Three Institutionalisms”, *Political Studies* 44(5) (1996): 936-57.

¹¹ James S. Coleman, “Social Capital in the Creation of the Human Capital”, *American Journal of Sociology* 14 Supplement (1988): 95-96.

çerçevesinde ana hatlarıyla açıklamaktadır.¹² Dolayısıyla, sosyolojik kurumsalcı modelin merceğinden bakıldığında, sosyal uygulamalar verimlilik ya da çıkar sağlamaktan ziyade uygun ve meşru görüldükleri için benimsenmektedir. Yakın geçmişte, Eyre ve Schuman'ın da belirttiği gibi modern dünya sisteminde milli devletin temel nitelikleri olan bağımsızlık, egemenlik ve çağdaşlık bazı harp silah ve araçları veya askeri unsurlar nezdinde simgesel önem kazandı. Bu anlamda, ileri teknoloji ürünü silahlar veya bu silahları taşıyan platformlar simgesel olarak kurumsallaşarak dünyada yayılma eğilimi taşıdı. Stratejik ihtiyaçlar ile durumsal sınırlandırmalar, bu yayılma eğilimini etkilemekteydi.¹³ Bu çerçevede, Michael Howard, muharebe gemilerinin 20. yüzyılın başlarında ulusal güç ve onurun özgün bir simgesi olarak, ülkelerin teknolojik gelişmişlik ve küresel erişim yeteneğini temsil ettiğine, büyük toplarının ise tahrip gücünün göstergesi olduğuna vurgu yapmaktadır.¹⁴

Donanmaların temel görevlerinden olan sancak/varlık gösterme İkinci Dünya Savaşı sonrasında işlevini ve önemini korurken, daha önce bu işlevi gören muharebe gemilerinin yerini uçak gemileri ve nükleer denizaltılar almıştır.¹⁵ Ancak, büyük muharebe gemilerinin sembolik önemi, dünyada kurumsal ve kültürel düzeyde halen kabul görmektedir. Ken Booth'un da belirttiği gibi, özellikle büyük muharebe gemilerine, bir ülkenin niyetlerinin ve taahhütlerinin simgesi olma işlevi atfedilmektedir. Diğer bir deyişle, muharebe gemileri ihtişamlı görünüşleri ile egemenlik, milli güç ve uluslararası itibarın temsilcisi olarak ulusal ve yabancı kamuoylarını etkilemektedir.¹⁶

Bu bağlamda çarpıcı bir örnek, Amerikan İç Savaşı sonrasında toplumdaki sosyal, kültürel ve etnik farklılıkları bütünleştirecek yeni bir ulusal kimlik ve devlet imgesi yaratma ihtiyacı kapsamında donanma oluşturulmasıdır. 1880'lerde denizlerde güçlenmenin toplum nezdinde kabul görmesi, Amerikan halkının donanmanın temsil ettiği “güç ve itibarı” kendi “büyüklük ve kahramanlığıyla” bağdaştırmasında yatmaktaydı.¹⁷ Güçlü bir “Amerikan ulusu” ve “Amerikan devleti” kimliği çerçevesinde, dış dünyaya bu değişimi yansıtmak ve ilişkileri yeniden tanımlamak için “güçlü ve etkili bir donanma” yaratıldı.¹⁸

Sovyet liderlerinden Nikita Krushev, gelecekteki harplerde hava gücünün etkili olacağına inanarak kudretli bir donanma oluşturulmasına karşı durdu. Hatta yapılmakta olan *Sverdlov* sınıfı kruvazörlerin bir kısmını hizmet aldırdı. Buna karşın Krushev, 1953'te İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth'in taç giymesi münasebetiyle yapılan, savaş sonrası teknolojik gelişmelerin sergilendiği Donanma Gösterisi'ne bir *Sverdlov* sınıfı kruvazör gönderdi. Kendisinin de bir denizci devlet olan

¹² James A. March ve P. Johan Olsen, “The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life”, *The American Political Science Review* 78(3), (1984): 741.

¹³ Dana P. Eyre ve Mark C. Suchman, “Status, Norms and Proliferation of Conventional Weapons: An Institutional Theory Approach”, içinde *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, ed. Peter J. Katzenstein (New York: Columbia University Press, 1996), 79-113.

¹⁴ Michael Howard, “War and the Nation State”, *Daedalus* 108(4) (1979): 101-10.

¹⁵ Nükleer denizaltılar, deniz gücü ile nükleer caydırıcılığı bütünleştiren platformlardır. Ancak hat gemilerinden en önemli farklı, görünürlük değil sinsi ya da görünmezliğe dayalı bir işleve sahip olmasıdır. Asli görevleri olan nükleer caydırıcılık modern deniz harp ve hareketindeki rollerin gölgede bırakılmaktadır. Örneğin bkz. Sinan Topuz, *Modern Deniz Harbini ve Denizler için Mücadeleyi Anlamak* (İstanbul: Alibi Yayıncılık, 2016), 160-185; Evren Mercan, *1850'den Günümüze Modern Harp Gemileri* (İstanbul: Kronik Kitap, 2022), 244-250.

¹⁶ Ken Booth, *Navies and Foreign Policy* (New York, USA: Routledge, 2014), 35.

¹⁷ Mark Russell Shulman, *Navalism and Emerging of American Sea Power, 1882-1893* (Annapolis: Naval Institute Press, 1995).

¹⁸ Edward Rhodes, “Sea Change: Interest-Based Vs. Cultural-Cognitive Accounts of Strategic Choice in the 1890s”, *Security Studies* 5(4) (1996): 73-124.

İngiltere'ye resmi ziyaretini aynı sınıf gemiyle yapması, devlet adamlarının büyük savaş gemilerinin itibarının cazibesinden uzak durmadığını gösterdi.¹⁹ Özetle törensellik söz konusu olduğunda büyük savaş gemilerinin diğer güç simgelerini gölgede bıraktığına şüphe yoktur.

Donanmaların özünde bulunan çok yönlülük, kontrollü olarak kullanılma imkânı, hareket kabiliyeti, güç aktarım yeteneği, sembolizm ve dayanıklılık gibi nitelikler büyük savaş gemilerinde de münhasıran bulunur. Ulusal egemenliğin denizdeki unsuru olarak, savaş gemileri gittikleri her yerde diplomatik temsil keyfiyetini haizdir. Bu nedenle, devletler savaş gemilerinin ziyaret ettikleri ülke limanlarında tabi oldukları muameleyi ve yarattıkları algıyı titizlikle takip eder. Büyük savaş gemileri bu anlamda, heybetli ve ürkütücü görünüşleriyle muhatapların görüş ve tutumlarının şekillendirilmesinde etkili olmaktadır. Öte yandan donanma güç gösterilerinin caydırıcı olmanın yanında, kışkırtıcı olabileceği, 'güvenlik ikilemleri' tetikleyerek silahlanma yarışı başlatabildikleri de olmuştur. En tipik örnek, Birinci Dünya Savaşı öncesinde yaşanan İngiliz-Alman deniz silahlanma yarışdır.

Büyük savaş gemilerinin ülkelere sağladığı itibar madalyonun bir yüzüye, bu gemilerin kaybının doğuracağı politik, sosyolojik ve psikolojik olumsuz etkiler diğer yüzüdür. İkinci Dünya Savaşı'nda Singapur'da konuşlu *Prince of Wales* ve *Repulse* muharebe gemilerinin Japon uçakları tarafından batırılması, İngiltere'nin Asya'daki politik gücü ve askeri varlığına etkileri, bu kayıpların maddi boyutuyla orantısız derecedeydi.²⁰ İngilizlerin *Hood*, Almanların *Bismarck* muharebe gemilerine atfettikleri sembolik önem bir diğer örnektir. *Hood*'un *Bismarck* ile yaptığı sekiz dakikalık bir top düellosu sonucunda batırılması, İngilizlerin milli itibarını ağır yaralamıştı. İngilizlerin denizlerdeki şeref timsali *Hood*'un kaybının yarattığı travma, ancak İngilizlerin tüm güçleriyle *Bismarck*'a çullanarak batırmalarıyla hafifledi. *Bismarck*'ın batışı ise, bir çelik gemiden öte, Alman milletinin onur ve gücünü temsil eden bir sembolün yitirilmesi etkisi yarattı. Almanya'nın açık deniz filoları ile denizde mücadele azmini kırdı, denizlerde hakimiyet İngilizlere geçti.²¹ Benzer şekilde, Falkland savaşı sırasında, kaybının yaratacağı olası travma, Arjantin'i elindeki tek uçak gemisini muharebe sahasına sürmekten caydırmıştır.²² Bu örnekte uçak gemisinin harbe maddi katkısı, kaybının yaratacağı olası manevi etkiye değmeyeceği hesabının yapılmış olması büyük savaş gemileri söz konusu olduğunda simgeselliği maddi unsurları ne derece önemsizleştirdiği açıkça görülmektedir. Yani bir büyük savaş gemisinin rolü ve etkisi sadece kuvvet hesaplarındaki ağırlığıyla sınırlı değildir.

Büyük ölçüde İngiliz donanmasından esinlenen uluslararası bahriye kültürü hem komuta ve kuvvet yapılanmasında hem de harekât faaliyetlerinde ve günlük gemi yaşamında, izomorfik, yani

¹⁹ Booth, *Navies and Foreign Policy*, 63. Selefî Stalin'in büyük muharebe gemilerini büyük devlet statüsünün simgeleri olarak gördüğü ve bu nedenle büyük bir donanma inşa etmeye soyunduğu ileri sürülmektedir. Bkz. Mehmet Alioğlu, *Continental Powers and Quest for Status: A Comparative Study of Abdulaziz's Navy, (1861-1876)*, Basılmamış Doktora Tezi, Kadir Has Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Fakültesi, (İstanbul, 2002): 179-182.

²⁰ Barry Gough, "Prince of Wales and Repulse: Churchill's "Veiled Threat Reconsidered", Churchill Proceedings, International Churchill Conference, Vancouver, 2007, Erişim Tarihi: 22 Şubat 2021, <https://winstonchurchill.org/publications/finest-hour/finest-hour-139/prince-of-wales-and-repulse-churchills-veiled-threat-reconsidered/>.

²¹ Kennedy Ludovic, *Pursuit: The Chase and Sinking of Bismarck* (London: Collins, 1975).

²² Eyre ve Suchman, "Status, Norms and Proliferation of Conventional Weapons: An Institutional Theory Approach".s.97. Rus Karadeniz Filosu'nun sancak gemisi Moskva kruvazörünün Ukranya tarafından batırılması Rusya'nın işgal öncesi Karadeniz'de yarattığı hâkim güç algısını kırmıştır.

benzer biçimli denizci kurum ve kuralları öne çıkarmaktadır. Kısacası, ülke bahriyelerinin stratejik gelişimini yönlendiren lider kadrolar, dünya donanmalarındaki “moda” olan eğilimlere kayıtsız kalamamaktadır. Hem ulusun hem de bahriyenin güç ve çıkarlarını geliştirmek için, küresel eğilimleri kendi yaptıklarını savunmak, doğrulamak ve gerekçelendirmek için takip etmektedir.²³ Bu durum, güç dengesi, coğrafi şartlar ve gerçek tehdide yönelik kuvvet geliştirilmesinin ötesinde, aktörleri dünyadaki güçlü ülkeler ve bahriyeler arasında “mevki ve itibar” sahibi olabilecek bir donanma oluşturulmasına yönlendirmektedir.

Geçen yüzyılın başında, büyük savaş gemileri, “dretnot” özelinde sürat, duruş ve vuruş gücünü bünyesinde barındıran ulusal güç ve onurun sembolleri olarak sivrildi.²⁴ Neredeyse tüm ülkeler gerçek harekât ihtiyaçlarının ne olduğuna bakmaksızın bu görkemli platformlara sahip olmak için yanıp tutuştu. Devasa muharebe gemileri, ulusal kimliğin teknolojik ve sınai gelişmişlik unsurları üzerinden ulusal güç ve itibar ile ilişkilendirmesini sağlarken bahriyenin kurumsal kimliğini pekiştirip yükseltiyordu.²⁵ Cumhuriyet donanması da bu eğilime uyarak Türk milletinin nezdinde tarihsel olarak güç ve itibar simgesi olan “Şanlı Yavuz” üzerinden kurumsal kimliğini inşa ederken, ulusal kimlikle bağını da yine bu gemi üzerinden kurdu ve sürdürmeye çabaladı. Öte yandan Türk Deniz Kuvvetleri'nin kurumsal hiyerarşideki yeri de büyük ölçüde Yavuz'a bağlanmış oluyordu. Özellikle hava gücünün giderek artan önemi ve popüleritesinin yanı sıra 1947'de ayrı bir kuvvet statüsüne kavuşması, Hava Kuvvetleri'ni Deniz Kuvvetleri'ne karşı dışli bir rakip haline getirdi. Yavuz ya da Yavuz dengi bir savaş gemisinin varlığı bu rekabette Deniz Kuvvetleri'nin geri düşmemesinin anahtarıydı.

MODERN DONANMALARDA BÜYÜK MUHAREBE GEMİLERİNİN VARLIĞININ GEREKÇESİ

Günümüzde de güçlü bir deniz kuvveti, bir devletin itibarını, güvenliğini ve etki alanını artırmaya devam etmektedir. Deniz kuvvetlerinin, devletlerin dış siyaset hedeflerinin elde edilmesinde²⁶, iş birliği veya rekabetçi, bazen de karma anlayışta kullanılması yani “donanma diplomasisi”ne hatta buna sınırlı kuvvet kullanımı veya kullanım tehdidi ekleyerek “gambot diplomasisi”²⁷ uygulamalarına her boyut ve fırsatta ülkeler tarafından başvurulmaktadır. Günümüzde bir donanmanın darbe gücünün etkinliğinde uçak gemileri ile nükleer ve klasik denizaltılar öne çıkmaktaysa da büyük savaş gemileri artan ateş güçleriyle ülkelerin “büyük güç sıfatı” kazanmada maziye dayanan sembolik yerini, kudretli görünüş ve heybetli duruşları ile sürdürmektedir.

Devlet başkanı seviyesinde ziyaretlere, güçlü deniz filolarının refakat etmesi, resmi kabullerin ve resepsiyonların “vatan toprağıyla eşdeğer savaş gemisi güvertelerinde yapılması”²⁸

²³ John W Meyer, “The World Polity and the Authority of the Nation State”, içinde *Institutional Structure: Constituting State, Society, and the Individual*, ed. George M Thomas vd. (Beverly Hills: Sage Publications, 1987), 41-71.s.59.

²⁴ Booth, *Navies and Foreign Policy*.s.58.

²⁵ Farrell, “World Culture and Military Power”.s.450.

²⁶ Till, *Seapower: A Guide for the 21st Century*.s.360-362.

²⁷ James Cable, *Gunboat Diplomacy 1919-1991: Political Applications of Limited Naval Force* (NY: St. Martin's Press, 1994).s.14.

²⁸ Cem Gürdeniz, *Çelik Gemiler, Demir Bahriyeliler* (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2016).23.

etkileyici “donanma diplomasisi” örneklerindedir.²⁹ Büyük devletler deniz kuvvetleri geliştirmede harekât ihtiyaçlarına dayanmasa da bu tip görkemli yüzen kaleleri donanmalarında tutma eğilimi taşımaktadır. Yakın tarihli bir örnek olarak, 1980’li yıllarda ABD Başkanı Ronald Reagan’ın “600 gemilik donanma”³⁰ politikası kapsamında, Sovyet donanmasının gösterişli *Kirov* sınıfı muharebe kruvazörlerine³¹ mukabil *Iowa* sınıfı muharebe gemileri³² seyir füzeleri ile donatılarak yeniden hizmete alınması gösterilebilir. Bu gemiler Birinci Körfez Savaşında kara hareketinin ateş desteğinde etkin olarak kullanıldı. Günümüzde Çin’in inşa ettiği TİP 55 *Renhai* sınıfı güdümlü mermili muhriplerin,³³ Amerikan *Arleigh Burke*³⁴ ve Rus *Sovremenny* sınıfı muhriplerden³⁵ daha büyük tonajlı tasarımı, kudret ve itibar rekabetinin bir göstergesi kabul edilmektedir. Vuruş güçlerinin yanı sıra bu gemilerin görkemli duruşları ile diplomatik bağlamda ve kamuoyu nezdinde daha büyük etki yapacağı Amerikalı savunma uzmanlarının tartışmalarında yer bulmaktadır.³⁶

Çağdaş gemi inşasında ‘görünmezlik’ peşinde tüm silah ve sensörlerin gemi formu içinde tutulması nedeniyle, yeni nesil teknoloji ürünü *Zumwalt* sınıfı destroyerlerin³⁷, muhabere gücünde açık ara üstün olmakla birlikte, fütürist görünüşleri “sıradan” olarak nitelendirilmekte, sembolik etkisi yetersiz bulunmaktadır. Bu bağlamda, Çin ile olası bir sınamada, gerçekçi harekât

²⁹ İngiltere Kraliçesi Elizabeth’in Mayıs 2008’deki Türkiye ziyaretinde, Türkiye Cumhurbaşkanı onuruna akşam yemeği, eşzamanlı İstanbul liman ziyareti yapmakta olan uçak gemisi HMS *Illustrious*’ta verilmiştir. “İngiltere Kraliçesi Elizabeth İstanbul’da | DÜNYA | DW | 15.05.2008”, erişim 13 Aralık 2020, <https://www.dw.com/tr/ingiltere-krali%C3%A7esi-elizabeth-istanbulda/a-3337264>.

³⁰“Ship Building 1981-89- Reagan, Ronald”, erişim 13 Aralık 2020, <https://www.globalsecurity.org/military/systems/ship/scn-1981-reagan.htm>.

³¹ Kirov sınıfı kruvazörler, SSCB tarafından yapılan en büyük suüstü gemileridir. Tam yükte 28,000 ton çeken geminin boyu 252, eni 28,5 metredir. Dört adet yapılan gemilerden Pyotr Velikiy harekâta hazır, Admiral Nakhimov ise modernizasyondadır. “Kirov class (Type 1144.2) (Peter the Great)”, Naval technology, erişim 28 Şubat 2021, <https://www.naval-technology.com/projects/kirov/>.

³² Iowa sınıfı gemiler, 1943’te hizmete girmiş, 1982’de modernize edilerek 1992’ye kadar kullanılmıştır. Tam yükte 60,000 ton su çeken bu geminin, boyu 270, eni 33 metredir. Modernizasyondan sonra, 3 batarya 9 namlu 16 pusluk, 6 batarya 12 namlu 5 pusluk topun yanı sıra 32 Tomahawk seyir füzesi, 16 Harpoon suüstü güdümlü mermisi 4 Phalanx yakın savunma topu ile teçhiz edilmiştir. “Missouri III (BB-63)”, Naval History and Heritage Command, erişim 01 Mart 2021, <https://www.history.navy.mil/research/histories/ship-histories/danfs/m/missouri-iii.html>.

³³ Type 55 Renhai sınıfı muhripler, ana görev fonksiyonu bölge hava savunması ve denizaltı harbi olan çok maksatlı platformlardır. Tam yükte 13,000 ton su çeken gemilerin boyu 180, eni 20 metredir. “TType 055 Renhai destroyer”, Naval technology, erişim 01 Mart 2021, <https://www.naval-technology.com/projects/type-055-class-destroyers/r>.

³⁴ Arleigh Burke sınıfı muhripler, 1991 yılında hizmete girmeye başlamış ve inşaları halen devam etmektedir. Tam yükte 9,200 ton su çeken (Flight IIA) gemilerin boyu 155 metre eni 20 metredir. Aegis Balistik Füze Savunma Sistemine sahip gemiler, kara, süstü, hava ve balistik hedeflere karşı etkili Tomahawk, Harpoon, SM-2/3/6 füze ile teçhiz edilmektedir. “Arleigh Burke-Class (Aegis) Destroyer”, Naval Technology, erişim 01 Mart 2021, <https://www.naval-technology.com/projects/burke/>.

³⁵ Sovremenny sınıfı güdümlü mermili kruvazörler 1980’lerde hizmete girmiştir. Tam yükte 8,480 ton su çeken geminin boyu 156, eni 17.3 metredir. Rusya donanmasında 3, Çin donanmasında 4 gemi hizmettedir. “Sovremenny-Class destroyer”, Weaponsystems.net, erişim 01 Mart 2021, <https://old.weaponsystems.net/weaponssystem/GG05-Sovremenny-class.html>.

³⁶ James R Holmes, “A U.S. Navy Nightmare: What If China Built a ‘Battleship?’”, The National Interest, 12 Ekim 2019, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/us-navy-nightmare-what-if-china-built-battleship-87986>.

³⁷ Zumwalt sınıfı muhripler, tam yükte 15,995 ton su çekmekte olup, boyu 190 eni 24,6 metredir. Proje başlangıcında 32 gemi olarak planlanmış, ancak 3 adet inşa edilmiştir. “DDG 1000 Zumwalt-Class Multi-mission Destroyer”, Naval Technology, erişim 01 Mart 2021, <https://www.naval-technology.com/projects/dd21/>.

ihtiyaçlarından öte, ancak yerli ve yabancı kamuoylarını etkileyebilecek, güvertesinde envai çeşit top, füze ve sensör ile teçhiz edilmiş caydırıcı ve ihtişamlı büyük suüstü gemilerinin kullanılması yaklaşımı öne çıkmaktadır. Kısacası, geçmişte olduğu günümüzde de heybetli savaş gemileri donanma ve gambot diplomasisindeki simgesel yerini korumaktadır.

Soğuk Savaş sonrasında küçük ve orta ölçekli ülke donanmalarında benzer bir eğilimi, Basil Germond müstakil veya çok uluslu koalisyonlar içinde harekât icra edebilecek güç aktarım yeteneğine sahip olma şeklinde tespit etmektedir³⁸. Çağdaş donanmalarda “moda” izomorfik eğilimde, güvenlik ve güç aktarım yeteneğinin ana unsurları olan sabit/döner kanatlı hava vasıtalarını haiz çok maksatlı amfibi hücum gemileri (LHD/LHA) ile yüksek güdümlü mermi kapasitesine sahip destroyerler dünya bahriye kültürünün ortak paydaları olarak öne çıkmaktadır. Soğuk savaşın sonunda sadece beş ülke bu tarz (LPD/LHD) platforma sahipken günümüzde bu sayı 17'ye ulaşmıştır³⁹. Bu bağlamda, Türk Deniz Kuvvetlerinin soğuk savaş sonrası açık denizlere yönelim stratejisi de diğer ülke bahriyeleri ile benzerlikler taşımakta, yakında hizmete giren *TCG Anadolu* tam da yukarıda anılan güç aktarım yeteneklerine sahip bir platform olarak bu izomorfik eğilime uyum arayışını temsil etmektedir.

OSMANLI DEVLETİ'NİN BÜYÜK SAVAŞ GEMİSİ EDİNME ÇABALARI

19. yüzyılın ortalarından itibaren yelkenliden buhar takatli gemilere geçişte, donanma rekabeti her iki teknolojinin birlikte kullanıldığı demir zırhlı ve sonrasında çelik tekneli muharebe gemilerine sahip olmada yoğunlaştı. Ancak sanayi devrimleriyle beraber teknolojik gelişmelerin savaş gemisi tasarım ve yapımına yansıtılması, diğer bir deyişle “zırhlıdan dretnota harp gemilerinin evrimi”, 20'nci yüzyılın şafağında deniz gücü rekabetinde yeni bir çığır açtı. Bu teknolojik sıçrama, İngiltere-Almanya arasındaki deniz silahlanma yarışına yeni bir boyut kazandırdı. Tüm dünyada devletler, duruş ve vuruş gücü yüksek, görkemli dretnota sahip olmak için büyük mali külfetler altına girdi.⁴⁰

Osmanlı Devleti de toplumsal, siyasal, ekonomik ve askeri dinamiklerin etkisiyle kendini bu silahlanma yarışının içinde buldu. 19'uncu yüzyılın başlarında donanma yokluğu nedeniyle deniz aşırı toprakların ve Ege adalarının, özellikle de Girit'in, kaybı, Osmanlı toplumsal hafızasına travma olarak kazandı. Rusya ile Karadeniz'de yaşanan güç mücadelesi silahlanma için bir başka sebepti. Tüm bunlar, Osmanlı Donanmasını teknolojik atılımdan yararlanarak geliştirmek için hem iktidar sahipleri hem de toplum nezdinde kabul gören bir gerekçe yarattı. Osmanlı toplumunun bir amaç uğruna topyekûn seferberliğinin örneği olan Donanma Cemiyeti, mağlubiyetlerin altında ezilen bir milletin yeniden diriliş isteğinin tezahürü olarak 1909'da kuruldu. Cemiyetin bağış kampanyası *Reşadiye* ve *Sultan Osman* dretnotlarının inşa edildiği yıllarda zirve yaparak, “Donanma Hayattır” sloganı ile toplumun, devletin bekası için deniz gücüne verdiği önem ve anlamı gösterdi.⁴¹

³⁸ Basil Germond ve Deborah Sanders Michael Mulqueen Ian Speller, “Small Navies in Perspective: Deconstructing the Hierarchy of Naval Forces”, içinde *Small Navies Strategy and Policy for Small Navies in War and Peace* (England, England: Ashgate Publishing, 2014).

³⁹ “TCG Anadolu nedir? Ne değildir? - Veryansın TV”, 30 Nisan 2023, <https://www.veryansintv.com/yazar/cem-gurdeniz/kose-yazisi/tcg-anadolu-nedir-ne-degidir/>.

⁴⁰ Serhat Güvenç, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yolda Osmanlı'nın Drednot Düşleri* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 2009). 9-14.

⁴¹ Güvenç. a.g.e., 21-25.

Osmanlı donanmasının yenilenmesi, Almanya'dan alınan dört muhrip ve İngiltere'ye verilen iki dretnot siparişi ile somutlaşmaya başladı. Balkan Savaşı'nda dahi taksit ödemeleri aksatılmayan dretnotlardan *Reşadiye* 3 Eylül 1913'te denize indirildi. Brezilya için yapılmakta olan 'dünyanın en büyük dretnotu' *Rio de Janeiro* alınarak Aralık 1913'te *Sultan Osman I* olarak kayıtlara girdi. Ancak, Ege ve Karadeniz'de donanma kuvvet dengesini değiştirebilecek bu güçlü ve modern dretnotların Osmanlı Bahriyesine katılmalarına İngilizler şüpheyle yaklaşıyor,⁴² güç dengesine olası etkileri ise Rus ve Yunanlılarda 'huzursuzluk' yaratıyordu.⁴³

Savaş öncesi tırmanma sürecinde, deniz güç dengesinde önem atfedilen sayısal dretnot üstünlüğünün pekiştirilmesi amacı, İngilizlerin *Reşadiye* ve *Sultan Osman* gemilerine 31 Temmuz 1914'te el koyması sonucunu doğurdu. Bu gemilerin 'dostça olmayan bir hareketle' hukuk dışı olarak verilmemesi kamuoyunda büyük infialle karşılandı.⁴⁴ Kabusa dönen Osmanlı'nın dretnot düşleri, Akdeniz'de İngiliz filosunun takibinden kaçarak İstanbul'a gelen Alman gemileri *Goeben* ve *Breslau*'nun 11 Ağustos 1914'te Osmanlı sancağını çekmesi ile gerçekleşti. *Goeben*, el konulan dretnotların yarattığı boşluğu en azından toplumun gönlünde *Yavuz* doldurdu. Osmanlı bahriyesinin bu iki yeni gözdesi, devletin savaşa girdiği 1 Kasım 1914'e kadar hem harpte taraf seçme hem de dretnotların bedelini geri almada pazarlık unsuru olarak kullanıldı.⁴⁵ *Goeben*, Almanlar tarafından deniz silahlanma yarışında ilk inşa edilen muharebe kruvazörüydü. Tasarımında sürat ve duruş gücüne önem verilen bu gemi, yüksek sürati sayesinde vuruş gücü yüksek sahip İngiliz Akdeniz Filosundan sakınarak Çanakkale Boğazı'ndan geçmiş, cephane niteliği sayesinde Rus Karadeniz filosuna üstünlük sağlamıştı.⁴⁶

"Tarih yapan ve tarih açan bir gemi" olarak nitelenen *Yavuz*, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbine girmesinde önemli bir rol oynadı. Bu gemiler, dört yıl boyunca Almanlar tarafından sevk ve idare edildi ve Türk-Alman ittifakının sürdürülmesinde önemli bir işlev gördü.⁴⁷ Savaş sırasında *Yavuz* ve *Midilli* ile takviyeli Osmanlı Donanması Çanakkale'ye icra edilen amfibi hücum ile eşzamanlı olarak İstanbul Boğazı'na yapılabilecek bir Rus çıkarmasını önledi.

Savaşın son yılında Ege Denizi'nde icra edilen bir harekatta mayına çarpan *Yavuz* ağır yara alarak hareketten sakıt kaldı. *Midilli* ise battı.

Yavuz, Mondros mütarekesinin 19'uncu maddesiyle Alman kıtalarının serbestçe yurtlarına dönebilmelerine karşılık 2 Kasım 1918'de Osmanlı Hükümetine teslim edildi. O zamana kadar fiilen

⁴² a.g.e., 37-47.

⁴³ Bu gelişmeler üzerine, Yunanlılar da Fransa'ya Vasilefs Konstantinos isimli bir dretnot siparişi verdi, ara çözüm olarak Amerika'dan iki zırhlı kruvazör olarak Kilkis ve Lemnos adını verdiler. Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018). 448, Ruslarda, Ekim 1911'de Karadeniz'deki başlıca tersanesi olan Nikolayev'de üç adet *Imperatritsa Mariya sınıfı dretnot* kızığa kondu. Gemilerden ikisi 1915 yılında hizmete girerek, Karadeniz'de deniz üstünlüğünü sağladı, üçüncü gemi tamamlanamadı. Afif Büyüktuğrul, "Yavuz Donanmaya Lazım mıdır? Şanlı Yavuz Zırhlısının Şanlı Tarihi (6)", *Cumhuriyet*, 03 Mart 1963. 4.

⁴⁴ Güvenç, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yolda Osmanlı'nın Drednot Düşleri*. 71.

⁴⁵ Güvenç. 72-91.

⁴⁶ Afif Büyüktuğrul, "Şanlı Yavuz Zırhlımızın Şanlı Tarihi", *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1963, 4.

⁴⁷ Saim Besbelli, "YAVUZ: Tarih Yapan ve Tarih Açan Gemi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 52 (1972): 17-20.

bir Alman savaş gemisi olan *Yavuz* donanma ikinci komutanı olan Tuğamiral Arif'in forsunu çekerek bir Osmanlı Devleti gemisi hüviyeti⁴⁸ kazandığı ifade edilmektedir.⁴⁹

Birinci Dünya Savaşı sonuçlarının tüm olumsuzluğuna rağmen, özellikle Karadeniz'de Rus donanma varlığı ve etkinliğini sınırlaması, güç dengesini sağlamasının yanı sıra *Yavuz*'a Osmanlı toplumu gözünde güç ve itibar simgesi olarak müstesna bir yer kazandırdı.

CUMHURİYET DONANMASI “KRUVAZÖR” PEŞİNDE

Cumhuriyet ilan edildiğinde Türk bahriyesi ana muharip unsur olarak yaralı *Yavuz* muharebe kruvazörü ve eski nesil *Turgutreis* zırhlı muharebe gemisi ile *Hamidiye* ve *Mecidiye* kruvazörlerini miras aldı.⁵⁰ Kuruluş yıllarındaki bahriye siyaset programlarında Balkan ülkelerine, özellikle de Yunanistan'a karşı nispi güç üstünlüğü sağlayacak bir harp filosu kurulması hedeflendi. Denizcilerin bu hedefinin arkasında, Trablusgarp ve Balkan Harpleri ile Birinci Dünya Savaşında denizde yaşanan kayıpların yarattığı travma vardı.

Atatürk, *Hamidiye* ile 1924 yılında yaptığı ve donanmanın yetkinliğini görme amacı taşıyan yurt gezisi sırasında refakat eden milletvekilleri ile *Hamidiye*'nin subaylarından oluşan heyetler arasında donanmanın geliştirilmesi konusunda bir konferans tertip ettirdi. Sonuçta, genç subayların üç dretnotun asıl kuvvet olacağı açık deniz donanması oluşturma yönündeki fikirleri milletvekillerinin bütçe yetersizliği gerekçesiyle karşılaştı.⁵¹

Atatürk, 21 Eylül 1925'te *Yavuz* zırhlısına yaptığı ziyarette, Donanma Komutanlığı görevini de yürüten gemi komutanı Eğrikapılı Yarbay Necati'ye "...Bu gemiyi Türk Milletinin ihtiyacı olan sağlam ve kudretli bir zırhlı şekline sokacağız. Bu kudret silah bakımından sizlere, dış politika bakımından da bizlere büyük hizmetler görecek, gurur sağlayacak." diyerek *Yavuz* zırhlısı ile güçlenecek donanmanın dış politikada ne kadar etkili olacağını işaretini vermişti.⁵² Esasen, Meclis'te bahriye bütçesinin görüşüldüğü gizli celsede Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım (Özalp) Paşa tarafından açıklanan ilk bahriye programında. İlk aşamada *Yavuz*'un tamiri ile 2 kıt'a 750 tonluk denizaltı, 2 kıt'a 500 tonluk torpil gemisi, gemi tamiri ve tersanenin geliştirilmesinin

⁴⁸ Besbelli, 18.

⁴⁹ Türk ve Alman Bahriye Nezaretleri arasında 11 Eylül 1917'de Berlin'de akdedilen gemi satış sözleşmesi kapsamında, Goeben (*Yavuz*)'un 30,000,000 Mark ve Breslau (Midilli)'nin 6,600,000 Mark karşılığında ve gemi devir teslimi barış antlaşması gerçekleşmesinden sonra yapılması kararlaştırılmıştır. Salih Kış, "Birinci Dünya Savaşı'nın Seyrini Değiştiren Goeben ve Breslau Gerçeği", Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı 15, 22 (15 Nisan 2017): 111-24, 128. Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra, *Yavuz* zırhlısı 9 Aralık 1918'de İstinye'den İzmit'e, gemiyi henüz teslim almış Türk mürettebat makine sistemlerini işletmeye vakıf olamadığından dolayı, yedekte çekilerek götürüldü Saim Besbelli ve İhsan Göymen, Türk İstiklal Harbi Cilt V Deniz Cephesi ve Hava Harekatı (Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1964), 10.

⁵⁰ Dz.K.K. Iığı, Cumhuriyet Donanması 1923-2000, ed. Cem Gürdeniz (İstanbul: SHOD Başkanlığı, 2000). 9-11.

⁵¹ *Hamidiye*'nin yanı sıra Ankara'da bulunan deniz subayları da Gazi Paşa, Mareşal Fevzi Çakmak ve İsmet Paşa adını taşıyan üç dretnotun asıl kuvvet olacağı, çok mevcutlu bir donanma öneriyorlardı. (Amiral Ertuğrul Ertuğrul'un notlarından) Yakın tarihte, donanmasızlığın acılarını yaşayan bir neslin, genç devletin içinde bulunduğu mali güçlükleri düşünmeden iddialı donanma talebinde bulunmaları makul sayılabilir. Afif Büyüktuğrul, Büyük Atamız ve Türk Denizciliği (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969). 102.

⁵² Ersan Baş, "Atatürk'ün 21 Eylül 1925'te *Yavuz* Zırhlısının Ziyareti ve Sonuçları", Deniz Kuvvetleri Dergisi, Kasım 2005. 26.

planlanmaktaydı. Bu program, Gazi Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Fevzi Paşa, kendisi ve bahriye uzmanı olan mebuslar ile bahriyeli subayların olduğu görüşmelerde belirlenmişti.⁵³

Gölcük tersanesi ve üssünün temellerinin atılmasına vesile olan onarımı 11 Ağustos 1930'da tamamlanan *Yavuz*, sancak gemisi olarak Cumhuriyet Donanmasının itici gücü oldu. Donanma Ege ve Doğu Akdeniz'de yaptığı tatbikatlarla açık denizlere doğru yöneldi. Ege'de planlanan tatbikat kapsamında, 20 Kasım 1936 günü *Yavuz* muharebe kruvazörü, *Kocatepe* ve *Zafer* muhripleri, *I. İnönü*, *II. İnönü* ve *Sakarya* denizaltıları ile *Erkin* yatak gemisinden müteşekkil Türk filosu, Donanma Komutanı Tümamiral Şükür Okan'ı hamilen Malta ve Pire limanlarına ziyarette bulunarak Montrö Sözleşmesinin hemen sonrasında uluslararası arenada boy gösterdi.⁵⁴ *Yavuz* o dönem için dahi Türkiye'yi kendi sıkletindeki diğer ülkelerden ayıran bir güç unsuruydu. Ancak özellikle teknolojik olarak giderek yeni rakiplerinin gerisinde kalıyordu. Kömürlü kazanları ve uçaksavar savunmasının zayıflığı modern deniz harp ortamında hayatta kalmasını giderek zora sokuyordu.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kaldı. Savaş sonunda büyük maddi yıkım ve insan kayıplarına uğramamış az sayıda ülkeden birisiydi. Ancak tarafsızlığın bedeli uluslararası yalnızlıktı. Savaşın galiplerden SSCB'nin toprak ve üs taleplerine bir süre tek başına direnmek zorunda kaldı. Uluslararası yalıtılmışlığını kıran, Amerika'nın gambot diplomasisi uygulamasıyla *USS Missouri*'yi İstanbul'a göndermesi oldu.⁵⁵ Ülkenin kaderinde bir kez daha büyük bir savaş gemisi öne çıkmıştı. Takiben 12 Mart 1947'de Başkan Truman'ın ilan ettiği doktrin çerçevesinde Yunanistan ve Türkiye'ye Amerikan askeri yardımı başladı.

1950'li yıllarda Türk Deniz Kuvvetleri Yunan kruvazörü *Ellı*'yi dikkate alarak Ege'de donanma dengesinin muhafazası ile Trakya'nın savunmasında kara kuvvetlerinin ateş desteği için ulusal gururun bir parçası olan *Yavuz*'un hizmete devam etmesini öngörmekteydi. Ancak, dönemin Türk Silahlı Kuvvetlerinin yapılanmasında etkili olan Amerikan Askeri Yardım Kurulu (Joint American Mission for Military Aid to Turkey: JAMMAT), “özellikle gece yapılacak deniz harekâtında teknolojik olarak yetersiz ve savunmasız” olarak nitelenen *Yavuz*'u, kullanım ömrünü tamamlamış ve muharebe etkinliği zayıf olarak tanımlayarak program kapsamına almadı. Hatta daha etkin personel ve kaynak kullanımı için hizmet dışına ayrılmasında ısrarcı oldu.⁵⁶ Bu konuda Amerika'nın tutumuna yönelik tenkitler Abidin Da'ver'in kaleminden dönemin gazete sütunlarına yansdı:

[...] Donanmamızın muhtaç olduğu gemiler hakkında Cumhuriyet'e müteaddit yazılar yazdık. Amerikalı dostlarımız, kruvazör gibi masrafı çok büyük gemiye ihtiyacımız

⁵³ TBMM, “Gizli Zabıt Ceridesi D. II C. II İç. II 25.3.1340 (1924)” (Ankara, 1924), 395-397. Kazım (Özalp) Paşa, Erkanı Harbiye Umumiye'nin on yıllık bir Bahriye Siyaset Programı yaptığını ve mali boyutunun 54 milyon lira olduğuna işaret etti. Yapılan eşgüdüm sonunda Erkanı Harbiye Umumiye ve Müdafai Milliye Bahriye dairelerinin katılımıyla hazırlanan bahriye programının *Yavuz*'un tamiri, iki kıt'a filo, iki kıt'a 700 tonluk denizaltı, 6 kıt'a dört yüz tonluk denizaltı, iki kıt'a iki yüz tonluk denizaltı, 6 kıt'a 400 tonluk torpido muhribi, 4 kıt'a torpido, 2,000 adet torpil malzemesi ve mevcut savaş gemilerinin tamiri ve Anadolu'da bir tersane kurulmasını içerdiğini ifade etti. İstenilen yedi milyon liralık bütçe kabul edildiği takdirde, *Yavuz*'un tamiri ile 2 kıt'a 750 tonluk denizaltı, 2 kıt'a 500 tonluk torpil gemisi, gemi tamiri ve tersanenin geliştirilmesinin planlandığını belirtti.

⁵⁴ İbrahim Özdem Koçer, Şanlı *Yavuz* (İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2008).85-119.

⁵⁵ Gül İnanc ve Şahnaz Yılmaz, “Gunboat Diplomacy: Turkey, USA and the Advent of the Cold War”, *Middle Eastern Studies* 48, sy 3 (Mayıs 2012): 401-11, <https://doi.org/10.1080/00263206.2012.661372>.

⁵⁶ İskender Tunaboğlu, “Tarihin Son Dretnotu: *Yavuz* (Goeben)”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10(1), (2015): 771-802.782

olmadığı ve Türk donanmasının küçük gemilerden mürekkep olması lazım geldiği kanaatinde ısrar ediyorlar. Onların noktai nazarını kabul etsek dahi küçük gemiler bakımından da Türk donanması Karadeniz'deki kızıl filoya nispetle zayıftır. Muhriplerimizin, denizaltılarımızın sayısı azdır [...] Görülüyor ki Amerikalı dostlarımız, küçük gemilerden mürekkep olmasını istedikleri donanmamızı bu çeşit gemilerle de kâfi derecede takviye etmemişlerdir.⁵⁷

Türk Deniz Kuvvetleri, yaşlanan *Yavuz*'un yerine, Amerika'dan yardım programı kapsamında ısrarla kruvazör istiyordu.⁵⁸ Dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Sadık Altınca da milli ihtiyaçlar için yeni gemi satın alınması talebini Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a iletildiğinde, "...sırası değil..." cevabını aldığı için gayretlerini sahil tesislerinin geliştirilmesine hasletti. Türk donanmasının kruvazör talebini, NATO harekât planlarının halefine ve Amerikan yaklaşımının aksine İngiliz makamları olumlu karşıladı. Modernizasyon ve işletme masrafları Türk tarafına ait olmak şartıyla, ilerde daha yeni bir gemi ile değiştirme seçeneğiyle bir kruvazör vermeyi teklif ettikleri basına yansıdı.⁵⁹ NATO'nun kuruluşunu izleyen dönemde, açık deniz hareketinin sorumluluk ve yetkisi ABD ile İngiltere arasında paylaştırılmıştı. Diğer üyelerin donanmaları kıyı ve liman savunma görevlerine tahsis edilmişti.⁶⁰

Kruvazör talebini ilk duyduğunda "sırası değil" diye geçiştiren Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1954 yılında Amerika ziyareti sırasında uygun zamanın geldiğini düşünmüş olmalı ki tercümanlığını dönemin Vaşington Büyükelçisi Suat Hayri Ürgüplü'nün yaptığı bir görüşmede, Amerikan Deniz Kuvvetleri Komutanına bu talebi aktarmıştır.⁶¹ Ancak o da Amerikan tarafından gemi transferine olumlu yanıt alamayınca, 1957 yılında Tümamiral Refet Arnom başkanlığında bir heyet İngiltere'ye bir kruvazör, dört muhrip ve sekiz refakat gemisi almak için gönderildi.⁶² Sonuçta kaynak kısıtlamaları nedeniyle sadece kullanılmış dört muhrip alınabildi.⁶³ Daha sonraki yıllarda da

⁵⁷ Abidin Daver, "Dost Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Vazifesi", Cumhuriyet, 20 Haziran 1950.

⁵⁸ "2 Kruvazör ve 4 Muhrip Alacağız", Akşam, 11 Eylül 1948; "Oramiral Mehmed Ali Ülgen'in İzmir'de Gazetecilere Mühim Demeci", Cumhuriyet, 11 Eylül 1948; İskender Tunaboşlu, "Deniz Kuvvetlerinde Sistem Değişikliği" (Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008). Donanmanın takviyesi için Amerika'dan iki adet Fargo tipi kruvazör ve dört açık deniz muhribi alınması konusunda hükümetler arası görüşmelerin yürütüldüğü belirtilmektedir. Ayrıca "Chicago Daily Tribune"ün Türk haber ajanslarına dayanarak verdiği habere göre görüşmelerde Türk hükümeti Amerika'dan olası bir Rus saldırısına karşı boğazları savunmak amacıyla iki kruvazör ve beş farklı tipte savaş gemisi talep etti. Ancak, Türk hükümetinin Amerika'dan talep ettiği 1945'te inşa edilen ve her biri 10 bin ton olan Fargo sınıfı kruvazörler personel yetersizlikleri gerekçe gösterilerek verilmedi."

⁵⁹ Welles Hagen, "Turkey is Offered a British Cruiser", The New York Times, Ekim 16, 1953, 9. Yazar, Londra'nın bu teklifinin NATO'nun güney kanadının savunmasından sorumlu olan Müttefik Akdeniz Komutanı İngiliz Oramiral ve Müttefik Güney Avrupa Komutanı Amerikalı Oramiral arasındaki görüş ayrılığının ortaya koyduğunu belirtmektedir.

⁶⁰ Lawrence Kaplan, *A Community of Interests: NATO and the Military Assistance Program, 1948-1951* (Washington D.C.: Office of Secretary of Defence, 1980), 69

⁶¹ Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması Cilt IV* (İstanbul: Deniz Basımevi, 1984). Cumhurbaşkanı Bayar'ın çevirmenliğini yapan Suat Hayri Ürgüplü kruvazör talebine ABD Deniz Kuvvetleri Komutanı'nın cevabının "Sizin Deniz Kuvvetleri Komutanınız, parlamentodan geçiremeyeceği bir fikri parlamentoya önerir ve küçük düşer mi?" olduğunu nakleder.

⁶² Cemalettin Taşkıran, *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, Ekim 1998, 146-147.

⁶³ Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması Cilt IV*. 694. Oramiral Sadık Altınca ısrarlı talepleri üzerine, TBMM Bütçe Komisyonu üyeleri Deniz Kuvvetlerine yeni savaş gemisi alımı için 10 milyon Türk lirası harcama yetkisi verdi. Amiral Altınca, İngiliz Deniz Kuvvetleri Birinci Lordu Büyükamiral Mountbatten ile Türkiye resmi ziyareti sırasında gemi

Amerika'dan Baltimore sınıfı kruvazör tedarik edilmesi bahriyenin kuvvet hedeflerinde yer alması, kurumsal kruvazör ısrarının devamını teyit etmekteydi.⁶⁴

NATO'daki görev dağılımına rağmen İngiltere'nin Türkiye'nin talebine sıcak bakması şaşırtıcı gelebilir. Bu iki nedene bağlanabilir. İlki Akdeniz'de komutanın İngiltere'ye bırakılmış olmasıdır. Büyük bir deniz gücünü idamede kaynak sıkıntısı çeken İngiltere için, Türkiye'nin satın alacağı bir İngiliz yapımı kruvazörle İngiliz Amiral komutasında Akdeniz'de görev yapması oldukça maliyet-etkin bir seçenek gibi görünmüş olabilir. İkinci neden ise iki ülke deniz kuvvetleri arasındaki köklü kurumsal ilişkidir. Amerikan askeri yardımı başladıktan ve hatta Türkiye NATO'ya üye olduktan sonra dahi İngiliz deniz subayları Türkiye'de görev yapmaya devam etmiştir. Özellikle Deniz Harp Akademisi'nde ders veren bu subayların maaşları uzunca süre Türk hükümeti tarafından ödenmiştir. İki bahriye arasında devamlılık arz eden bu insani ilişki, İngiliz ve Amerikalı yetkililerin bakışlarındaki farklılığı bir ölçüde açıklayabilir.⁶⁵

Bu arada donanmanın belkemiği olan *Yavuz*, maddi yetersizlikler nedeniyle çağın gerektirdiği yenileştirmeye tabi tutulamadı; Gölcük'te şamandıraya bağlandı. 1954 yılından hizmet dışına çıkarıldığı 1957 yılına kadar Poyraz rıhtımında Harp Filosu Karargâhı olarak görev yaptı.⁶⁶ 7 Haziran 1973'te düzenlenen uğurlama töreninde dönemin Donanma Komutanı Koramiral Hilmi Fırat'ın "*Yavuz*, varlığı ile Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin, öncelikle 1930-1938 yılları arasındaki dış siyasetini gerçekleştirme vasıtası olmuştur. Gölcük, kendisini doğuran anasını kaybediyor."⁶⁷ sözleriyle söküme için uğurlandı. Bu vaka, ertesi gün gazete manşetlerine "*Yavuz*, 62 yaşında emekli oldu"⁶⁸ ve "*Yavuz* Gidiyor *Yavuz*"⁶⁹ başlıklarıyla yansıdı.

Düzenlenen uğurlama töreninde Deniz Kuvvetleri Komutanı Kemal Kayacan'ın "...seni uğurlarken duyduğumuz teessürün tek tesellisi, senin adına layık bir gemiye en kısa zamanda sahip olma ümididir" ifadesi, *Yavuz*'un yerine ikame edilecek bir sancak gemisi tedariki konusundaki niyet ve gayretin aslında bir tezahürüydü.⁷⁰ Bu örtülü mesajın ardından, *Yavuz*'un yerine sancak gemisi işlevini de görebilecek bir platform talebi Ankara Büyükelçiliği ve Askeri Yardım Heyeti kanalıyla Amerikan Dışişleri Bakanlığına 23 Ağustos 1973'te iletildi.⁷¹ Talep edilen Muhrip Lideri sınıfı *USS Norfolk*⁷², İkinci Dünya Savaşı sonrasında inşa edilen ve 1953'te hizmete giren 5,600 tonluk ilk büyük savaş gemisiydi. Tercihinde, diğer aday kruvazörlerden daha düşük maliyeti yanında, Türk

transferi için anlaşta. Heyet gönderildi, ancak daha sonra yetki verilen harcama miktarı 2 milyon Türk lirasına indirilince 4 muhrip transferi ile yetinildi. Alınan bu gemiler, TCG Alparslan, TCG M. Fevzi Çakmak, TCG Kılıç Ali Paşa ve TCG Piyale Paşa'dır.

⁶⁴ Cumhuriyet Senatosu, Tutanak Dergisi, c. 20, Toplantı 3 Birleşim 63, 16.04.1964, 47-49,

⁶⁵ Şuhnaz Yılmaz, Dilek Barlas and Serhat Güvenç, "Revisiting the Britain-US-Turkey triangle during the transition from Pax Britannica to Pax Americana (1947-1957)," *Southeast European and Black Sea Studies*, 20:4 (2020), 650.

⁶⁶ Koçer, Şanlı Yavuz, 118.

⁶⁷ Koçer, Şanlı Yavuz. 85-119.

⁶⁸ "Yavuz, 62 Yaşında Emekli Oldu", *Milliyet*, 08 Haziran 1973.

⁶⁹ "Yavuz Gidiyor Yavuz", *Tercüman*, 08 Haziran 1973.

⁷⁰ Koçer, Şanlı Yavuz. 119.

⁷¹ ABD Ankara Büyükelçiliğinin 23 Ağustos 1973 gün ve 1973ANKARA006730 sayılı mesajı, National Archives and Records Administration (NARA), Central Foreign Policy Files (CFPF), 1973-79 Released Telegrams. (Erişim Tarihi 11 Ekim 2019).

⁷² 1973 yılında hizmete giren USS Norfolk (DL-1), 1953'te Amerikan donanmasına katılmış, görev birliği komutanlarına sancak gemisi olarak hizmet vermiştir. 160 metre boya, 16 metre en ve 7,9 metre su çekimine sahiptir. 1974 yılında hurda olarak satılmış ve sökülmüştür. Çanı Norfolk kentinde sergilenmektedir. Hullnumber.com, "USS Norfolk", 2021, <https://www.hullnumber.com/DL-1>. Erişim Tarihi 1 Ekim 2019

Bahriyesinin envanterinde bulunan muhriplerden daha büyük ve yeni olması ile bir görev birliği komutanlık karargahını konuşlandırabilecek donanımda bulunması dikkate alındı. Hafif bir kruvazör gövdesi esas alınarak inşa edilen bu gemi, dönemin en yeni sualtı ve suüstü sensörleriyle teçhiz edilmiş bir denizaltı savunma harbi platformuydu. Ancak Amerikan Dışişleri Bakanlığı bu talebe resmi olarak, adını taşıyan tek gemi olarak Norfolk kenti tarafından “ülke savunmasına kentin katkısının bir simgesi olarak muhafaza edilmesi arzusu” nedeniyle transferinin uygun olmadığı yönünde görüş bildirdi. Ayrıca gönderilen mesajda ilave açıklama olarak, Türk Bahriyesinin *Yavuz*'un kaybı nedeniyle yaşadığı travma ve bunun kamuoyundaki etkisinin anlaşılır bulunduğu, ancak *Norfolk* gemisinin sınıfının tek örneği olarak hizmette kaldığı 16 yıl içinde bakım ve idamesinin Amerikan bahriyesine de büyük bir sorun ve yük olduğu belirtilmişti. Ayrıca, geminin münhasır ana ve yardımcı makina ile silah sistemlerinin yedek parça temin zorluğu yaratacağı, halen ihtiyat filoya ayrılmış olan geminin aktivasyonu ve silah sistemlerinin faaliyete geçirilmesinin 10,5 milyon doları bulabileceği gerekçeleriyle maliyet etkin bir seçenek olarak görülmediği Ankara Büyükelçiliğine ‘bilgi edinilmesi’ amacıyla bildirildi⁷³. Sonuç olarak, Amerikan makamları bakım ve idamesinin sorunlu olacağı gerekçesiyle *USS Norfolk*'u vermek istemedi; müze yapmak yerine bir yıl sonra da hurda olarak sattı.

Daha önce Türk Deniz Kuvvetleri'nin *Yavuz* ya da *Yavuz* ayarında bir savaş gemisi ihtiyacını Yunan ve Sovyetlerle denizde denge arayışıyla gerekçelendiriliyordu. 1970'lerde Yunan Donanması'nda artık *Ellis* yoktu. Sovyetlerle boy ölçüşmek olası değildi. Sovyetler, 1970'lerde güçlü bir Akdeniz Filosu kurmuş, Amerikan 6. Filosu'na meydan okur duruma gelmişti. Dolayısıyla büyük savaş gemisi edinme girişimi harekât ihtiyaçlarına dayanmıyordu. *Yavuz*'suz bahriyenin kuvvetler hiyerarşisindeki statüsünü koruma kaygısı ağır basıyordu.

Birleşmiş Milletler 1973 yılı Genel Kurul Toplantısı kapsamında, Türkiye tarafından bakanlar arası ikili görüşmelerde kruvazör transferinin gündeme getirileceğinin öğrenilmesi üzerine Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger başkanlığında 1 Ekim 1973 tarihindeki hazırlık toplantısında konu ele alındı. Yakın Doğu İşleri Masası kruvazör talebi konusunda olumlu görüş bildirdi. Gerekçeleri Türk kamuoyuna yönelik olumlu politik ve psikolojik mesaj olacağı; 1972 ve 1973 yıllarında Türkiye askeri yardım programlarında ciddi kesintiler yapıldığı, 1974'te daha büyük kesinti yapılacağı için, transfer konusunda bir jestin Türk hükümeti ile askeri ve güvenlik alanındaki ilişkilere katkı yapacağıydı. Ayrıca bu sayede Amerika'nın Türk kamuoyu ve hükümeti nezdindeki görünürlüğü artacağı gibi, gemi ödünç verilmeyip satılacaktı. Bakanlığın bazı diğer birimleri ile Savunma Bakanlığı Türkiye'ye kruvazör satışına sıcak bakmıyordu. Onlar iki nedenle itiraz ediyordu. Birinci neden, Türk bahriyesinin, simgesel önem dışında bir ihtiyacı olmayan böyle bir gemiyi transfer talebini Kongre'ye sunmak, Kongre'nin dikkatini çekerek tüm gemi transfer önerilerinin mercak altına alınmasına ve nihayet yeni kısıtlamalar getirmesine yol açma olasılığıydı. İkinci neden ise, geçerli harekât ihtiyacına yönelik olmayan böyle bir geminin yüksek tedarik, rehabilitasyon ve bakım maliyetlerinin, Türkiye'ye yapılan büyük çaplı askeri yardımların o güne dek dayandığı gerekçelerle uyumlu ve tutarlı olmamasıydı. Ayrıca Türk tarafı maliyeti öğrendiğinde gemiyi almaktan vazgeçebilirdi. Bu itirazlar üzerine Bakan Kissinger, olumlu baktığı kruvazör transferinin Kongre onay sürecinden sorunsuz geçmesi için ‘yakın arkadaşım’ olarak nitelediği

⁷³ ABD Dışişleri Bakanlığının 28 Ağustos 1973 gün ve 1973STATE171215 sayılı mesajı, NARA, CFPF, 1973-79 Released Telegrams.

Senato Silahlı Kuvvetler ve Mali İşler Komitesi üyesi Senatör Harry Flood Byrd ile konuyu görüşme kararı aldı⁷⁴. İkilinin yaptığı telefon konuşması özetle şöyleydi:

[...] Türklerin elindeki Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma kruvazörün yerine İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma bir kruvazörü hurda fiyatına vermek istediklerini, eski ve yakın bir müttefik olan Türkiye'ye yakın dönemde Kongrenin getirdiği kısıtlamalar nedeniyle askeri yardımı azaltmak zorunda kaldıklarını; naftalinli raflardan çıkacak ve ABD'nin hiç kullanmayacağı bu kruvazörün Türkiye için büyük anlam ve önem ifade ettiğini; Senato'dan henüz geçen ancak Temsilciler meclisinde onay aşamasında olan askeri yardım yasa tasarısı kesinleşmeden önce bir hafta içinde olumlu cevap verilmesi ve yasa çıktıktan sonra transfer teklifinin onay için Kongreye sunulması hususunda destek aradığı [...] ⁷⁵

Daha sonra yapılan yazışmalardan, Senatör Byrd ile görüşmesinden aldığı olumlu destekle Kissinger'ın risk olarak kruvazör teklifine onay verdiği anlaşılmaktadır.⁷⁶

Bu görüşmeler sonrasında, Birleşmiş Milletler nezdindeki Amerikan Temsilciliğine gönderilen bilgi notunda,⁷⁷ Türk hükümetinin hizmet dışına ayrılan ve büyük manevi önem atfedilen Yavuz kruvazörünün yerine sancak ve eğitim gemisi olarak bir platform tedarik etmek istediği vurgulandı. Ayrıca, halihazırda transfere uygun/elverişli durumda olan bir *Kearny* sınıfı kruvazörün⁷⁸ satış fiyatının bir milyon dolar olduğu, asgari rehabilitasyon maliyetinin 4-6 milyon dolar, bir eğitim gemisi (muharip gemi olarak değil) olarak hizmete alma maliyetinin ise 16-20 milyon dolara çıkabileceği, Türk tarafının bu maksatla muhtemelen kruvazörden küçük muhripten büyük bir gemiyi tercih edeceği, ancak yakın gelecekte böyle bir geminin transfer için uygun olmayacağı hususları yer aldı.⁷⁹

İlerleyen günlerde Yakın Doğu İşlerinden sorumlu Bakan Yardımcısı Rodger Davies, Vaşington Büyükelçisi Melih Esenbel'i aradı. Bakan Kissinger'in Türkiye'nin kruvazör talebini prensip olarak onayladığını, Amerikan Deniz Kuvvetlerinin Türkiye'nin taleplerini karşılayacak gemi belirleme çalışması yaptığını; sonrasında Amerikan ve Türk Deniz Kuvvetleri yetkililerinin geminin eksiklerinin giderilmesi ve rehabilitasyon maliyeti konusunda mutabık kalması gerektiğini

⁷⁴ Digital National Security Archives, The Kissinger Transcripts: A Verbatim Record of U.S. Diplomacy, 1969-1977, ABD DİB Henry Kissinger'in 1 Ekim 1973 tarihli Hazırlık Toplantısı kaydı (Secretary's Staff Meeting, Monday, October 1, 1973—3:27 pm. Attached to Decision Summary Dated October 4, 1973).

⁷⁵ Digital National Security Archives, The Kissinger Transcripts: A Verbatim Record of U.S. Diplomacy, 1969-1977, ABD DİB Henry Kissinger ile Senatör Harry F. Byrd arasındaki Ekim 3, 1973 günü saat 12.45'te yapılan telefon kaydı dökümü.

⁷⁶ Bu telefon kaydı ve mesajlardan Kissinger, kruvazör transfer sürecini şahsen yönlendirdiği anlaşılmaktadır. Kissinger başkent dışında olduğunda da mesajlar gittiği yerdeki Amerikan temsilciliğine gönderilmiştir: New York, Kudüs ve Tel Aviv gibi.

⁷⁷ Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, bu zaman diliminde New York'ta Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantılarına katılmıştır. Bu nedenle, mesajın Türk yetkililerle görüşmelerde kullanılacak bilgi notu olarak gönderildiği değerlendirilmektedir.

⁷⁸ Türk Donanmasının daha önce 1949-1975 yılları arasında kullandığı Gabya (Gleaves) sınıfı gemilerden söz edilmektedir. Ancak, Türk tarafının talebi daha büyük sancak gemisi niteliğini haiz bir gemi şeklindedir. Gemi sınıfının şehven Kearny kruvazör olarak ifade edildiği değerlendirilmektedir.

⁷⁹ ABD Dışişleri Bakanlığının 4 Ekim 1973 gün ve 1973STATE197362 sayılı mesajı. NARA, CFPPF, 1973-79 Released Telegrams (Erişim Tarihi 11 Ekim 2019)

belirtti. Geminin aktivasyon maliyetinin Türklerin beklentisinin üstünde olmasının muhtemel olduğunu, ancak Kongre onay süreci nedeniyle gemi ismi belirtilmeyeceğini ve konunun kamuoyuna yansıtılmamasının uygun olacağını ifade etti.⁸⁰ Geçen zaman içinde Amerikan Dışişleri Bakanlığınca bir cevap verilmeyince Büyükelçi Melih Esenbel, Bakan Yardımcısı Davies'e dönemin Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken'in ülkesinin yakın müttefikinin *Yavuz* yerine vereceği kruvazörün ismini Cumhuriyet'in 50'nci yıl kutlamalarında kamuoyuna açıklamak konusundaki arzusunu ilettiler. Ancak, Kongre onay sürecinde yaratabileceği olumsuzluklar nedeniyle bu talep uygun görülmedi.⁸¹

Müteakiben Amerikan Deniz Kuvvetlerince belirlenen *Boston*⁸² kruvazörünün ismi, Kongre değerlendirmesi⁸³ sonrasında 6 Aralık 1973'te Türk tarafına resmi olarak bildirildi.⁸⁴ Ancak, Türk tarafı, Amerikan Dışişleri yetkilerinin de öngördüğü şekilde, üç sene önce hizmet dışına ayrılmış *Boston*'un yüksek aktivasyon maliyeti nedeniyle transferine olumlu yaklaşmayarak teklifi kabul etmedi.

O dönemde Deniz Kuvvetleri Karargahında görev yapmakta olan Albay Yılmaz Numan Urs kruvazör transferine ilişkin hatıralarını şu şekilde aktarıyordu:

Oramiral Kemal Kayacan döneminde *Yavuz*'un yerine ikame edilecek, aynı zamanda topçu eğitim gemisi olarak kullanılacak bir sancak gemisinin tedariki gündeme gelmişti. Geminin adı *USS Boston*'du. Bu kapsamda, Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Karargâhı ile yazışma ve çalışmalar yapıldı, ancak sonra gemi transferi gerçekleşmedi. Ben de bir sınıf subayı olarak, kurmaylar uzun vadeli görev yapamayacağı için, bu gemide komutan olmayı ve uzun süre görev yapmayı arzu ediyordum ve düşüncemi çevremdekilerle de paylaştım. Benim de o tarihte katıldığım görüş küçük gemiler/denizaltılardan oluşan bir kuvvette disiplin sağlamanın ve birlikte çalışma ruhu oluşturmanın zor olacağıydı. Küçük gemilerde görev yapan denizcilerin gözü kara olur, korsan bahriyesi olur. Büyük gemi yavaştır, ama birlikte hareket etmeyi, birlik ruhunu öğretir. Bu anlamda bir denizcilik disiplini oluşturmak için uygundur. Daha sonra bu fikirden vazgeçtik. Tek gemiyle açık denize çıkacağımız yok, birden fazla gemiyi çıkartacak paramız hiç yok. O sırada Akdeniz'de dolaştığımız pek yok. Ege ve Marmara için ise uygun değildi. Açık denizler yerine kıyı donanması tercih edildi. Bir kruvazör yerine üç muhrip aldık.⁸⁵

⁸⁰ ABD Dışişleri Bakanlığının 13 Ekim 1973 gün ve 1973STATE203580 sayılı mesajı. NARA, CFPF, 1973-79 Released Telegrams. (Erişim Tarihi 11 Ekim 2019)

⁸¹ ABD Dışişleri Bakanlığının 27 Ekim 1973 gün ve 1973STATE212754 sayılı mesajı. NARA, CFPF, 1973-79 Released Telegrams. (Erişim Tarihi 11 Ekim 2019)

⁸² USS Boston (CA-69/CAG-1), Baltimore sınıfı ağır kruvazör olarak 1943 yılında hizmete girmiş, daha sonra Terrier güdümlü mermisi ile teçhiz edilmiştir. 14,700 ton deplasmana sahip kruvazörün boyu 205, eni 21.6 ve su çekimi 6,25 metredir. Gemi 3 adet üç namlulu 8/55, 6 adet çift namlulu 5/38 pusluk topu haizdir. 1970 yılında hizmet dışına ayrılan gemi, 1975 yılında sökülerek satılmıştır. J. Rickard, "USS Boston (CA-69)," History.org, Erişim Tarihi: Şubat 28, 2021, http://www.historyofwar.org/articles/weapons_USS_Boston_CA69.htm

⁸³ ABD Dışişleri Bakanlığının 20 Kasım 1973 gün ve 1973STATE0228913 sayılı mesajı, NARA, CFPF, 1973-79 Released Telegrams. (Erişim Tarihi 11 Ekim 2019)

⁸⁴ ABD Dışişleri Bakanlığının 6 Aralık 1973 gün ve 1973STATE0238840 sayılı mesajı, NARA, CFPF, 1973-79 Released Telegrams. (Erişim Tarihi 11 Ekim 2019)

⁸⁵ Emekli Deniz Albay Numan Urs ile Prof. Dr. Serhat Güvenç ve Mesut Özel tarafından yapılan telefon görüşmeleri, İstanbul, 2019.

Müteakiben, Şubat 1974'te Amerikan Deniz Kuvvetlerince *Springfield* hafif kruvazörünün⁸⁶ sembolik bir fiyatta transferi teklif edildi. *Boston*'a oranla rehabilitasyon ve bakım maliyetlerinin düşük olmasının yanı sıra, harekate hazır bir kruvazör olduğu vurgulanarak, geminin ihtiyat filoya ayrılması süreci nedeniyle transferin aciliyetine dikkat çekildi.⁸⁷ Teklifin iletilmesinden sonra, Dışişleri Bakanlığı Uluslararası İlişkiler Genel Müdürü Büyükelçi Ercüment Yavuzalp, Bakan Turan Güneş adına büyükelçiliği arayarak, kruvazörün resmi olarak talebine yönelik bakanlıklar arası eşgüdümün tamamlanamadığı, talebin 20 Şubat'a kadar yapılmadığı takdirde maliyetin artacağına anlaşıldığı, bu meyanda maliyetin sabit kalabileceği bir ek işlem süresi verilmesini istedi. Büyükelçiye cevaben kruvazörün kademeli olarak yürütülen deaktivasyon sürecinde olduğu, işçilik ve cihazlar da dahil olduğu için süreci erteleme Amerikan tarafına ek bir maliyet yaratacağı ve bu nedenle erteleme uygun olmayacağına değerlendirildiği ifade edildi. Ancak yine de bu talebin Vaşington'a iletileceği bildirildi. Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği, bu talebi transfer sürecinin Türk tarafında "pürüzsüz" yürümediği değerlendirilmesiyse, mümkün olduğu takdirde kruvazörün deaktivasyon sürecinin ilave bir maliyet getirmeden bir hafta kadar ertelenmesi yönünde olumlu görüşle Vaşington'a yönlendirdi.⁸⁸

Büyükelçi Yavuzalp, Deniz Kuvvetleri ile görüşmesi sonrasında Ankara Büyükelçiliğini tekrar aradı. Sürecin müteakip aşamalarına ilişkin olarak resmi teklifin gelmesi sonrasında Türk tarafınca yapılacak ayrıntılı bir incelemeyi takiben resmi talep yapılacağını belirtti. Bu cevabın deaktivasyon sürecini durdurmasının beklendiğini, transfer maliyetinin üç yıllık bir süreye yayılarak ayrı bir bütçeleme ihtiyacının ortadan kaldırılmasının öngörüldüğünü ifade etti. Aynı gün Amerikan Askeri Yardım Heyeti tarafından Türk Deniz Kuvvetlerine resmi kruvazör teklifi iletilerek,⁸⁹ deaktivasyon sürecinin 25 Şubat'a kadar durdurulacağı, takiben teklife maliyet artışının yansıtılacağı bildirildi.⁹⁰ Bu olumlu yaklaşıma rağmen, Türk tarafının kruvazörün sembolik bir fiyatla transfer teklifini kaynak olmadığı için kabul etmediği müteakip Amerikan yazışmalarına yansdı.⁹¹

Bu yazışmaların yapıldığı süreçte, Deniz Kuvvetleri Komutanlığınca dönemin Harekât Başkanı Tümamiral Nejat Serim, Teknik Başkan Tuğamiral Nezih İşeri ve Genel Sekreter Albay Fuat Uğur'dan müteşekkil bir heyet Amerika'ya gemiyi tektik maksadıyla gönderildi. Heyet tarafından 'geminin transferinin uygun olduğu' görüşüyle sonuç raporu düzenlendi. Koramiral Nejat Serim⁹² kruvazör alımına ilişkin hatıralarını şu şekilde naklediyordu:

⁸⁶ Cleveland sınıfı hafif kruvazördür. 1944'te hizmete girmiş, sonra sancak gemisi olarak tadil edilmiş ve Terrier G/M lançerleri ile teçhiz edilmiştir. Tam yükte 11,932 ton su çeken kruvazörün boyu 186, eni 20 metredir. 3 namlulu 6 pusluk ve 2 namlulu 5 pusluk topları vardır. 15 Mayıs 1974'te hizmet dışına çıkarılmıştır. "USS Springfield (CL-66)", Ships of the US Navy 1940-1945, 2019, https://www.ibiblio.org/hyperwar/USN/ships/CL/CL-66_Springfield.html.

⁸⁷ ABD Dışişleri Bakanlığının 13 Şubat 1974 gün ve 1974STATE029276 sayılı mesajı, NARA, CFPF, 1973-79 Released Telegrams. (Erişim tarihi 11 Ekim 2019)

⁸⁸ ABD Ankara Büyükelçiliğinin 19 Şubat 1974 gün ve 1974ANKARA01224 sayılı mesajı, NARA, CFPF, 1973-79 Released Telegrams. (Erişim Tarihi 11 Ekim 2019).

⁸⁹ ABD Ankara Büyükelçiliğinin 20 Şubat 1974 gün ve 1974ANKARA01267 sayılı mesajı, NARA, CFPF, 1973-79 Released Telegrams. (Erişim Tarihi 11 Ekim 2019).

⁹⁰ ABD Dışişleri Bakanlığının 20 Şubat 1974 gün ve 1974STATE033534sayılı mesajı, NARA, CFPF, 1973-79 Released Telegrams. (Erişim Tarihi 11 Ekim 2019).

⁹¹ ABD Dışişleri Bakanlığının 27 Şubat 1974 gün ve 1974STATE059271 sayılı mesajı, NARA, CFPF, 1973-79 Released Telegrams. (Erişim Tarihi 11 Ekim 2019)

⁹² Koramiral Nejat Serim, 1980-1981 yılları arasında Donanma Komutanlığı görevinde bulunmuş, meslek safahatında Yavuz'da batarya takım komutanı olarak görev yapmış bir subaydır.

Bir gün Komutan Oramiral Kayacan, beni kamarasına çağırdı. Amerika düşük sembolik bir fiyata kruvazör satıyor, gidip bir bak bakalım, bu bizim işimize gelir mi? Sen, Teknik Başkan Tuğamiral Nezih İşeri ve Genel Sekreter Albay Fuat Uğur ile bir heyet oluştur, gidin bir görün bakalım neyin nesidir?’ dedi. Tabii Komutan benim Yavuz’a olan ilgi ve tutku mu biliyor, ama olayı kendimize mal etmeyelim. Geminin vasıfları belli, ismi ile müsemma güçlü bir kruvazör değil gibi, adı Springfield. Daha önce ben bu gemiyi görmemiştim. Maksat Türk donanmasına gücü ne olursa olsun yeni bir güç ilave etmek, bir de donanmanın itibarını yükseltmek. Liman ziyaretinden tutunda herhangi bir tatbikatta karargâh gemisi olarak bu gemi bizim için kullanışlı mıdır? Amerika’ya varışımızın ertesi günü Vaşington'dan Norfolk’a giderken Amerikan Deniz Kuvvetleri bize özel uçak tahsis etti, Norfolk’ta gemiyi gördük. Hakikaten güzel gemi, gösterişli. Geminin personeli içindeydi, elektriği alıyordu, sistemleri devredeydi. Tam hizmet dışına çıkarılmak üzereydi. Komutanın emir verdiği gözle bakınca hakikaten Türk donanması için iyi bir gemiydi, şekliyle de güzel, ismi de Yavuz olacaktı. Yavuz, faal olduğu zaman Türk donanmasının omurgası idi. O zaman bir tatbikata gittiğimiz vakit Donanma Komutanı Nusret⁹³ gemisinde kalırdı. Cumhurbaşkanımız Karadeniz seyrini Nusret gemisi ile yapmışlardı, başka gemimiz yoktu sancak gemisi olarak. Bu önemli bana göre, gösterişli bir geminin olması, toplumunuza karşı, kendi kuvvetinize karşı. Biz olumlu görüşle döndük Ankara’ya. Komutanımıza raporumuzu verdik, baktım onun da niyeti geminin alınması yönünde. Sonradan Cumhurbaşkanının istemediğini öğrendik, o da haklı kendine göre, ekonomik yönden bakıldığında. Türk donanması Amerika’dan gelen muhripleri, denizaltıları ve hücumbotları gayet etkin olarak kullanıyor ve bakım tutumunu yapabiliyordu, bana kalırsa bu gemiye de etkinlikle bakabilirdi. Bütçe ve para durumunu ben bilmiyorum. Genelkurmay Başkanlığı genelde deniz konularına o dönemde sıcak, olumlu bakmazdı. Oramiral Kayacan da Cumhurbaşkanı Sayın Korumturk’ün hatırına bu konuda fazla ısrarlı olmadı. ‘Sonuna kadar bastırmak, sonuna kadar mücadele etmek olmaz, Komutanımızdır ters düşmüş olmayalım bu yaşlarda, bu makamlarda,’ dedi. Bu gibi düşüncelerle o gemiyi alamadık maalesef [...]⁹⁴

Kruvazör transferi konusunda hükümet düzeyinde, özellikle Cumhurbaşkanlığı seviyesinde yaşananları Büyükelçi Ercüment Yavuzalp *Liderlerimiz ve Dış Politika* adlı eserinde bir diplomat gözüyle aktarmaktadır. Türk Deniz Kuvvetlerinin Amerika’da hizmet dışına çıkarılmış bir kruvazör ile ilgilendiğini, kuvvet seviyesinde yapılan görüşmelerle transfer maliyetinin 30 milyon dolar civarında belirlendiğini, konunun nota ile muhatabına iletilmesi gündeme geldiğinde Dışişleri Bakanlığı olarak müdahil olduklarını nakletti. Kruvazör transferinin Bakan Turan Güneş tarafından Başbakan Bülent Ecevit’e iletilerek “Silahlı Kuvvetlerimiz güvenliğimiz için bunu zorunlu görüyorsa gerekli fedakarlığı yaparız” cevabı alındığını vurguladı. Genelkurmay Başkanlığından yazılı talep istendiğinde gönderilen yazıda “satın alınması uygun görülüyorsa, makamlarının bir itirazı olmadığı” şeklinde bir ifade olduğuna dikkat çekti. Büyükelçi Yavuzalp, şifahen temas ettiğinde Genelkurmay Başkanlığının “Ege’de büyük ve hantal gemilere değil, küçük ve seri hareket

⁹³ TCG Nusret (N-110), Danimarka’da inşa edilerek 1964 yılında Türk Deniz Kuvvetlerinde hizmete giren bir mayın dökücü gemidir. Yaşar Necdet Çelik, Cumhuriyet Donanması 1923-2005 (İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2005), 84.

⁹⁴ Koramiral Nejat Serim ile mülakat, 9 Temmuz 2019, Tuzla-İstanbul.

kabiliyetli gemilere sahip olmamız görüşünde olduğunu” ve Oramiral Kayacan’ın kruvazör ısrarı nedeniyle bakanlığa bu içerikte bir yazı gönderildiğini öğrendi. Bu durumda nota iletildiği takdirde kruvazör alımını uygun görenin Genelkurmay Başkanlığı yerine Dışişleri Bakanlığı olacağı düşüncesiyle konuyu Bakan Turan Güneş’e tekrar arz etme gereği duyduğuna işaret etti. Amerikan Ankara Büyükelçilik Müsteşarı ile yaptığı görüşmede, geminin hizmet dışı olduğu ve tekrar aktive edilmesi için üzerine silah ve elektronik sistemlerin konulması gerektiğini, bunun maliyetinin satış bedeli olan 30 milyon doları aşabileceğini, personel ve idamesinin bile çok masraflı olacağını öğrendi. Bunun üzerine Bakan Güneş’e “konunun bütün veçheleriyle üst düzeyde bir kere daha gözden geçirilmesine ihtiyaç olduğu [...]” görüşünü aktardı. Müteakiben konunun dönemin Cumhurbaşkanı, geçmişte Oramiral rütbesiyle Deniz Kuvvetleri Komutanlığı da yapan, Fahri Korutürk’e götürüldüğünü⁹⁵ ve onun da tedarik, bakım, onarım ve işletme maliyetleri nedeniyle kruvazör tedarikini uygun görmediğini hatıratında yazdı.⁹⁶

Sonuç olarak, Şanlı *Yavuz*’un yerine kruvazör alımı Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’ün maliyeti nedeniyle uygun görmemesi nedeniyle gerçekleşmedi. Kruvazör transferi konusunda, Amerikan arşiv belgeleri ile Büyükelçi Yavuzalp’ın hatıratı, Albay Urs ve Amiral Serim’in beyanları birbirini bütünleyecek ve tamamlayacak şekilde yaşanan süreci kronolojik olarak ortaya koymaktadır.

Bu sürecin diğer bir boyutunda, 1965’te başlatılan “Başkasının Vermediğini Millet Yapar”⁹⁷ girişiminin mimarlarından gazeteci Yılmaz Çetiner, Oramiral Kayacan’ın, bir kruvazör transferinin bütçeye getireceği yükün bilincinde olarak kendisinden yeni bir bağış kampanyası açılmasını istediğini anılarında nakletmektedir. Kendisinin buna olumlu yaklaşarak kampanyanın adını “Yeni Bir *Yavuz* İstiyoruz” olarak teklif ettiğini, Oramiral Kayacan’ın bu konuda gazete sahibi Erol Simavi’yle görüştüğünü, ancak onun böyle bir kampanyaya girmeye çekindiğini belirtti⁹⁸. Bağış kampanyası yapılmasının iki nedeni vardı. Birincisi, bütçeye yük getirmeden transfer maliyetini bağışlarla karşılamak ve daha önemlisi *Yavuz*’un kamuoyu nazarındaki sembolik önemi nedeniyle süreci halka mal etmektir. Ancak, Cumhurbaşkanı’nın uygun görmemesi nedeniyle hükümet kanadın da destek sağlanamayınca kruvazör transferi sonuçlandırılmadı.

Bu gelişmeler sonrasında, Oramiral Kayacan’ın Mart 1974’te Amerika’ya yaptığı resmi ziyarette, dönemin Amerikan Genelkurmay Başkanı Oramiral Thomas Hinman Moorer Türk bahriyesinin *Springfield* kruvazörünü neden almadığı konusunu gündeme getirdi. Cevaben Oramiral Kayacan, geminin göreve hazır hale gelmesinin büyük mali kaynak gerektirdiğini, Karadeniz’den Rusları çıkarmamak için “Harpoon” güdümlü mermisi benzeri silah alınmasının öngörüldüğünü, “şayet daha ufak fiyatı müsait bir gemi” bulunursa alınabileceğini belirtti. Bir gün sonra, Amerikan Deniz Kuvvetleri Komutanı Elmo Zumwalt ile görüşmesinde aynı konu gündeme geldiğinde “Biz de arzu ediyorduk. Para durumu buna engel oldu. Paramızı bulduğumuz bölgenin savunması için planladık. NATO’da ilk defa bize böyle bir gemi teklif etmeniz dolayısıyla size çok teşekkür ederim. [...] ileride daha ucuz daha küçük tonajlı 6-8 bin tonluk kruvazörün verileceğine inanıyorum.”

⁹⁵ Deniz Harp Okulu mezuniyetini müteakip, 1923 yılında bir yıl süreyle “mühendis (teğmen)” rütbesiyle *Yavuz Zırhlısı*nda ihtisas eğitimi görmüştür.

⁹⁶ Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996), 202-204.

⁹⁷ “Cumhuriyet’in Büyük Teşebbüsü: Başkalarının Vermediğini Millet Yapar”, *Cumhuriyet*, 02 Mayıs 1965.

⁹⁸ Yılmaz Çetiner, *Nefes Nefese Bir Ömür* (İstanbul: Epsilon, 2006). 598-600.

cevabını verdi. Amiral Zumwalt, “Biz de çok istiyoruz ancak Kongre'nin yeni gemi inşa programımızı kabul etmemesi nedeniyle bunu yapamayacağız. İstedığınız gemiler 8-14 yaş arasında olup en yeni gemilerimizdir.” görüşünü belirtti. Oramiral Kayacan, “[...]istikbal için fırsat bekliyorum.” diyerek konuyu nihayetlendirdi⁹⁹. Bu görüşmeler, Oramiral Kayacan'ın halen bir kruvazör transfer fikrini muhafaza ettiğini göstermekteydi. Müteakiben, Kıbrıs Barış Harekatı'nın yarattığı toplumsal ortamda *Hürriyet* Gazetesi, 25 Temmuz 1974'te “Yeni Bir Yavuz İstiyoruz”¹⁰⁰ sloganıyla bağış kampanyası açtı.

NEDEN YAVUZ?

Hürriyet gazetesi, bir gün sonra 26 Temmuz 1974 tarihinde “Neden Yavuz?” başlığı ile kampanyanın kapsamını ve gerekçesini ayrıntılı olarak açıklıyordu:

Elbette *Yavuz!* Köylüsünün dilinde *Yavuz*, kentlisinin dilinde yine *Yavuz*. Suları yaran gemi denince asla başka isim gelir mi ki? Topları gürleyen gemi denince *Yavuz*'dan başkası düşünülebilir mi ki? Şan, şeref, zafer ve başarının sembolüdür *Yavuz*. Deniz gücünün sanki başka adı yok mu ki? Yok ya... Sanki bir gemi değildi de bize Barbarosların zaferlerini hatırlatan koca bir tarihin mirasıydı. Sanki suların üstünde herhangi bir gemi gibi gitmezdi de denizi çizerdi, hırpalardı, yararardı [...] İşte onun için *Yavuz*. Biz artık dilimizden düşmeyen ‘*Yavuz* geliyor *Yavuz*, suları yara yara’ türküsünü söylerken, kıyılarımızda bayrağını çekmiş, kale gibi duran gelecek *Yavuz* gemisini de görmek istiyoruz. O türkünün bizlere gövdesi kurtlar tarafından kemirilmiş, başarı günlerinin ardından parçalanmaya terkedilmiş bir görüntüyü hatırlatmasını istemiyoruz. O yüzden işte [...] Elbette *Yavuz!*¹⁰¹

Ayrıca, Yeni *Yavuz*'un vurucu gücü ile Türk milletinin moralini yükselteceği, birlik ve beraberlik azminin ebedi sembolü olacağı, harekatta yitirilen *Kocatepe* muhribinin yerine şanlı donanmaya, kahraman denizcilere ve aziz vatana anlamı çok büyük bir armağan olacağı, Türk milletinin eğer isterse neler yapabileceğini bir kez daha ortaya koyacağı kampanyanın başlatılma sebepleri arasında sıralanıyordu.

Sonrasında, gazeteci Yılmaz Çetiner'de yeni *Yavuz* alma fikri ile yapılan çalışmaları Türk Donanma Vakfı'nın *Derya* dergisinde özetliyordu:

Şimdi size bu olayın başlangıcını, *Yeni Yavuz* alınması için Deniz Kuvvetlerinin, Hükümetlerin yıllardır yaptıkları çabaların içyüzünü anlatalım. *Yeni yavuz* istiyoruz diye telgraflar, telefonlar, mektuplar yağmaya başlayınca milli şuurun şahlanması demek olan bu istek, bu içten ilgi denizcilerimiz ve komutanları büsbütün coşturmuş ve düşündürmüştür. Evet yeni bir *Yavuz*'a sahip olalım ama bu kadar pahalı bir kruvazörü, dev savaş gemisini nasıl alırız? Çünkü bir kruvazörün fiyatı dünya piyasasında 1,5-2 milyar ile 10 milyar Türk lirası arasındadır. Bir muhrip, 2-3 milyardan fazla değerdedir. Dünyada konvansiyonel tahrip gücünün yerini artık nükleer güç almış, topların yerine güdümlü mermiler kullanılmaya başlamıştır. Dünya politikasındaki yerini koruyabilmek

⁹⁹ Erol Mütercimler, *Satılık Ada Kıbrıs: Kıbrıs Barış Harekatının Bilinmeyen Yönleri*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 1990), 197-200.

¹⁰⁰ “Yeni Bir Yavuz İstiyoruz”.

¹⁰¹ “Neden Yavuz?”, *Hürriyet*, 26 Temmuz 1974.

için Amerika, donanmasını teknolojinin son imkanlarına göre yenilemek ve geliştirmek zorundadır. Bunun sonucunda Amerikan Bahriyesinde azaltılmış personelle hizmette bulunan gemiler vardır. Orta-Doğu'da büyük bir denge unsuru olan Türkiye'ye hakiki değerinin çok altında, sembolik bir fiyatla bu gemilerden birinin satılması mümkündür. İşte bu nedenlerle, Amerika'dan bir kruvazör, *Yeni Yavuz* satın alınması düşünülmüş, dostlarımızın işimize yaramayacak silahlar göndereceğine (ki genellikle böyledir) bari Türk halkını memnun edecek bir savaş gemisi versin fikri ön plana çıkmıştır. Bu şekilde yapılan teşebbüsten sonra, aylarca devam eden ve çok gizli devam eden görüşmeler bir süre önce bitmiş, Amerikan Kongresi Türkiye'ye bir kruvazörün çok ucuz fiyatla verilmesi yönünde karar almıştır.¹⁰²

Türk kamuoyunda büyük yankı uyandıran bu kampanyada *Hürriyet* Gazetesince 50 milyon lira toplanması hedeflendi. Girişim, yurt içinden ve dışından iş adamları, şirketler, esnaf ve işçiler başta olmak üzere her kesimden destek gördü, bağış toplamak için müzik şölenleri düzenlendi. Hedefe ulaşıldığında bağışçılara, anı madalyalarının ve beratlarının sunulduğu bu kampanyada Türkiye'ye uygulanan silah ambargoları nedeniyle yeni bir *Yavuz* getiremedi.¹⁰³ Toplanan bağışlar, Türk Donanma Vakfı tarafından bugünkü Türk Savunma Sanayisinin başlangıcı olan girişimlerde kullanıldı. Yitirilen *Kocatepe*'nin yerine yedek malzeme olarak kullanılmak üzere Türkiye'ye çekilmiş olan *Norris* muhribi Gölcük Tersanesinde onarılıp faaliyete geçirildi, aynı isim ve borda numarasıyla 24 Temmuz 1975 tarihinde hizmete girdi.¹⁰⁴

Emekli olduktan sonra Oramiral Kayacan, *Hayat* dergisi için Şemsi Kuseyri ile yaptığı röportajda, 'Ya resmi hayatınızda sizi üzen bir olay?' sorusuna gözyaşlarına boğularak cevap verdi. Aslında, cevabı *Yavuz*'un yerine kruvazör tedarikine verdiği önemi, *Kocatepe*'nin kaybının yarattığı üzüntüyü yansıtıyordu:

-Bizim bir "*Yavuz*"umuz vardı. Bu "*Yavuz*", Karadeniz'de Rus donanmasını ürkütürdü. Zamanı doldu, donanmadan ayrıldı. Fakat, onun yerine bir başkasını koyamadık. Bu imkân elime geçmişti. Ne olduysa oldu, "*Yavuz*"un yerini dolduramadık. Şurada, burada toplanan paralarla bir "*Yavuz*" almak kolay olmuyor. "*Kocatepe*"nin batması ise bana bir evlat acısını unutturacak kadar acıdır.¹⁰⁵

Türk Deniz Kuvvetleri, önem atfettiği *Yavuz* kruvazörünü denize indirilişinin 100'üncü yıldönümü olan 28 Mart 2011 günü bu gemide görev yapmış emekli bahriyeliler ile halen bu ismi taşıyan *TCG Yavuz* fırkateyninde görevli personelin bulunduğu, hiçbir gemiye nasip olmayan, bir törenle yad ederek hatırlanmasını gösterdi¹⁰⁶. Ayrıca, *Yavuz*'un Cumhuriyet Donanmasına katılımının 90'ıncı yıldönümü kapsamında, anısı yazılarla yaşatılarak hiç yayımlanmamış resimleri okurlarla

¹⁰² Yılmaz Çetiner, "Yıllar Var ki YAVUZ'un Özlemi İçindeyiz.", *Derya*, Ağustos 1974.

¹⁰³ "Dünya savaşıdan hurdaya: Yavuz zırhlısı", erişim 14 Aralık 2020, <https://www.denizhaber.net/dunya-savasindan-hurdaya-yavuz-zirhlisi-haber-52854.htm>.

¹⁰⁴ Çelik, Cumhuriyet Donanması 1923-2005. 31.

¹⁰⁵ Şemsi Kuseyri, "Kayacan'ın Ağladığı Gün", içinde *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Temmuz 1993 Eki, 1915'ten 1992'ye Oramiral Kemal Kayacan, Düz. Erol Mütercimler, Ömer Çekmecelgil, Sayı 557, 24.

¹⁰⁶ KDSK, "Yavuz Kruvazörü Yüz Yaşında", *Deniz Kuvvetleri dergisi*, Eylül 2011.

buluştu.¹⁰⁷ Tüm bunlar, Şanlı *Yavuz*'un özgün hatırasının bahriyelilerin gönlündeki mümtaz yerini gösteriyordu.

SONUÇ

Günümüzde de destroyer ve kruvazör sınıfı büyük su üstü savaş gemileri, artan muharebe imkân ve kabiliyetlerinin yanı sıra görkemli görüntülerinin kamuoyu üzerindeki temsil ve itibar etkisi nedeniyle “donanma diploması”nın vazgeçilmez unsurları arasındaki önem ve öncelikli yerini korumaktadır. Gelişmiş ülke deniz kuvvetleri, bu tip platformlara kuvvet geliştirilmesinde artan bir oranda yer vermektedir.

Cumhuriyet Donanması, ilk başlarda bölgesel güç rekabetinde dengeyi sağlama harekât ihtiyacına da dayanmakla birlikte, sonrasında muharebe etkinliğinden öte “yüzen kalelerin” diğer bir deyişle büyük muharebe gemilerinin halk nezdindeki itibar ile diplomasideki sembolik güç ve temsil algısından faydalanmak için 1950'lerden 1970'lerin ortalarına kadar *Yavuz*'un yerine ikame edilecek bir kruvazör arayışı içinde oldu. Buna büyük savaş gemilerinin bahriyenin kurumsal kültürüne, disiplinine ve eğitimine katkısı ile hem toplum hem de milli ve uluslararası hiyerarşide bahriyenin kurumsal itibar ve görünürlüğünü artırma potansiyelini de ilave etmek yerinde olacaktır. Özetle, *Yavuz*, Türk Deniz Kuvvetlerinin kurumsal özü olan açık deniz bahriyesi olma amacının sembolü oldu.

Oramiral Kayacan, Deniz Kuvvetleri Komutanı olduğu dönemde inisiyatif olarak “Şanlı *Yavuz*” yerine bir kruvazör temini arayışına girdi. Amerikan makamları ve Türk Hükümeti nezdinde gerekli ortamı hazırladı, mali kaynak için bir bağış kampanyası girişiminde bulundu. Ancak sonuçta transfer süreci dönemin Cumhurbaşkanı Korutürk'ün bakım ve idame maliyetlerinden dolayı uygun mütalaa etmemesi nedeniyle gerçekleşmedi. Bu transfer süreci Cumhuriyet Donanmasının erken evrelerinde ve sonrasında donanma geliştirilmesinde, Genelkurmay Başkanlığı ile Deniz Kuvvetleri arasındaki yaklaşım ve anlayış farkını bir kez daha ortaya çıkardı. Kıbrıs Harekâtı sonrasında başlatılan “Yeni bir *Yavuz* İstiyoruz” kampanyası Amerika'nın uyguladığı silah ambargosu nedeniyle hedefine ulaşamadı.

Türk halkı hasretini çektiği yeni *Yavuz*'una zamanın en modern fırkateynleri sayılan dört gemilik MEKO 200T projesinin ilk unsuru olan *TCG Yavuz*'un, adını aldığı atasının da inşa edildiği Hamburg Blohm Voss tersanesinde, 17 Temmuz 1987'de Türk donanmasına katılımıyla tekrar kavuştu¹⁰⁸. Deniz Kuvvetlerinde savaş gemilerinin isimlerini yeni nesillerde devam ettirmek gibi bir gelenek olmakla beraber, MEKO 200T projesinin ilk gemisinin adı Deniz Kuvvetleri çapında düzenlenen bir ankette “*Yavuz*” olarak çok büyük farkla belirlendi¹⁰⁹. Böylelikle, Cumhuriyet Donanması'nın gelişiminde çok önemli yeri olan ve adına türküler yakılacak kadar halk tarafından benimsenen *Yavuz* kruvazörünün adını devam ettirmek mümkün oldu.

¹⁰⁷ Cem Gürdeniz, “Cumhuriyet Donanması'nın Şanlı YAVUZ'u”, Yeni Deniz Mecmuası, Eylül 2019.

¹⁰⁸ “Yavuz Fırkateyninin Türk Deniz Kuvvetlerine Teslimi”, *Savunma ve Havacılık*, 1987.

¹⁰⁹ Gürdeniz, *Çelik Gemiler, Demir Bahriyeliler*. 143. SMS *Goeben*, 144 numaralı gemi olarak Hamburg Blohm Voss Tersanesinde kızağa kondu ve 28 Mart 1911'te denize indirildi. Aynı tersanede inşa edilen *TCG Yavuz (F-240)*'un ise inşa numarası 914'tü.

KAYNAKÇA

- ABD Ankara Büyükelçiliğinin 23 Ağustos 1973 gün ve 1973ANKARA006730 sayılı mesajı, National Archives and Records Administration (NARA), Central Foreign Policy Files (CFPF), 1973-79 Released Telegrams. (Erişim Tarihi 11 Ekim 2019).
- ABD Dışişleri Bakanlığının 28 Ağustos 1973 gün ve 1973STATE171215 sayılı mesajı, NARA, CFPF, 1973-79 Released Telegrams.
- ABD Dışişleri Bakanlığının 4 Ekim 1973 gün ve 1973STATE197362 sayılı mesajı. NARA, CFPF, 1973-79 Released Telegrams (Erişim Tarihi 11 Ekim 2019)
- ABD Dışişleri Bakanlığının 13 Ekim 1973 gün ve 1973STATE203580 sayılı mesajı. NARA, CFPF, 1973-79 Released Telegrams. (Erişim Tarihi 11 Ekim 2019)
- ABD Dışişleri Bakanlığının 27 Ekim 1973 gün ve 1973STATE212754 sayılı mesajı. NARA, CFPF, 1973-79 Released Telegrams. (Erişim Tarihi 11 Ekim 2019)
- ABD Dışişleri Bakanlığının 20 Kasım 1973 gün ve 1973STATE0228913 sayılı mesajı, NARA, CFPF, 1973-79 Released Telegrams. (Erişim Tarihi 11 Ekim 2019)
- ABD Dışişleri Bakanlığının 6 Aralık 1973 gün ve 1973STATE0238840 sayılı mesajı, NARA, CFPF, 1973-79 Released Telegrams. (Erişim Tarihi 11 Ekim 2019) Afif Büyüktuğrul. “Şanlı Yavuz Zırhlımızın Şanlı Tarihi”. *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1963.
- Akşam*. “2 Kruvazör ve 4 Muhrip Alacağız”. 11 Eylül 1948.
- Baş, Ersan. “Atatürk’ün 21 Eylül 1925’te Yavuz Zırhlısının Ziyareti ve Sonuçları”. *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Kasım 2005.
- Besbelli, Saim. “YAVUZ: Tarih Yapan ve Tarih Açan Gemi”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy 52 (1972): 17-20.
- Besbelli, Saim ve İhsan Göymen. *Türk İstiklal Harbi Cilt V Deniz Cephesi ve Hava Harekatı*. Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1964.
- Booth, Ken. *Navies and Foreign Policy*. New York, USA: Routledge, 2014.
- Büyüktuğrul, Afif. *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969.
- . *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması Cilt IV*. İstanbul: Deniz Basımevi, 1984.
- . “Yavuz Donanmaya Lazım mıdır? Şanlı Yavuz Zırhlısının Şanlı Tarihi (6)”. *Cumhuriyet*, 03 Mart 1963.
- Cable, James. *Gunboat Diplomacy 1919-1991: Political Applications of Limited Naval Force*. NY: St.Martin’s Press, 1994.

- Coleman, James S. "Social Capital in the Creation of the Human Capital". *American Journal of Sociology* 14, sy Supplement (1988): S95-120.
- Cumhuriyet*. "Cumhuriyet'in Büyük Teşebbüsü: Başkalarının Vermediğini Millet Yapar". 02 Mayıs 1965.
- Cumhuriyet*. "Oramiral Mehmed Ali Ülgen'in İzmir'de Gazetecilere Mühim Demeci". 11 Eylül 1948.
- Çelik, Yaşar Necdet. *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*. İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2005.
- Çetiner, Yılmaz. *Nefes Nefese Bir Ömür*. İstanbul: Epsilon, 2006.
- . "Yıllar Var ki YAVUZ'un Özlemi İçindeyiz." *Derya*, Ağustos 1974.
- Daver, Abidin. "Dost Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Vazifesi". *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1950.
- DiMaggio, Paul J. ve Walter W Powell. "The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective rationality in Organizational Fields". İçinde *The New Institutionalism In Organizational Analysis*, editör Paul J DiMaggio ve Walter W Powell, 63-82. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1991.
- "Dünya savaşından hurdaya: Yavuz zırhlısı". Erişim 14 Aralık 2020.
<https://www.denizhaber.net/dunya-savasindan-hurdaya-yavuz-zirhlisi-haber-52854.htm>.
- Dz.K.K.lığı. *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*. Editör Cem Gürdeniz. İstanbul: SHOD Başkanlığı, 2000.
- Eyre, Dana P., ve Mark C. Suchman. "Status, Norms and Proliferation of Conventional Weapons: An Institutional Theory Approach". İçinde *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, editör Peter J Katzstein, 79-113. New York: Columbia University Press, 1996.
- Farrell, Theo. "World Culture and Military Power". *Security Studies* 14, sy 3 (2005): 48-488.
- Germond, Basil, ve Deborah Sanders Michael Mulqueen Ian Speller. "Small Navies in Perspective: Deconstructing the Hierarchy of Naval Forces". İçinde *Small Navies Strategy and Policy for Small Navies in War and Peace*. England, England: Ashgate Publishing, 2014.
- Gürdeniz, Cem. "Cumhuriyet Donanması'nın Şanlı YAVUZ'u". *Yeni Deniz Mecmuası*, Eylül 2019.
- . *Çelik Gemiler, Demir Bahriyeliler*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2016.
- Güvenç, Serhat. *Birinci Dünya Savaşına Giden Yolda Osmanlı'nın Dreadnot Düşleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 2009.
- Hall, Peter A. ve Rosemary C Taylor. "Political Science and the Three Institutionalisms". *Political Studies* 44, sy 5 (1996): 936-57.

- Holmes, James R. “A U.S. Navy Nightmare: What If China Built a ‘Battleship?’” *The National Interest*, 12 Ekim 2019. <https://nationalinterest.org/blog/buzz/us-navy-nightmare-what-if-china-built-battleship-87986>.
- Howard, Michael. “War and the Nation State”. *Daedalus* 108, sy 4 (1979): 101-10.
- Hullnumber.com. “USS Norfolk”, 2021. <https://www.hullnumber.com/DL-1>.
- Hürriyet*. “Neden Yavuz?” 26 Temmuz 1974.
- Hürriyet*. “Yeni Bir Yavuz İstiyoruz”. 25 Temmuz 1974.
- İnanç, Gül ve Şuhnaz Yılmaz. “Gunboat Diplomacy: Turkey, USA and the Advent of the Cold War”. *Middle Eastern Studies* 48, sy 3 (Mayıs 2012): 401-11. <https://doi.org/10.1080/00263206.2012.661372>.
- “İngiltere Kraliçesi Elizabeth İstanbul’da | DÜNYA | DW | 15.05.2008”. Erişim 13 Aralık 2020. <https://www.dw.com/tr/ingiltere-krali%C3%A7esi-elizabeth-istanbulda/a-3337264>.
- KDSK. “Yavuz Kruvazörü Yüz Yaşında”. *Deniz Kuvvetleri dergisi*, Eylül 2011.
- Kennedy Ludovic. *Pursuit: The Chase and Sinking of Bismarck*. London: Collins, 1975.
- Kış, Salih. “Birinci Dünya Savaşı'nın Seyrini Değiştiren Goeben ve Breslau Gerçeği”. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ* 15, sy 22 (15 Nisan 2017): 111-24.
- Koçer, İbrahim Özdem. *Şanlı Yavuz*. İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2008.
- Lindberg, Michael ve Daniel Todd. *Brown-, Green-, and Blue-Water Fleets: The Influence of Geography on Naval Warfare, 1861 to the Present*. West Point, CT: Praeger, 2002. <https://doi.org/10.2307/3093388>.
- March, James A., ve P. Johan Olsen. “The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life”. *The American Political Science Review* 78, sy 3 (1984): 734-49.
- Meyer, John W. “The World Polity and the Authority of the Nation State”. İçinde *Institutional Structure: Constituting State, Society, and the Individual*, editör George M Thomas, John W Meyer, Francisco O Ramirez, ve John Boli, 41-71. Beverly Hills: Sage Publications, 1987.
- Milliyet*. “Ordu-Millet Elele”. 24 Temmuz 1974.
- Milliyet*. “Yavuz, 62 Yaşında Emekli Oldu”. 08 Haziran 1973.
- Mütercimler, E. *Satılık Ada Kıbrıs: Kıbrıs Barış Harekatının Bilinmeyen Yönleri*. Alfa Yayınları. Alfa Yayınları, 1990. <https://books.google.com.tr/books?id=xW2oMwAACAAJ>.
- Naval History and Heritage Command. “Missouri III (BB-63)”. Erişim 01 Mart 2021. <https://www.history.navy.mil/research/histories/ship-histories/danfs/m/missouri-iii.html>.
- Naval Technology. “Arleigh Burke-Class (Aegis) Destroyer”. Erişim 01 Mart 2021. <https://www.naval-technology.com/projects/burke/>.

- Naval Technology. “DDG 1000 Zumwalt-Class Multi-mission Destroyer”. Erişim 01 Mart 2021.
<https://www.naval-technology.com/projects/dd21/>.
- Naval technology. “Kirov class (Type 1144.2)(Peter the Great)”. Erişim 28 Şubat 2021.
<https://www.naval-technology.com/projects/kirov/>.
- Naval technology. “Type 055 Renhai destroyer”. Erişim 01 Mart 2021. <https://www.naval-technology.com/projects/type-055-class-destroyers/r>.
- Ormrod, Jeanne Ellis. *Öğrenme Psikolojisi (Human Learning)*. Editör Mustafa Baloğlu. Ankara: Nobel Akademik, 2003.
- Panzac, Daniel. *Osmanlı Donanması (1572-1923)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Rhodes, Edward. “Sea Change: Interest-Based Vs. Cultural-Cognitive Accounts of Strategic Choice in the 1890s”. *Security Studies* 5, sy 4 (1996): 73-124.
- Savunma ve Havacılık*. “Yavuz Fırkateyninin Türk Deniz Kuvvetlerine Teslimi”. 1987.
- “Ship Building 1981-89 - Reagan, Ronald”. Erişim 13 Aralık 2020.
<https://www.globalsecurity.org/military/systems/ship/scn-1981-reagan.htm>.
- Ships of the US Navy 1940-1945. “USS Springfield (CL-66)”, 2019.
https://www.ibiblio.org/hyperwar/USN/ships/CL/CL-66_Springfield.html.
- Shulman, Mark Russel. *Navalism and Emerging of American Sea Power, 1882-1893*. Annapolis: Naval Institute Press, 1995.
- Slaughter, Anne-Marric. “The New World Order”. *Foreign Affairs* 76, sy 5 (1997): 183-97.
- “TCG Anadolu nedir? Ne değildir? - Veryansın TV”, 30 Nisan 2023.
<https://www.veryansintv.com/yazar/cem-gurdeniz/kose-yazisi/tcg-anadolu-nedir-ne-degildir/>.
- Tercüman*. “Yavuz Gidiyor Yavuz”. 08 Haziran 1973.
- Till, Geoffrey. *Seapower: A Guide for the 21st Century*. New York: Routledge, 2018.
- Tunaboğlu, İskender. “Deniz Kuvvetlerinde Sistem Değişikliği”. Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008.
- . “Tarihin Son Dretnotu: Yavuz (Goeben)”. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10, sy 1 (2015): 771-802.
- Weaponsystems.net. “Sovremenny-Class destroyer”. Erişim 01 Mart 2021.
<https://old.weaponsystems.net/weaponsystem/GG05 - Sovremenny class.html>.
- Yavuzalp, Ercüment. *Liderlerimiz ve Dış Politika*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.

Türk Askerî Tarihi Perspektifinden Şânî-Zâde M. Ataullah Efendi ve Eserleri

Şânî-Zâde M. Ataullah Efendi and His Works from the Perspectives of Turkish Military History

<https://doi.org/10.52792/tws.1267329>

Dindar NEĞİŞ

Araştırma Makalesi

¹ Yıldız Teknik Üniversitesi
– YL Öğrencisi

ORCID: 0000-0001-6452-1081

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Dindar NEĞİŞ

E-posta/E-mail:

negisdindar@gmail.com

Geliş tarihi/Received:

18 Mart 2023

Revizyon talebi/Revision

Requested:

12 Nisan 2023

Son revizyon /Last revision:

12 Nisan 2023

Kabul tarihi/Accepted:

14 Nisan 2023

Atıf/Citation:

Negiş, Dindar. “Askerî Tarihimiz Açısından Şânî-Zâde M. ‘Ataullah Efendi ve Eserleri”. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 4, no. 1 (2023): 27-41.

Özet

19. asır Osmanlı vak'anüvislerinden biri olan Şânî-zâde Mehmed ‘Ataullah Efendi, çeşitli alanlarda eserler kaleme almış, tercüme yapmış; bu vesileyle döneminin maruf şahsiyetlerinden biri olmayı başarmıştır. Velut yönüyle emsallerinden sıyrılarak Osmanlı'nın büyük bir askerî, siyasi ve toplumsal değişim ve dönüşüme tâbi olduğu yılların başlangıcında bu farklılaşmanın devlet kademelerindeki şahitlerinden biri olmakla kalmayıp söz konusu değişime eserleriyle katkıda bulunmaya çabalamıştır. Kendisi Sultan III. Selim devrinde ciddi anlamda hız kazanan Fransız modeli askerî yenilik ve ıslahatlara destek olma gayesi ve o dönem için uygun görülmesi üzerine yeni yeni yükselen bir ulus şeklinde tanımlanan Almanların “büyük” lakaplı kralı II. Friedrich'ten tercüme yapmıştır. Onun şairliği, müderrisliği, hekimliği ve tarihçiliği bir yana, askerî tarihimiz için önemi ve modern askerî tarihçiliğimizin ilk nüvelerinin kendisinin kalemiyle atıldığı olgusu pek bilinmez. Ne yazık ki askerliğe dair tercümelelerinden sadece *Vesâyânâme-i Seferiyye (Tenbihât-ı Hükümrân bâ-Ser'askerân)* günümüze ulaşabilmiştir. Bu çalışmada *Vesâyânâme-i Seferiyye*'yi merkeze alıp eserin yazım süreci, dili ve askerî bilimler açısından önemi çerçevesinde; bir hekim, hâkim, müderris, mühendis ve mütercim olan Şânîzâde'nin bilim çevrelerinde bugüne kadar üzerinde pek düşünülmediği bilinen bir yönüne, yani askerî tarihimizdeki önemi ve alana katkısına dair bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şânîzâde, Askerî Tarih, Vesâyânâme-i Seferiyye, İkinci Mahmud Devri, Askerî Literatür

Abstract

One of the 19th Century Ottoman historiographers Şânî-zâde Mehmed ‘Ataullah Efendi, not only wrote in various fields, but also made translations; in this connection, he succeeded in being one of the well-known historiographers. In the beginning of the years when Ottoman Empire was a subject to a major military, political and social upheaval, and transformation; himself eluded from his similars with his productive side; not only he was a witness of this differentiation in the government rank, but also tried to contribute to this change with his works. In the era of Sultan Selim Sultan III, substantially, innovation model of the French military and aim of supporting reforms gained momentum and being approved upon, he translated from Prussian King Frederick II, in the era that Germans identified as a recently rising nation's King titled as “Great”. Apart from his importance in our poetry, physician and mudarris, the knowledge of our modern military historians' prototypes wrote up by his pen is hardly known. Unfortunately, only *Vesâyânâme-i Seferiyye (Tenbihât-ı Hükümrân bâ-Ser'askerân)* has been able to reach the present day from his translations on military service. In this study, *Vesâyânâme-i Seferiyye* is centralized and within the framework of the importance of the work in terms of writing process, language and military sciences; Şânîzâde, who is a physician, judge, mudarris, engineer and interpreter, has not been thought about until today in scientific circles. an assessment was made of a known aspect, that is, its importance in our military history and its contribution to the field.

Key Words: Şânîzâde Tarihi, Military History, Vesâyânâme-i Seferiyye, Sultan Mahmud II Era, Military Literature

GİRİŞ

XVIII. yüzyıl bitip XIX. yüzyıl başlarken Osmanlı İmparatorluğu son yüzyılına girdiğini bilmiyordu. Yine de mutlak sonun yakın olduğunu fark edip Batı merkezli bir değişimin parçası olmayı devletin ayakta kalması için tek çözüm olacağını düşünen başta Sultan III. Selim (d.1761 {saltanat:1789-1807} ö.1808), Sultan II. Mahmud (d.1785 {saltanat:1808-1839} ö.1839) ve Bâb-ı Âli; XIX. yüzyılda bütün bir imparatorluğu Avrupa süzgecinden reformlar vesilesiyle geçirmeye niyetleniyordu. Bunun için evvela eski nizamın rafa kaldırılıp bu dönüşümün her kesimden insana kabul ettirilmesi, akabinde de yeni düzenin bir şekilde tesisi gerekiyordu. Mehmed Ataullah Efendi (bundan sonra Şânî-zâde olarak zikredilecek), de bu değişim sancılarının yavaş yavaş kendini hissettirmeye başladığı günlerde, süreç içerisinde bilimsel telif ve tercüme eserler kaleme almıştır. Şânî-zâde'nin pek çok eser kaleme alması yahut tercüme etmesi aslında devlet tarafından verilen bu vazifenin bir neticesidir. Bununla beraber o da hemen her devirde olduğu gibi çıkarlarının çeliştiği isimlerle uğraşmak zorunda kalıp ileride detaylıca bahsedeceğimiz üzere makamını yitirmiş ve hatta sürgüne gönderilmiştir. Yaklaşık olarak altmış yaşlarında vefat eden müellifin, geride bıraktığı farklı alanlara dair pek çok eseri mevcuttur. O nedenle çalışmamızın ilk bölümünü Şânî-zâde'nin hayatı ve askerî tarih dışındaki eserlerine, ikinci bölümünü ise başta *Vesâyânâme-i Seferiyye*, diğer bir adıyla *Tenbîhât-ı Hükümrân bâ-Ser'askerân*, olmak üzere askerlik konulu eserlerinin tahliline ayırıp kendisinin askerî tarih için önemine değineceğiz. Bu eser özelinde bugüne kadar ciddi anlamdaki yegâne akademik çalışma Ahmet Tarık Çaşkurulu'nun¹ 2020'de tamamladığı yüksek lisans tezidir.² Kendisi Şânî-zâde'nin *Müfredât-ı Külliyye Fi Sevâhili'l-Bahriyye* isimli kitabıyla beraber bu tezinde konumuzun merkezindeki eseri de ele almış, tenkitli neşirlerini yapmıştır. Bu çalışmada, Çaşkurulu'nun tezinde dikkatini çektiği mütercim Şânî-zâde bağlamına dikkat çekmeye müteakip Şânî-zâde'nin hayatına ve askerlik hususundaki eserlerine vefatından iki yüz yıl sonra bir pencere açmak ve bunları tanıtmak, bu vesileyle de onun askerî tarihimizdeki yerine vurgu yapmak gaye edinilmiştir.

HAYATI

Şânî-zâde, 1791 yılında Medine Kadısı iken vefat eden ve uzun süre ordu kadılığı³ da yapan Şânî-zâde Hacı Mehmed Sadık Efendi'nin oğlu olarak İstanbul, Ortaköy'de dünyaya geldi. Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyip 1770/71 zikredilse de 1785'te müderris pâyesi aldığına ve o yaşta müderris olunamayacağına göre, doğum tarihi muhtemelen kabul edilenden birkaç yıl öncesi (1865 civarı) olmalıdır.⁴ Büyük dedesi Mehmed Efendi'nin tarakçı olması⁵ nedeniyle aile, zamanla bu kelimenin Farsça karşılığı olan “şânî” sözcüğüne ithafla “Şânî-zâde” olarak anılmaya başlanmıştır. Aile, oğul Şânî-zâde'ye kadar her kuşakta; klasik Osmanlı eğitim sistemiyle alim, müderris ve kadı yetiştirmiştir. Bunun bir sonucu olarak Şânî-zâde de ilmiye mesleğinde karar kılmıştır. Ancak emsallerinden farklı olarak yalnızca dini ilimler hususunda ihtisas yapmamıştır. Nitekim medrese eğitiminin akabinde Halcıoğlu Mühendishanesi'nde⁶ ve Süleymaniye Tıp Medresesi'nde öğrenim

¹ Kendisine makalenin yazım sürecindeki görüş, öneri ve katkıları için teşekkür ederim.

² Ahmet Tarık Çaşkurulu, “An Idiosyncratic Ottoman Alim Encounters European Science, Enlightenment And Modern Warfare: Şanizade Mehmed Ataullah Efendi (d. 1826) And His Vesâyânâme-i Seferiyye And Müfredât-ı Külliyye Fi Sevâhili'l-Bahriyye” (yüksek lisans tezi, İbn Haldun Üniversitesi, 2020).

³ Osmanlı Ordusu'ndaki hukuki sorunları çözmekle yetkili ilmiye kökenli hâkim.

⁴ Ziya Yilmazer, *DİA* (İstanbul: 2010), “Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi” maddesi.

⁵ Agm.

⁶ Bkz. Kemal Beydilli, *DİA* (Ankara: 2020), “Mühendishâne-i Berri Hümâyün” maddesi.

gördüğü tespit edilmiştir.⁷ Ancak bu iki okuldan hangisine daha önce başladığı konusunda kesin bir bilgi henüz yoktur. Şânî-zâde, ömrünün bu ilk kısmında, ilmini derinleştirecek olacak Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca, Rumca ve özellikle mütercim düzeyinde Latince öğrenecektir. Yukarıda da değinildiği gibi dini ilimleri öğrenmekle yetinmeyip medrese ve mektep farkının avantajlarını, Avrupaî okulların açılmaya başladığı bu günlerde değerlendiren Şânî-zâde, klasik İslam ve Osmanlı medrese eğitiminin yanı sıra; geometri, cebir, istihkam, diferansiyel, aritmetik, coğrafya gibi benzerleri Osmanlı'da da mevcut olan ancak tamamen içeriği Batı'dan ithal edilen bu dersleri alarak her iki eğitim sisteminin ortaklaşa yetiştirdiği emsali az bir isim olmuştur.

21 Kasım 1785'e geldiğinde artık müderris olma hakkı elde eden Şânî-zâde, önceleri ordu kadısı olan babasının maiyetinde bulunmuş, daha sonra ilmiyeye ilk adımını atmıştır.⁸ Ancak ileride yazacağı askerlik konulu eser ve tercümelerinde babasıyla geçirdiği bu dönemin bir etkisi ve faydası olabileceğini düşünmek zor değildir. Buna karşın evvela asıl mesleğine, müderrisliğe, yönelmiştir. Meslek hayatındaki tayin zamanları, unvanları ve görev yerleri şunlardır:

- 21.11.1785- ibtidâ-i hâriç, Örekezâde Medresesi.
- 24.09.1790 - ibtidâ-i dâhil, Sâniye-i Fâtıma Sultan Medresesi.
- 15.08.1793 - hareket-i dâhil, Dersiyye-i Hâne-i Ümmühânî Medresesi.
- 14.10.1796 - mûsile-i Sahn, Beyazıt Sahhaf Karaca Ahmed Medreseleri.
- 31.10.1803 - ibtidâ-i altmışlı, Müftü Hüseyin Efendi Medresesi.
- 06.10.1806 - hareket-i altmışlı.
- 31.12.1808 - mûsile-i Süleymâniyye, Hoca Hayreddin ve Hâkâniyye-i Vefâ Medreseleri.
- 29.05.1816 - Çorlu Medresesi müderrisi ve Havâss-ı Refîa (Eyüp) kadısı.
- 20.02.1817 - ömür müfettiş-i sadr-ı âlî.
- 18.05.1817 – müfettiş-i sadr-ı âlî dışındaki vazifelerinden azil ve Mekke Kadılığı.
- 06.10.1821 - müfettiş-i sadr-ı âlî görevinden azil.
- 19.07.1826 – Menemen arpalığı ve Mekke pâyesi ile emeklilik.⁹

İlmiye memuriyetinin hemen her kademesinde görev yapan Şânî-zâde, Batı tipi eğitimin ilk başarılı örneklerinden biridir. Dikkat çekici bir diğer husus ise onun Batı ve Doğu eğitim ve anlayışını bünyesinde eritip bir ideal Osmanlı aydını olmayı başarabilmesidir.

⁷ Ziya Yılmaz, Agm.

⁸ Ziya Yılmaz, Agm.

⁹ Ziya Yılmaz, Agm.

Meslek hayatının sonlarına doğru, hayat boyu *müfettiş-i sadr-ı âlî*¹⁰ payesi elde ettiği günlerde, İstanbul'da meydana gelen büyük veba salgınında (1812-1819) devrin vakanüvisi Mütercim Âsım Efendi, 27 Kasım 1819'da vefat edince Sultan İkinci Mahmud kendisini 3 Aralık'ta vakanüvisliğe getirdi. Devrin mühim bir aydını olduğunu İkinci Mahmud'a sunduğu tarihin faydalarına dair mukaddimesinin beğenilmesiyle kanıtlayan Şânî-zâde, bunun üzerine *Âsım Tarîhî*'ne zeyl (ekleme) olarak hazırladığı ve İkinci Mahmud'un tahta çıkışından Eylül 1921'e kadar yaşanan hadiseleri kaleme aldığı *Şânîzâde Tarîhî*'ni yazmaya koyulur. Her ne kadar eserinin devamı için çalışmalara devam etse de devrin hekimbaşlarından Mustafa Behcet Efendi ile anlaşmazlığının neticesinde Eylül 1825'te görevinden azledilir. Yine de yazmakta olduğu eserinin tamamlanmasını arzu ettiği için Ekim 1821-Eylül 1825 dönemine ait olan ve kitabına eklemeyi düşündüğü olayları içeren notlarını yeni vakanüvis Sahafî Şeyhî-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi'ye teslim eder. Şânî-zâde, vakanüvislik görevinden azledildikten hemen sonra edindiği bir diğer pâyeye olan hayat boyu *müfettiş-i sadr-ı âlî* unvanını da azline müteakip 1825'in Ekim ayında yitirmiştir.

1826 yılının haziran ayına gelindiğinde ise Yeniçeri Ocağı'nın ilgası süreci içerisinde artık ocakla özdeşleşmiş olan Bektaşî tarikatının da kapatılmasına ve mensuplarının cezalandırılmasına başlanmıştı. Şânî-zâde, hayatının pek çok safhasında siyasi rakiplerinin saldırılarına maruz kalmış biri olarak bu durumdan da etkilendi. Nitekim kendisinin Bektaşîlerle bağı olan Beşiktaş Cem'iyeti-i İlmiyyesi'ne mensup olduğunu bilen rakiplerinin telkiniyle Sultan II. Mahmud tarafından 15 Haziran 1826'da arpalığı¹¹ olan Tire beldesine sürgüne gönderildi. Bu sürgünden 2 gün sonra 17 Haziran'da Yeniçeri Ocağı da resmen kaldırıldı.

Şânî-zâde'nin Tire'deki faaliyetleri hakkında pek bilgimiz olmamakla beraber kütüphanesinin İstanbul'da kalması nedeniyle ilmi çalışmalarına ara vermek mecburiyetinde olduğu tahmin edilebilir. Nitekim kendisinin orada bir evi bulunmadığından olacak Köse Mihaloğlu Hacı Ahmet Reşid Efendi adındaki bir kişinin evinde misafir olmuştur. Lakin bu durum çok sürmemiştir, zira Şânî-zâde sürgünden sonra 5 Ağustos 1826'da¹² Tire'de vefat eder. Vefat hadisesi de bir diğer ilginç konudur zira Feridun Fazıl Uzluk, Şânî-zâde'nin bir yanlış anlaşılmanın neticesinde vefat ettiğini aktarır.¹³

Uzluk'a göre Sultan İkinci Mahmud, 7 dil bilen bu alim kişinin sürgünde kalmasına razı olamamış ve derhal Tire'ye bir haberci göndererek af fermanını yollamıştır. Ferman Tire'ye ulaştığında akşam kahvesini ve çubuğunu içen Şânî-zâde'ye haberci: “*itlakımıza (affimize) ferman getirdim.*” demek yerine yanlışlıkla: “*itlafımıza (ölümümüze) ferman getirdim.*” deyince Şânî-zâde o an kalp krizi geçirmiş, bir hafta sonra da hayatını kaybetmiştir.¹⁴ Asıl mezarı 1916'da kaybolan Şânî-zâde'nin sonradan inşa edilen anıt mezarı Tire'de bulunurken tesadüfen günümüze ulaşan orijinal mezar taşında şöyle yazar:

¹⁰ Haremeyn (Mekke ve Medine) bölgesi Evkaf (vakıflar) Müfettişliği

¹¹ Arpalık: Osmanlı ilmiye teşkilatından emekli olanların aldığı bir çeşit tazminat.

¹² Mehmet Erdoğan, “Şânî-Zâde Mehmed Ataullah Efendi (Hayatı, Kişiliği, Eserleri, Etkileri)” (yüksek lisans tezi, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, 2016), 18-19

¹³ Agt, 19

¹⁴ Agt, 19.

Müyesser oldu bana şehâdet

İlahi sen nasîb eyle sa'âdet

Bulam tâ ki Rasûl'ünden şefâ'at

Şâni-zâde Mehmed Ataullah

Efendi bâ-emr-i âli Tire'ye me'mur

İken merhum oldu

Gurre-i Mubarem sene 1242

Çalışmanın buraya kadarki kısmından da anlaşılacağı üzere Şânî-zâde, ilmiye kökenli olmasına ve meşhur bir aileden gelmesine rağmen hayatı hakkında bilgiler pek kısıtlıdır. Nitekim kendisinin doğum tarihi dahi kesin değildir. Durumun böyle olmasında vefatından sonra şahsi kütüphanesinin dağılmasının büyük payı olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Yine aynı sebepten ötürü velut bir isim olan Şânî-zâde'nin dağılan kütüphanesinde, 1821 sonrasına ait yayımlanmamış başka eserlerinin olabileceği de kuvvetle muhtemeldir.

ESERLERİ

Tarih Konulu Eserleri

Târîh-i Şânî-zâde (Şânî-zâde Târîhi): Kendisinin vakanüvis sıfatıyla ve Sultan İkinci Mahmud'un tahta çıktığı 28 Temmuz 1808'den 1821'in Eylül ayına kadarki olayları kaleme aldığı eseridir. Kitap, eldeki yazma ve matbu nüshalar karşılaştırılarak *Şâni-zâde Târîhi (1223-1237/1808-1821)* ismiyle Ziya Yılmaz tarafından 2008 yılında yayımlanmıştır.

Şânî-zâde'nin kendinden önceki vakanüvis (görev tarihi: 1808-1819) olan Âsım Efendi'nin *Târîh'i*ne zeyl olarak yazdığı eser, dil ve üslup bakımından vakanüvislik geleneğinin bir devamı niteliğindedir. Bu nedenle secîlerle¹⁵ bezenmiş, orta nesirden ziyade süslü nesire yakın bir dil ve üslupla dört cilt halinde yazılmıştır. Fakat bir karşılaştırma yapılacak olursa selefi Âsım Efendi'nin *Âsım Târîhi*¹⁶ ve halefinin Esad Efendi'nin (görev tarihi:1825-37) *Es'ad Efendi Târîhi*¹⁷'nden daha sade bir dili vardır.

Kaynak gösterme konusunda diğer vakayinameler gibi çok güçlü bir eser olmamasına karşın Şânî-zâde'nin günbegün şahit olduğu olayları ayrıntılı bir şekilde ve olduğu gibi yazması dikkate değer bir ayrıntı ve eserin modern tarih yazımına yaklaştıran önemli bir olgudur.

Bir diğer dikkate değer ve üzerinde durulması gereken husus ise emsallerinin aksine eserinde lüzum gördüğü takdirde yer yer yabancı kaynaklara da başvurmuş olmasıdır.¹⁸ Nitekim kitapta

¹⁵ Secî: Düzyazı metinlerindeki kafiye/uyak.

¹⁶ Antepî Seyyid Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Târîhi: (1218-1224/1804-1809)* haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015).

¹⁷ Sahhaflar Şeyhi-Zade Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Târîhi (Bâbir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle) (1237-1241/1821-1826)* haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: OSAV, 2000).

¹⁸Şânî-zâde Mehmed 'Ataullah Efendi, *Şâni-zâde Târîhi:(1223-1237/ 1808-1821)* haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: Çamlıca Basım Yayım, 2008). C.1.530.

Laybak (Laybach) Kongresi (1821) ve Rus-Rum ilişkileri üzerinde durarak bu bilgileri yabancı kaynaklardan öğrendiğini, gerekli görülmesi halinde bilgileri aktarmaya devam edeceğini belirtmiştir.¹⁹ Yabancı kaynakların kullanımını ve askerî tarihe dair ortak bir ifadesi de şu şekildedir:

Asâkir-i ‘Osmâniyye elinden kala alınmak pek müşkil olduğu ve pek çok telefâta bâdî olduğu, muhârebâta dâ’ir kütüb-i Efrenciyye’de pek çok kerre manzûr-i Muharrir-i Hakir olmuştur.²⁰

Bu ifadeden onun yabancı ve bilhassa askerliğe dair kaynakları bildiği ve okuduğu yargısına ulaşılabilir. Bir başka bölümde:

İngilterelü ile Rusyalu ref-i nikâb-ı riyâ ve beynlerinde ma’hûd ihtilâf-ı sûrîyi izâle vü imhâ birle tecdîd-i ittifâk ile yine yek-siyâk oldukları, mâh-ı Safer evâsıtında vürûd eden Frankfur[t] Gazetasi nâtık olduğu üzere min-vechin Devlet-i ‘aliyye’ye dâ’ir havâdis-i Avrupa’dandır.²¹

Demesiyle onun Avrupa’daki siyasi ve askerî gelişmeleri Avrupa gazeteleri vesilesiyle takip ettiği kanısına varmak mümkündür. Dört cilt halinde ve ortalama 1290 sayfa olarak kaleme aldığı eserinde; 126 kez askerî hadise, sevkiyat, haber ve düzenlemelere yer vermesi onun askerlik bahsine verdiği önemi göstermektedir. Ancak bu bahisler genellikle yorum ve tahlil yapılmaksızın doğrudan olay ve durumları aktarmak düşüncesiyle işlenmiştir.

Eserin yazma tek nüshası, Şânî-zâde’nin azlinden sonra yeni vakanüvis Esad Efendi’ye geçince Esad Efendi pek sevmediği ve anlaşılamadığı Şânî-zâde’nin eseri üzerinde birtakım değişiklikler yapmış, söz gelimi kenarlarına kendi el yazısıyla düzeltmeler yaparak sık sık eski vakanüvisi tenkit edici ifadeler kullanmıştır. Hatta eserin bir yerinde Şânî-zâde’nin ondan önceki vakanüvis Âsım Efendi’nin notlarını aldığı halde onları anlamayıp esere zarar verdiğini dile getirmiştir.²² Bununla da yetinmeyip Şânî-zâde’nin yabancı kaynaklar kullanmasını eleştirerek Avrupa kitap ve kaynaklarının şahitliğini lüzumsuz bulmuştur.²³

Tüm bunlara karşın eser, kendinden sonra yazılmış diğer tarih metinlerine hem içerik hem üslup yönüyle örnek olmuştur. Nitekim Ahmet Cevdet Paşa’nın “Tarih-i Cevdet” eserinin IX., X.ve XI. cildinin temel kaynağı bu eser olmuştur.

Matematiğe Dair Eserleri:

Usûl-i Hisâb (Terceme-i Cedîde-i Usûl-i Ta’limiyye):

Üçüncü Selim’in isteği üzerine Mühendishane’de okutulmak için Şânî-zâde’ye tercüme ettirilmiş bir matematik kitabıdır.²⁴ Eser, Fransız Mühendislik Okulu’ndan matematikçi Charles Bossut’un 1782’de yayımlanan *Cours Complet de Mathematiques* adlı kitabının İtalyancasından tercümedir.

¹⁹ Age, C.2 1264-1266.

²⁰ Age, C.1 308.

²¹ Age, C.1 530.

²² Age, C.1 300.

²³ Age, C.1 308.

²⁴ Age, C.1 13.

Cebr ve Mukâbele:

Eserin hiçbir nüshası yoktur. *Şânî-zâde Tarihi*'nin mukaddimesi vesilesiyle varlığı biliniyor.²⁵

Hendese:

Şânî-zâde *Tarih*'nde bu eserden de bahsetmiştir fakat elde bir nüshası bulunmamaktadır.²⁶

Edebiyata Dair Eserleri

Divan(çe): Hemen her Osmanlı aydını gibi eski / klasik Türk şiirine ilgi duyan Şânî-zâde, şiirlerinde Atâ mahlasını kullanmıştır.²⁷ Edebî açıdan şiirlerinde söylem ve biçim mükemmelliği olmaması ve ahenk ile mana yönünden çağdaşları arasından sıyrılamamış olması gibi nedenlerden ötürü şairlik değil ilmi kişiliğiyle öne çıkmaktadır. Bununla birlikte elimizdeki divançelerini topladığımız vakit bunların bir divan meydana getirecek hacme ulaştığı unutulmamalıdır. Sözü edilen dört divançesinde Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsça şiirlerinin bulunması da onun bu dillere şiir yazacak kadar hâkim olduğunun bir başka göstergesidir. Nitekim Şânî-zâde'nin asıl kıymeti hiçbir vakit şiirlerinde aranmamış, ilmi kimliği her zaman için daha önde ve dikkat çekici olmuştur.

Coğrafyaya Dair Eserleri***Müfredât-ı Külliyye Fi Sevâhili'l-Bahriyye:***

Şânî-zâde'nin 2020 yılında Çaşkurlu tarafından bulunan ve coğrafyaya dair bilinen tek eseridir. Her ne kadar *Ta'rifât-ı Sevâhil-i Deryâ* adında başka bir eserden bahsedilse de ikisi aslında aynı eserdir. Zira Şânî-zâde, *Tarih*'inde *Müfredât-ı Külliyye Fi Sevâhili'l-Bahriyye*'yi o şekilde zikretmiş, fakat bulunan yazma nüsha vesilesiyle bu durum açığa çıkmıştır.²⁸

Tıbbı Dair Eserleri

Şânî-zâde'nin tıp konulu telif ve tercüme eserlerinin toplam sayısı beştir. Ancak çalışmamızın özü bu eserler hakkında olmadığı için bunlara da yukarıda ele alınan eserleri gibi kısaca değinmekle yetinilecektir.

Mir'âtü'l Ebdân Fî Teşrih-i A'zâ'i'l- İnsan

Bu eser, müellifin Hamse²⁹ serisinin birinci kitabı olup Osmanlı'da basılmış ilk anatomi kitabıdır. Burada dikkat çekici husus kendinden önce de anatomi kitapları yazılmış olmasına rağmen Şânî-zâde, saraya ve bilhassa sultana yakınlığı vesilesiyle kitabını neşretmiştir.

²⁵ Age, C.1 13.

²⁶ Age, C.1 13.

²⁷ Ziya Yılmaz, Agm.

²⁸ İçerik ve ayrıntılar için bkz. Çaşkurlu, agt. 67-84. Ayrıca bkz. Çaşkurlu, "An Idiosyncratic Ottoman Scholar Encounters European Science, Enlightenment, and Modern Warfare: Şânî-zâde Mahmad 'Atâ' Allah and the Nizâm-ı Gâdîd Era Translation Movement." 2023.

²⁹ Hamse, Arapça beş anlamına gelmekte olup klasik/eski Türk edebiyatında beş adet hacimli mesneviden oluşan külliyyat manasında kullanılmaktadır. Ancak burada 5 tıp eserinden oluşan külliyyatı tanımlamak için müellifin tercih ettiği kavramdır.

Usûlü't-Tabî'a

39 sayfadan oluşan bu eser de yine Osmanlı literatüründe ciddi bir önem taşımakta, nitekim kayıtlarda Osmanlı'nın ilk modern fizyoloji kitabı olarak görülür.³⁰

Mi'yâru'l-Etîbbâ

İlk iki kitabının aksine bu kitap bir tercüme olup Türkçesi Avusturya Memleketleri(nde) Askeri ve Köy Hekimleri İçin Pratik Tıbbî Öğretim şeklinde tercüme edilebilecek bir eserin İtalyancasından tercümedir.

Kanûnü'l Cerrahîn

Kitabın telif mi tercüme mi olduğu konusunda bir kesinlik olmamakla birlikte Namık Kemal Kurt'a göre Mi'yâru'l-Etîbbâ gibi bu da bir tercüme tıp eseridir.³¹

Mizânü'l-Edviye

Müellifin yazdığı 5 kitaplık hamse serisinin son kitabı olup farmakolojiye dairdir. Hiçbir zaman basılmamış olan bu eser yazma halinde bulunmaktadır.

Askerliğe Dair Eserleri ve Şânî-zâde

Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyılın başında, bilhassa 1826 ve sonrasında, hemen hemen tüm yapı unsurlarıyla Batı tarzı reform hareketlerine dahil olmuştu. Mezkûr yenileşmenin ilk başlarda ve en çok askerlik sahasında kendini hissettirdiği artık bilinen bir gerçektir. Bu doğrultuda Şânî-zâde'ye düşen görev telif ve tercüme yoluyla sürece katkı sağlamaktır. Eserlerinden anladığımız kadarıyla tercüme padişahların isteği doğrultusunda yapılmıştır. Yine de Şânî-zâde, eser mukaddimelerinde bu tercüme kendi rızası dahilinde yaptığını belirtmek ihtiyacı hissetmiştir. Ne var ki söz konusu eserlerinin askerlik hususunda olanlarının ciddi bir kısmı bugün bulunabilmiş değildir. Nitekim elde bulunan yegâne eseri *Vesâyânâme-i Seferiyye*'dir

Vesâyânâme-i Seferiyye (Tenbîhât-ı Hükümrân bâ-Ser'askerân):

Halihazırda Şânî-zâde tarafından hazırlanmış askerlik konulu eserler arasında elde bulunan tek yapıttır. 1822 yılında 145 sayfa halinde Mısır'daki Bulak Matbaasında basılan eserin, Millî Kütüphane'deki nüshasında: "*Tercüme-i Şânî-zâde Tabib Mehmed Ataullah, 122*" notu bulunmaktadır. Dolayısıyla bu kitabın 1806 yılında yani III. Selim devrinde yazıldığı muhakkaktır. Ancak Şânî-zâde bu eserin telif sahibi değil, mütercimi sıfatındadır. Eserin içeriğine geçmeden evvel ismi konusuna değinmekte fayda vardır zira Şânî-zâde'nin *Tarih*'inde *Vesâyânâme-i Seferiyye* adı kitabı eserleri listesinde geçmezken onun yerine *Tenbîhât-ı Hükümrân bâ-Ser'askerân* ismi geçer. Oysa bu isim hiçbir nüshada geçmez. Bu durumun temel sebebi Şânî-zâde'nin eserini yazdıktan yıllar sonra *Tarih* eseri vesilesiyle ismini değiştirmek istemesinde yatmaktadır. Dolayısıyla ikisi aslında tek bir eserin farklı adlandırmalarından ibarettir.

³⁰ Dilaydan Aydın, "Osmanlı Tarih Anlayışında Vakanüvislik ve Vakanüvis Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi'nin Hayatı" (yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, 2019), 92.

³¹ Namık Kemal Kurt, "Şânî-Zâde Mehmed Ataullah Efendi'nin Kanûnü'l-Cerrahin Adlı Kitabının İncelenmesi" (yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999), 117

Vesâyânâme-i Seferiyye'yi Şânî-zâde, III. Selim'in isteği üzerine Prusya Kralı II. Friedrich'in (1712-1786) *Die General-Principia vom Kriege*³² kitabının Fransızca tercümesinden çevirmiştir.³³ Bu çeviri eserin İ.Ü. Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde T. 6920 ile T. 2677³⁴ numaralı yazma nüshaları bulunsa da Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isteğiyle Aralık 1822'de yukarıda daha önce zikredildiği gibi Bulak Matbaasında basılmıştır.

Eser, en genel manada II. Friedrich'in askerlerine (bilhassa generallerine) verdiği tavsiyeler bütünüdür. İyi bir askerî eğitmeden geçmiş orduların hasım kuvvetler üzerine sevkî, bu sevkî idaresi, harekât sırasındaki basit gibi gözükken fakat çözülmemesi halinde büyük sorun teşkil edebilecek problemlerin halledilmesi ve görevini tamamlayan ordunun yine aynı disiplinle geri dönüşü kitabın muhtevasını oluşturur.

Eser bir mukaddime ve 25 fasıldan ibarettir. Her fasıl sıra sayıları ve fasılın içeriğine dair bir başlıkla ayrılmıştır. Sözelimi birinci bölüm "*evvelki fasıl - Prusya askerleri ve asakir-i mezburenin tazarrur ve intifa'ları beyanındadır.*" ismini taşımaktadır. Yine aynı şekilde örneğin on dokuzuncu bölüm "*ondokuzuncu fasıl - köprüler kurulub bazı nehirler müür olunmak tarîkleri beyanındadır.*" şeklinde kaleme alınmıştır.

İlk olarak dört sayfalık mukaddimesinde klasik Osmanlı-İslam stili hamdele besmele ile başlayıp kendisini tanıtarak diğer eserlerinden bahsedip akabinde de bu eserin tercüme sebebi ve hikayesi üzerine durur. Eserin içeriği II. Friedrich'in telifinde olduğundan içerik adına yapılacak değerlendirmeler Şânî-zâde ile ilgili saptamalar taşımayacaktır ama burada mütercimmin yabancı askerî terminolojiye bakışı üzerinde durmakta yarar var. Şânî-zâde Fransızcasını okuduğu eserdeki askerlik ve savaşa dair kelime ve tamlamaları Türkçeye uyarlamaya çalışmış, bunu mümkün göremediğinde de kelime türetmiştir. Eserde bu minval üzere tespit edilen kimi kavramlar şunlardır:³⁵

Kavram	Eserdeki Karşılığı	Bugünkü kullanımı
trouppen	asâkir	ordu
regimente	askerî orta	alay
desertion	fırâr	fırar etmek
corps	asker gürûhları	kolordu
cavallerie	atlu	süvari
hussar	kâtana	hüssar / kanatlı süvari
jaeger riflemen	avcı askerler	hafif piyade
marquetenders	karakollukçu zümresi	askerî birliklere refakat eden ve ihtiyaçlarını karşılayan esnaflar veya askerler bütünü.

³² Ahmet Tarık Çaşkurulu, agt, 49.

³³ Agt, 11

³⁴ Agt, 57-58.

³⁵ Agt, 108-151

comissariat	zehâ'ir nâzırı	levazımdan sorumlu amir
magazins	anbar	depo
soldat	soldat	asker
infanterie	piyade askerleri	piyade
cavallerie	süvari askerleri	süvari
les lignes de contrevallation	metris	metris
piquets	çarhacılar	öncü
redans	minşârî zaviyelerin siperi	ok tabya
grenadier	el humbaracısı	ağır piyade
doubles espions	zû'l-vecheyn olan casuslar	çift taraflı casus
dragoons	ejder askeri	yarı ağır süvari
canister shot	salkım makulesi nesnelere	şarapnel atan top mermisi
diversions	ekâd-porsiyon	sahte taarruz, tespit taarruzu
ponton	tombaz	duba
barque	pereme	üç veya daha fazla direkli yelkenli savaş gemisi
petard	petardo	kestane fişegi
campagne	ordu mevsimi	sefer

Tabloda görüldüğü üzere Şânî-zâde bilgisi ve yaratıcılığı vesilesiyle kavramların okurca daha iyi bir şekilde anlaşılması için gayret sarfetmiştir. Yine aynı nedenden olsa gerek tercümesinde *Divaçe* ve *Tarîh*'i başta olmak üzere diğer eserlerinden çok daha sade bir dil tercih etmiştir. Bu sadelik onun matematik ve tıp konulu eserlerinde de göze çarpmaktadır. Vakanüvislik geleneğinin edebî yönünün baskınlığı ve kitabın ancak ilim sahibi kimselerce okunacağı önyargısının bir sonucu olarak *Tarîh*'inde süslü ve seçili bir dil kullanmasına karşın burada Osmanlı Ordusu'na hitap ettiğini bildiğinden kısa cümlelerin tercih edildiği, Arapça ve Farsça sözcüklerin görece az kullanıldığı ve seçiye hemen hiç yer verilmediği göze çarpmaktadır. Aynı şekilde umumiyetle tercümeyle sadık kalmış, hatta yer isimlerini bile değiştirmemiştir. Burada tek istisna daha önce belirtildiği üzere askerî terimlerin okurlar tarafından daha iyi anlaşılması gayretiyle yapılan adaptasyon ve karşılık bulma çabasıdır. Bu çaba, 1821'de faaliyete başlayacak Tercüme Odaları ile 1851-62 arasında Encümen-i Daniş adı altında kurulan ve bir görevi de yabancı bilimsel eserleri tercüme etmek olan yapıdan evvel konuya dair varlık göstermesi açısından Tanzimat öncesi Osmanlı toplumu için yeni ve sıra dışı bir durumdur.

Bu bilgilerin yanı sıra esere dair pek çok soru işareti mevcuttur. Bunlar sırasıyla

1. Neden bu eser tercih edildi? Konuya dair Avrupa’da başka eserlerin var olduğu bilinen bir gerçekken, onca kitap arasından (özellikle Fransız askeriyesi değil de) bunun seçilmesinin nedeni ne olabilir?

2. Yine akıllara gelen bir diğer soru da bu işin niçin Şânîzâde’ye havale edildiğidir. Acaba o sıralar Şânî-zâde, Mühendishane’de midir ki askerliğe dair bir eser üzerine çalışması uygun görülmüştür?

3. Eserin orijinal Almancası yerine tercümesinin çevrilmesinin nedeni nedir?

4. Eser 1806’da yazıldığına göre, neden 1822’nin sonunda ve İstanbul’dan uzaklarda, Mısır’da basılmıştır? Bilindiği üzere eser sultanın iradesiyle tercüme edilmişti. Öyleyse İstanbul’da ve yazımından hemen sonra basılması daha akla yatkın olmaz mı?

Bu sorulara sırasıyla yanıt aranacak olursa:

1. Askerî reformlarında genellikle Fransa’yı örnek alan Osmanlı’nın, askerlerine okutacağı kitabın da bir Fransız askerlik kitabı olması beklenirken bunun yerine Fransa ile tarih boyunca ilişkileri gergin olan Almanların askerlik anlayışını içeren bir kitabın tercüme edilmesinin iki aşamalı bir yanıtı olabilir. Bilindiği gibi Napoleon komutasındaki Fransız Ordusu 1798-1801 yılları arasında Osmanlı’nın Mısır ve kısmen Bilâd-ı Şam bölgesini işgal ederek Osmanlılarla karşı karşıya gelmiş ve bir sıcak savaşa girmekten çekinmemiştir. Bu durumda, hasım bir devletin askerlik anlayışına dair eserlerinden birini savaşın üzerinden henüz 5 yıl geçmişken tercüme edip orduya okutmaya niyetlenmek tercih edilesi bir durum olmayacaktır. O halde ilk sorunun yanıtı bulunmuş sayılabilir. Bununla beraber neden bir Alman askerlik metni seçildiği sorgulandığı vakit eserin kendisi bir ipucu vermese de 1806 yılında Avrupa’da cereyan eden olayların konuya dair fikir yürütmeye önyak olduğu söylenebilir. Nitekim hasım görüldüğü için askeriyesine dair bir eseri tercüme edilmeyen Fransa, aynı yıl Prusya ile savaş halindeydi. Bu nedenle dolaylı müttefik sayılabilecek Prusya’nın söz konusu içeriğine dair bir eserini tercüme etmeyi düşünmek kötü bir seçenek değildir. Bunun yanı sıra yaptığı askerî reformlarla ordusunu teşkilatlandıran Prusya Kralı II. Friedrich’in generallerine tavsiyeleri niteliğindeki bu kitabını reorganizasyon sürecindeki Osmanlı Ordusuna okutmak, bu eserin seçilip tercüme edilmesinin ardındaki sebeplerden bir olabilir. Konuya dair önemli bir kaynak da Edward Raczynski’dir. Kendisi 1814 yılındaki İstanbul seyahati esnasında Şânî-zâde’ye rastlamış ve onun II. Friedrich’ten birden çok tercüme yaptığını bildirmiştir.³⁶ Bu bilginin doğru olduğu kabul edilecek olunursa tercüme faaliyeti bu eser özelinde değildir. Öyleyse planlı bir çeviri faaliyeti vardır ki bu durumda II. Friedrich’e Osmanlı Ordusunun ıslahı için yüklenen anlam yukarıdaki tahminlerin de ötesindedir.

2. Şânî-zâde; medrese, Tıbbiye ve Mühendishane tahsili görmüş az sayıdaki insandan biri olup eserin yazıldığı 1806 yılında Mühendishane eğitimine devam ettiği ve bu dönemde bazı tercüme yapıldığı bilinmektedir.³⁷ Aynı zamanda ordu kadısı olan babasının yanında bir süre bulunduğu

³⁶ Edward Raczynski, *1814’de İstanbul ve Çanakkale’ye Seyahat*, çev., Kemal Turan (Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980), 184-185.

³⁷ Ahmet Tarık Çaşkurulu, agt,151-152.

düşünüldüğünde askerî literatüre yakın ve eğitimi dolayısıyla kitap tercüme edecek kadar donanımlı biridir.

3. Bunun tek nedeni tercümeyle memur edilen Şânî-zâde'nin Almanca bilmeyip çok iyi düzeyde Fransızca bilmesidir.

4. Birinci soruya yanıt ararken 1806'da Fransa'nın Prusya ile savaşta olduğunu belirtmiştik. Bu savaş, Napoleon komutasındaki Fransız Ordusunun, Ekim 1806'da III. Friedrich komutasındaki Prusya Ordusunu Jena-Auerstedt Muharebesi'nde yenmesiyle sona erince tercüme edilen eserin durumu tehlikeye düşmüş olmalı. Nitekim örnek gösterilen II. Friedrich liderliğindeki ordunun aynı ismi taşıyan III. Friedrich'in sevk ve idaresindeyken yenilmesi, eserin tutarlılığının ve geçerliliğinin sorgulanmasına neden olmuş olmalıdır. Bu sebeple olsa gerek tercümesi biten kitap, uzun süre yazma nüsha olarak kalmıştır.

Şânîzâde'nin Askerliğe Dair Diğer Eserleri

Kaynaklarda Şânî-zâde ile eşleştirilen ve askerlikle olduğu düşünülebilecek birkaç eser bulunsa da yukarıda sözü edildiği gibi ciddi bir isim karmaşası vardır. Zira aynı eserin birden fazla isimle anılması bir kafa karışıklığına sebebiyet vermektedir. Bir diğer ve en önemli sorun ise *Vesâyânâme-i Seferiyye* dışındaki eserlerin henüz kayıp olması hasebiyle elde bulunamayışıdır. Şânî-zâde'ye atfedilen diğer askerlik konulu eserleri şunlardır.

Tanzîm-i Piyâdegân ve Süvâriyân

Adından da anlaşılacağı üzere piyade ve süvari birliklerine dair bir eserdir; ancak bugüne değin bulunabilmiş bir eser değildir. Muhtemelen o da *Vesâyânâme-i Seferiyye* gibi tercüme bir eserdir. Lakin Raczynski'nin Şânîzâde'nin Prusya Kralı'ndan birden fazla eser tercüme ettiği ifadesi doğrultusunda, II. Friedrich'in *Instruction für die General-Majors der Infanterie - und Instruction für die general-Majors der Kavallerie* adlı kitabına isim benzerliği dolayısıyla bu eser Şânî-zâde'ye atfediliyor.³⁸ Ne var ki böyle bir eserin varlığı kesin değildir.

Kavânînü'l-Asâkiri'l-Cihâdiyye

Yine askerlik konulu olup elde hiçbir nüshası olmayan bu eser Şânî-zâde'ye atfedilen ama *Tarih* mukaddimesinde ismi geçmeyen kitap, Ziya Yılmaz'ın göre aslında *Vesâyânâme-i Seferiyye* 'den başkası değildir.³⁹ Bununla birlikte Bulak'ta basıldığı kesin olan bu eser, o olamaz.⁴⁰ Dolayısıyla *Vesâyânâme-i Seferiyye* 'den sonra varlığı kesin olarak bilinen ikinci bir Şânî-zâde tercümesi askerî kitap vardır.

ASKERİ TARİH OKUMALARINA ETKİSİ VE SONUÇ

Osmanlı'nın Doğu'dan Batı'ya bilim, teknik, toplum ve idare açısından uyum sağlamaya çalıştığı XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başında hem Doğu hem de Batı ekolüyle eğitim almış nadide bir isim olan Şânî-zâde'nin pek çok açıdan ilimle ve bilimle uğraştığı gerçeği bir yana, dönüşüm sancıları çeken Osmanlı askerî sistemine tercüme vesilesiyle yardımcı olmaya çalıştığı

³⁸ Agt, 52

³⁹ Şânî-zâde, age, C.1LXXXVIII.

⁴⁰ Agt, 52.

önemli bir gerçektir. Askerlik konulu bu eserlerinin sadece birinin elimizde bulunması ne yazık ki onun bu husustaki bilimsel kişiliğini yeterince öğrenebilmemiz ve tahlil etmemiz açısından büyük bir talihsizliktir.

Ayrıca gerek eldeki tek eserin tercümesinde katkısı olan Üçüncü Selim'in tahttan indirilmesi gerekse de diğer tercüme eserlerin nesnesi görevindeki Prusya'nın ve ordusunun Napoleon tarafından yok edilmesi bu tercümelerin ve içindeki öğütlerin bir talimname gibi Osmanlı Ordusuna örnek gösterilmesini engellediğinden olsa gerek *Vesâyânâme-i Seferiyye* uzun süre basılamamış; ancak Kavalalı Mehmet Ali Paşa devrinde Bulak'ta tabedilebilmiştir. Eldeki basılı nüshalarda da okunma izi bulunamaması bize bu kitabın pek okunmadığını gösteren ipuçları arasındadır. Buna müteakip Harbiye'nin 1834'teki açılışı ve onu takip eden süreçte Türk-Fransız ilişkilerinin iyileşip askeri safhada Fransız ekolünün devamı dolayısıyla bir Prusya askerlik kitabının okutulabilmesi pek mümkün gözüküyor. Ayrıca tercüme edilen bu eserin 1747'de yazıldığını unutmamak gerek. Nitekim 19. yüzyıla birlikte meydana gelen askerî değişim, gelişim ve dönüşüm; böylesi eski bir eserin okutulmasına izin verecek durumda değildi.

Eserlerinin akıbetine rağmen mütercim Şânî-zâde'nin *Vesâyânâme-i Seferiyye* vesilesiyle Türkçeye kattığı yeni kavramlar, askerî literatürümüz açısından kıymete değerlidir. Mütercimin bu yenilikçi tavrı yalnızca bu esere özel olmayıp telif olarak kaleme aldığı *Tarih* için de geçerlidir. Nitekim olayları gözlemleri esasına dayanarak, yer yer yabancı kaynaklara başvurmak suretiyle ve emsallerine kıyasla süslü nesri⁴¹ daha az tercih etmek suretiyle ele alması Tanzimat öncesi tarih yazımının moderne en yakın örnekleridir, denilebilir. Böylesi üretken bir ismin yaptığı tercümelerin gerek Türk dili gerek askerî literatür gerekse de tarihimiz açısından ne denli önemli olduğunun tekraren altını çizmekte yarar vardır. Bu vesileyle henüz bulunamamış eserlerinin bulunabilmesini umuyor; vefatının yüzüncü yılı yaklaşırken bu Osmanlı aliminin, akademimizde hakkıyla anılmasını ve araştırılmasını temenni ediyoruz.

⁴¹ Klasik/eski Türk edebiyatının düzyazı kısmında görülen bir tarzdır. Metnin ağdalı ve sanatlı bir dille yazılması esasına dayanır.

KAYNAKÇA

Kitap

- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarıh Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1992.
- Cemâleddin, Mehmed, *Osmanlı Tarıh ve Müverrihleri Âyîne-i Zurefâ* (Haz. Mehmet Arslan), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003
- Devlilioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Doğu Matbaası, 1978.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, C.1 İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarıhi*, C.5. Çev., Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Kenan, Seyfi, *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Köker, Ahmet Hulusi, *Şânîzâde Atâullah Efendi*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1989.
- Kütükoğlu, Bekir, *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1994.
- Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarıhi: (1218-1224/1804-1809)* Haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Ortaylı, İlber. İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Raczynski, Edward *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*. Çev., Kemal Turan. Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980.
- Roberts, Andrew, *Napoleon - Hayatı*, Çev., Barbaros Uzunköprü. İstanbul: Kronik Kitap,2023.
- Sahhaflar Şeyhi-Zade Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarıhi (Bâbir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle): (1237-1241/1821-1826)* Haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: OSAV, 2000.
- Şânî-zâde Mehmed 'Ataullah Efendi, *Şânî-zâde Tarıh:(1223-1237/ 1808-1821)* Haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: Çamlıca Basım Yayım, 2008.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarıhi*, İstanbul: Çağlayan Kitapevi, 1988.
- Uyar, Mesut - Erickson, Edward J., *Osmanlı Askeri Tarıhi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarıhi*, C.5, Ankara: TTK Yayınları, 1995
- Ülken, Hilmi Ziya. *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

Kitap Bölümü

Çaşkurlu, Ahmet Tarık. “An Idiosyncratic Ottoman Scholar Encounters European Science, Enlightenment, and Modern Warfare: Şānīzāde Maḥmad ‘Aṭā’ Allāh and the Nizām-ı Ğadīd Era Translation Movement.” *The 2nd International Prof. Dr. Fuat Sezgin Symposium on History of Science in Islam Proceedings Book*. Haz. M. C. Kaya, N. Özdemir & G. Aksoy. 89-98. İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2023.
<https://doi.org/10.26650/PB/10.26650/PB/AA08.2023.002.005>

Tez

- Aydın, Dilaydan. “Osmanlı Tarih Anlayışında Vakanüvislik ve Vakanüvis Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi’nin Hayatı.” *Yüksek lisans tezi*, Erciyes Üniversitesi, 2019,
- Erdoğan, Mehmet. “Şâni-Zâde Mehmed Ataullah Efendi (Hayatı, Kişiliği, Eserleri, Etkileri.” *Yüksek lisans tezi*, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, 2016.
- Kurt, Namık Kemal. “Şâni-Zâde Mehmed Ataullah Efendi’nin Kanûnü’l-Cerrahin Adlı Kitabının İncelenmesi.” *Yüksek lisans tezi*, İstanbul Üniversitesi, 1999.
- Çaşkurlu, Ahmet Tarık. “An Idiosyncratic Ottoman Alim Encounters European Science, Enlightenment And Modern Warfare: Şanizade Mehmed Ataullah Efendi (d. 1826) And His Vesâyânâme-i Seferiyye And Müfredât-ı Külliyye Fî Sevâhili’l-Bahriyye.” *Yüksek lisans tezi*, İbn Haldun Üniversitesi, 2020.

Fahri Belen: Asker, Siyasetçi ve Askerî Tarihçi

Fahri Belen: Soldier, Politician and Military Historian

<https://doi.org/10.52792/tws.1278642>

Mehmet Fatih BAŞ

Araştırma Makalesi

¹ Dr. Öğr. Üyesi – Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü.

ORCID: 0000-0001-7380-7102

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mehmet Fatih BAŞ

Bu makalede geçen görüşler yazarın kendisine aittir, hiçbir kişi ve kurumu bağlamaz.

E-posta/E-mail:

mfbas@kho.msu.edu.tr

Geliş tarihi/Received:

6 Nisan 2023

Revizyon talebi/Revision

Requested:

27 Nisan 2023

Son revizyon /Last revision:

30 Nisan 2023

Kabul tarihi/Accepted:

30 Nisan 2023

Atıf/Citation:

Baş, Mehmet Fatih. "Fahri Belen: Asker, Siyasetçi ve Askerî Tarihçi". *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 4, no. 1 (2023): 42-65.

Özet

Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Türk İstiklâl Harbi gazisi bir subay olan Fahri Belen, Türk askerî tarihçiliğinin en önemli şahsiyetlerinden biridir. Harp Akademisi'nde öğretmenlik yaptığı dönemde Çanakkale muharebeleri hakkında yayımladığı ders kitabıyla ilk eserini vermiştir. Yazmaya devam etmek istese de tayin edildiği, ülkenin farklı yerlerindeki komutanlık görevleri sırasında buna fırsat bulamamıştır. Emekliliğinin ardından siyasete atılmış ve 7 yıl milletvekilliği yapmıştır. Bu esnada hükümet ve meclis içindeki sorumluluklarından ötürü askerî tarih yazımıyla arzu ettiği ölçüde ilgilenememiştir. Siyasetten çekilmesinin ardından vaktinin büyük kısmını Birinci Dünya Savaşı ve Türk İstiklâl Harbi hakkında askerî tarih çalışmalarına ayırabilmiştir. Fahri Belen'i Cumhuriyet dönemindeki diğer askerî tarihçiler arasında önemli bir konuma yükselten en büyük eseri ise Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı cephelelerindeki askerî harekâtı kaleme aldığı, Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi isimli 5 ciltlik çalışmasıdır. Belen'in bu eseri resmî askerî tarih yazımında kalıcı bir etki yaratarak sonradan Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi tarafından 2002 yılına kadar ciltler halinde yayımlanacak resmî tarih ciltlerine de bir şablon teşkil etmiştir. Bu çalışmada Fahri Belen'in hayatı, Türk askerî tarihi alanında verdiği eserleri ve bu eserlerin Türk askerî tarih yazımına etkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fahri Belen, askerî tarih yazımı, Birinci Dünya Savaşı, Türk İstiklâl Harbi, Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, Beyaz Seri

Abstract

Fahri Belen, a veteran of the Balkan Wars, First World War, and the Turkish War of Independence, is an important figure in Turkish military historiography. During his tenure as an instructor in military history at the War College in Istanbul, he published his first work on the Gallipoli Campaign. He wished to continue writing, but after being transferred to various command duties in different parts of the country, he found little time to write. Following his retirement from the army, he embarked on politics and served as a deputy for seven years. His responsibilities in government and parliament devoured most of his time and kept him away from pursuing his desire to write military history. After stepping down from political life, he devoted most of his time to writing about the military history of the First World War and the Turkish War of Independence. Belen's monumental work, the five-volume history of Turkish military operations in the First World War, Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, elevated him to a prominent position among Turkish military historians of the 20th century. His work had a profound effect on the official military history volumes published by the Turkish General Staff from the early 1960s to the early 2000s. This paper examines Belen's life, his works on military history, and how his works influenced Turkish military historiography.

Key Words: Fahri Belen, military historiography, First World War, Turkish War of Independence, Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, Beyaz Seri

FAHRİ BELEN'İN AİLESİ, EĞİTİMİ VE ASKERİ HAYATI

Mehmet Fahri Belen, 1893 yılında Bolu'nun Debbaglar Mahallesi'nde (günümüzde Tabaklar Mahallesi) doğmuştur. Babası, Bolulu Paşabeyoğulları ailesinden tahsilat müfettişi Sami Efendi, annesi ise Hüsniye Hanım'dır.¹ Hasan Tahsin, Necmi ve Türkan adında üç öz kardeşi vardır. Annesinin vefatının ardından babası tekrar evlenmiş, bu evlilikten Nurettin ve Bedrettin adında iki de üvey kardeşi olmuştur. Öz kardeşleri Hasan Tahsin ve Necmi de askerlik mesleğini seçmiş ancak küçük kardeşi Necmi sonradan meslekten ayrılıp hukuk fakültesi okumuştur.² 1890 doğumlu ağabeyi Topçu Üsteğmen Hasan Tahsin ise, Çanakkale Muharebeleri esnasında 7'nci Tümen emrinde görev yaptığı Güney Cephesi'nde 15 Haziran 1915 günü şehit olmuştur.³ Fahri Belen, 1926'da Geredeli Hatice Nihal Hanım'la evlenmiş ve bu evliliğinden Alp ve Tülün adında iki çocuğu dünyaya gelmiştir.⁴

Fahri Belen'in askerlik hayatı, 14 Eylül 1910 tarihinde Mekteb-i Harbiye'ye girmesiyle başlamıştır. İki yıllık öğreniminin ardından 9 Ağustos 1912 yılında piyade mülâzım-ı sâni (teğmen) rütbesiyle mezun olmuştur. Sicil numarası 1328c-P.41'dir.⁵ Fahri Belen kendi devresindeki piyadeler arasında iyi sayılacak bir dereceyle, 41. sırada okulu bitirmiştir. Belen'in de aralarında bulunduğu 1328c devresinde, Atatürk'ün muhafız taburu komutanlığını yapan İsmail Hakkı Tekçe, Osmanlı ve İstanbul tarihi alanında verdiği eserlerle bilinen Feridun Dirimtekin ve İlhan Selçuk'un *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı* eserinin başkahramanı Selahattin Yurtoğlu gibi bilindik isimler de vardır.⁶

1912 yılı Ekim ayında patlak veren Balkan Savaşı'yla, 1328 devresine mensup birçok genç subay gibi Teğmen Fahri Efendi de mezun olmasından kısa süre sonra kendisini bir anda savaşın içinde buluverdi. Mezuniyetinin ardından Eğri Palanka'da VII. Kolordu, 19'uncu Piyade Tümeni, 56'ncı Piyade Alayı, 2'nci Tabur, 4'üncü Bölük emrinde takım komutanı olarak görevlendirildi ve bu göreviyle Balkan Savaşı'na katıldı. Savaş başladıktan sonra 56'ncı Alay'ın emir subaylığına getirildi. Manastır Muharebesi'nde 19 Kasım 1912 günü Sırplar karşısında uğradığı yenilginin ardından VII. Kolordu Resne'ye çekilmişti.⁷

Sırplarla mütareke yapılmasının ardından Fahri Efendi'nin görev yaptığı 19'uncu Piyade Tümeni hala Yunanlar karşısında direnen Yanya Müstahkem Mevkii'ni takviye etme görevi aldı. Esat Paşa (Bülkat) emrinde savaşın başından beri 6 aydır Yunan taarruzlarına direnen Yanya Kolordusu 6 Mart 1913'te teslim olunca muharebe esnasında yaralanan Fahri Efendi de Yunanlara

¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki milletvekilleri veri tabanına adı "Mehmet Fahrettin" olarak geçse de Harp Okulu künyesinde ismi "Mehmed Fahri" olarak kaydedilmiştir. *Kara Harp Okulu Tarihî Arşivi*, 38 Numaralı Künye Defteri, s.173.; 1914 yılına ait Ordu Salnâmesi'nde de "Mehmed Fahri" adıyla kayıtlıdır. Burak Enver, Hayri Tekgöz, Emre Gül (Yayına Hazırlayanlar), *Ordu Salnamesi 1330 (1914 Ordu Yılığ)*, Print Center, İstanbul, 2022, s. 190.; Paşabeyoğulları aile lakabı vefat ilanında da yazılmıştır. *Milliyet*, "Fahri Belen Vefat İlanı", 16 Temmuz 1975.

² Sacide Jale Keyvanoğlu, *General Fahri Belen'in Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri (1892-1975)*, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak, 2020, s. 7.

³ MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Şehit Bilgi Kapısı, Şehit Listesi, <https://www.msb.gov.tr/SehitBilgiKapisi/SehitListesi> (Erişim Tarihi: 25.03.2023).

⁴ Keyvanoğlu, *a.g.t.*, s.7.

⁵ *Millî Savunma Bakanlığı Arşivi*, Subay Şahsi ve Emeklilik Dosyaları, Fahri Belen (1328C-41) Askerî Safahat Belgesi.

⁶ *Harbiye Askerî Müze Müdürlüğü Arşivi*, "Mekteb-i Harbiye 1328C Devresi Mezunları Fotoğraf Albümü".

⁷ *Millî Savunma Bakanlığı Arşivi*, Subay Şahsi ve Emeklilik Dosyaları, Fahri Belen (1328C-41) Askerî Safahat Belgesi; Fahri Belen, *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 185-186.

esir düştü. Yunanlarla barış yapıldıktan sonra 1913 yılı sonunda serbest kalarak İstanbul'a dönebildi.⁸

Fahri Efendi esaretten dönüşünün ardından tayin edildiği 3'üncü Piyade Tümeni, 8'inci Piyade Alayı 1'inci Bölük komutanlığı görevine 14 Mart 1914 günü başladı. Bu göreviyle Çanakkale Cephesi'nde savaştı. 14 Ağustos 1915'te üsteğmenliğe terfi ile 8'inci Piyade Tümeni, 24'üncü Piyade Alayı, 1'inci Bölük komutanlığına tayin edildi. Birliğiyle birlikte gönderildiği Kafkas Cephesi'nde 1 Mart 1917'de yüzbaşılığa terfi edene kadar görev yaptı ve buradan Halep'teki XII. Kolordu karargahına tayin edildi. Mütareke imzalandığında bu görevde bulunmaktaydı. 15 Aralık 1918'de İstanbul'a döndü ve 15 Mayıs 1919'da Harp Akademisi öğrenimine başladı. 15 Mart 1921'de henüz öğrenimini tamamlamamışken İstanbul'dan ayrılarak 28 Mart 1921'de Anadolu'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordusu'na katıldı. Kars'ta bulunan 6'ncı Süvari Tümeni 1'inci Şube (zât işleri) Müdürü olarak görevlendirildi ve 10 Nisan 1921'de birliğine katılış yaptı. 4 ay sonra, 10 Ağustos 1921'de 12'nci Piyade Tümeni 1'inci Şube müdürlüğüne tayin edildi. Bu görevde bir aydan biraz fazla bulunduktan sonra, 20 Eylül 1921'de 23'üncü Piyade Tümeni Kurmay Başkanı olarak görevlendirildi. Harp Akademisi'nde öğrenim gören ancak öğrenimlerini tamamlayamadan Anadolu'ya geçen birçok subayla birlikte, 15 Şubat 1922'de kurmaylığı tasdik edildi. 23'üncü Tümen Kurmay Başkanı olarak Büyük Taarruz'a katıldı.⁹ Bu tümen tarafından 26 Ağustos 1922 günü ele geçirilen Belentepe'den mülhem, 1934 yılında Belen soyadını aldı. 30 Ağustos 1922'de binbaşılığa terfi etti.¹⁰

İstiklâl Harbi'nin zaferle sonuçlanmasının ardından Binbaşı Fahri Bey, 23'üncü Tümen'deki görevine devam etti ve 10 Eylül 1923'te yarım kalan Harp Akademisi öğrenimini tamamlamak üzere ikmal-ı tahsil için Harp Akademisi'ne çağrıldı.¹¹ 1921 yılında Anadolu'ya geçtiğinde birinci ve ikinci sınıf derslerini tamamlamış bulunuyordu. 1923-1924 eğitim-öğretim yılında üçüncü sınıf derslerini de başarıyla vererek 1924 yılı temmuz ayında kurmay binbaşı rütbesiyle akademiden mezun oldu.¹²

Cumhuriyet döneminde ilk görev yeri Sarıkamış'taki IX. Kolordu'nun 1'inci Şube müdürlüğü oldu. 1927'de önce Niğde'de 16'ncı Piyade Alayı, sonra da Tire'de 39'uncu Piyade Alayı komutanlığına tayin edildi. 1929'da Genelkurmay 3'üncü Şube'de (harekât) görevlendirildi ve aynı yıl yarbaylığa terfi etti. 1932'de Sivas'ta 34'üncü Piyade Alayı komutanlığına tayin oldu. 1933'te Harp Akademisi'nde harp tarihi öğretmeni oldu ve aynı yıl albaylığa terfi etti. Burada görev yaparken harp tarihi alanında ilk eserini verdi. 1936'da İzmit'te 31'inci Piyade Alayı komutanlığına getirildi. 1937'de tekrar Harp Akademisi'ne tayin edildi. 1938'de Konya'da 5'inci Piyade Tugayı komutanı oldu ve

⁸ Belen, *a.g.e.*, s. 201-202.; MSB safahat belgesinde Yunanlara esir düşmesi ve esaretten İstanbul'a dönüşü için 1328 (1912) tarihi verilmiştir. Yanya'nın 6 Mart 1913'te teslim olduğu ve burada esir düşenlerin 1913 yılı sonlarında serbest bırakıldıkları göz önüne alınırsa safahat belgesinde belirtilen tarihin yanlış olduğu değerlendirilebilir. *Millî Savunma Bakanlığî Arşivi*, Subay Şahsi ve Emeklilik Dosyaları, Fahri Belen (1328C-41) Askerî Safahat Belgesi.

⁹ *Millî Savunma Bakanlığî Arşivi*, Subay Şahsi ve Emeklilik Dosyaları, Fahri Belen (1328C-41) Askerî Safahat Belgesi.

¹⁰ Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi – Afyon'dan İzmir'e: İstiklâl Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tablâlar*, Doğu Matbaası, İstanbul, 1962, s. 32.; *Millî Savunma Bakanlığî Arşivi*, Subay Şahsi ve Emeklilik Dosyaları, Fahri Belen (1328C-41) Askerî Safahat Belgesi.

¹¹ *Millî Savunma Bakanlığî Arşivi*, Subay Şahsi ve Emeklilik Dosyaları, Fahri Belen (1328C-41) Askerî Safahat Belgesi.

¹² Muharrem Mazlum İskora, *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965 I. Cilt*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s. 246-248.

ertesini yıl tuğgeneralliğe terfi etti.¹³ 1940 yılında Adana'da 7'nci Piyade Tümeni komutanlığına getirildi ve 1941'de tümgeneral oldu. 1942'de 3'üncü Ordu kurmay başkanlığına tayin edildi ve burada 6 ay görev yaptıktan sonra Merzifon'daki 15'inci Piyade Tümeni komutanlığına tayin oldu. 1944'te korgeneralliğe terfi ile IX. Kolordu komutanlığına getirildi.¹⁴

Fahri Belen, bu görevde bulunurken İkinci Dünya Savaşı sona erdi ve bir yıl sonra da 1946 genel seçimleri yapıldı. Bu dönemde doğu sınırında Sovyet tehdidine karşı yapılan savunma hazırlıklarına hükümetin müdahalesi, Fahri Belen ile Genelkurmay Başkanlığı arasında bir kriz yaşanmasına sebep oldu. Hükümetin Sovyetler Birliği sınırında kuvvetli gözükmeye siyaseti doğrultusunda Genelkurmay Başkanlığı Belen'in kolordusunun 5 tümeninin sınırda tutulmasını ve olası bir seferberlik halinde bunlardan üçünün gerideki seferberlik bölgelerine alınmalarını direktifini verdi. Fahri Belen'den bu direktife göre bir proje hazırlaması istendi ancak o üç tümenin seferberlik zamanı geri alınmasının halkı paniğe sevk edeceğini söyleyerek böyle bir proje hazırlamayı reddetti ve gerekirse emekli olacağını söyledi. Bu tartışma sürerken sağlığı bozulan Fahri Belen, Maraş'taki XVII. Kolordu komutanlığına tayin edildi.¹⁵ Aynı yıl düzenlenen 1946 seçimlerinde usulsüzlük yapılması da Fahri Belen'i hükümete karşı daha da soğutmuş olmalıdır. Zira bundan haberdar olan İnönü karşıtı subaylar, yaptıkları toplantılarda Fahri Belen'i liderleri olarak görmek istediklerini belirtmişlerdi.¹⁶

Fahri Belen 1948'de de Gelibolu'daki II. Kolordu komutanlığına getirildi.¹⁷ Bu görevdeyken 1946 seçimleri sonrası öfkeli subaylar tarafından İnönü'yü devirmek maksadıyla kurulan kuvvetli bir cunta yapılanmasının başına geçmesi için davet aldı. Fahri Belen'in bu olayı nakledişi biçiminde darbeye prensip olarak karşı olmadığını görmek mümkündür. Onun fikrine göre mevcut şartlarda bir darbe yapılması yanlıştı. Eğer 1950 genel seçimlerinde de usulsüzlük olursa o zaman darbenin meşru olacağını söyledi.¹⁸ Fahri Belen'in bu sözlerinin ne derece etkili olduğu bilinmese de darbe yapılmadı ve 1950 yılındaki seçimlerde CHP iktidarı demokratik yollarla devrildi. 1948 yılı terfileri açıklandığında orgenerallik sırası gelen Fahri Belen, korgeneralliğinin iki yıl daha uzatıldığını öğrenince İnönü'ye ve mevcut hükümete artık itimadı kalmadı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye arz edilen ve Fahri Belen'le birlikte orgenerallik sırası gelen üç ismin yazılı olduğu defter geri çevrilmiş ve İnönü'ye yakın daha genç beş kişi orgeneralliğe terfi etmişti.¹⁹ Fahri Belen 26 Ekim 1949'da Askerî Yargıtay 2. Başkanlığı'na getirildi²⁰ ve kısa süre sonra 6 Nisan 1950'de kendi isteğiyle emekli olup 38 yıllık askerlik yaşamını geride bırakarak, hiç beklemeden siyaset hayatına atıldı.²¹

¹³ 1939 yılında Tuğgeneralliğe terfiinde, binbaşıyken Harp Akademisi'nde bir yıl öğrenim görmesi ve aynı sene bir yıl kıdem zammının işletilmesi sonucu yarbaylık ve albaylığa nasıp tarihlerinde yapılan düzenlemenin etkisi olmuştur. *CBCA*, Fon: 30-11-1-0, Kutu: 131, Gömlek: 20, Sıra: 4.

¹⁴ *Millî Savunma Bakanlığı Arşivi*, Subay Şahsi ve Emeklilik Dosyaları, Fahri Belen (1328C-41) Askerî Safahat Belgesi.

¹⁵ Fahri Belen, *Ordu ve Politika*, Bakış Matbaası, İstanbul, 1971, s. 29.; *CBCA*, Fon: 30-11-1-0, Kutu: 180, Gömlek: 1, Sıra: 15.

¹⁶ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 6-12.

¹⁷ *CBCA*, Fon: 30-11-1-0, Kutu: 196, Gömlek: 3, Sıra: 1.

¹⁸ Belen, *a.g.e.*, 32-33.

¹⁹ Belen, *a.g.e.*, 30.; Fahri Belen 1954 yılında ikinci kez milletvekili seçildiğinde meclise verdiği tercümeihal varakasında yazdığı özgeçmişinde, "1948 senesinde orgeneralliğe terfiime zamanın cumhurbaşkanı mâni oldu" yazmıştır. *TBMM Arşivi*, "TBMM Tercümeihal Varakası, Devre X, Bolu Mebusu Fahri Belen", https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d10/HT_1598_1_10.pdf (Erişim Tarihi: 10.01.2023).

²⁰ *CBCA*, Fon: 30-11-1-0, Kutu: 209, Gömlek: 33, Sıra: 15.

²¹ *CBCA*, Fon: 30-11-1-0, Kutu: 213, Gömlek: 12, Sıra: 7.

SİYASİ HAYATI

Fahri Belen'in büyük ümitlerle Demokrat Parti saflarında atıldığı siyasî yaşamının kendisi için bir hayal kırıklığı olduğu söylenebilir. 1950 seçimlerinde hem memleketi Bolu'dan hem de son görev yeri Çanakkale'den milletvekili seçildi ancak o memleketi Bolu'yu tercih etti.²² Milletvekili bilgi formunda Ankara'daki adresini kız kardeşi Türkan Tuğaç'ın Yenişehir'deki evi olarak göstermişti. Aynı evi paylaştığı kız kardeşinin eşi Emekli Süvari Albay Ahmet Hüsamet'in Tuğaç'ın ise iki dönemdir CHP Kars Milletvekili olarak görev yapması ve 1950 seçimlerinde üçüncü kez seçilmiş olması şüphesiz ilginç bir görüntü arz etmekteydi.²³ Fahri Belen, 22 Mayıs 1950'de Nafia (Bayındırlık) Bakanlığı görevine getirildi ve 28 Ekim 1950'deki istifasına kadar bu görevde kaldı.²⁴

Daha vekilliğinin ilk döneminde Kore'ye asker gönderilmesi ve NATO'ya üyelik konusunda kendi partisiyle ters düştü. Öyle ki Kore'ye asker gönderme kararının alındığı bakanlar kurulu toplantısına davet edilmedi. Kısa süre sonra da Başbakan Adnan Menderes'le bakanlığıyla alakalı konularda anlaşmazlık yaşamaya başladı. Belen'in hayata geçirilecek projeler konusunda hazırlamak istediği 5 yıllık plan, Menderes tarafından "komünist usulü" denilerek reddedildi ve bu konuda partiden kimsenin Menderes'e muhalefet etmemesi Belen'i kendi partisi içinde daha da yalnızlaştırdı.²⁵

Belen'in partisi içinde yaşadığı sorunlara rağmen partiden ayrılmaması ve 1954 yılı genel seçimlerinde tekrar Bolu'dan aday olup milletvekili seçilmesi dikkat çekicidir.²⁶ Parti politikalarına muhalefet etse de bu dönemde Menderes'e şahsen bağlılık duyduğunu, başkanlık görevini yürüttüğü Eski Muharıpler Birliği'nin 1954 yılı kongresinde Menderes'i birliğin fahri başkanı olarak seçtirmesinden anlaşılmaktadır.²⁷ Ancak diğer yandan, Menderes'e yaptığı bu jestin, Eski Muharıpler Birliği'ne devletten yardım almak maksadıyla olması da muhtemeldir. Zira Şubat 1955'te yapılan bütçe görüşmelerinde birliğe 15.000 liralık devlet yardımı yapılması için tavrını vermiş ve meclis oylamasında bunu kabul ettirmiştir.²⁸

Belen, 1957'ye kadar devam eden Demokrat Parti üyeliğinde çoğunlukla parti içi muhalefet safında olmuş ve bir süre sonra mecliste kendi partisine açıktan muhalefete başlamıştır. Örneğin 27 Haziran 1956 günü mecliste Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun tasarısı görüşülürken kolluk kuvvetlerinin müdahalesine rağmen dağılmayan göstericilere ateş açılmasını savunan partililerine hitaben, "...silahsız bir topluluğa hedef gözetmeksizin ateş etmek başka memleketlerin kanunlarında var mıdır?" diye sorarak tepkisini göstermişti.²⁹

²² Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivleri (bundan böyle CBCA), Kutu: 77, Gömlek: 513, Sıra: 1.

²³ TBMM Arşivi, "TBMM Tercümeihal Varakası, Devre IX, Bolu Mebusu Fahri Belen" https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d09/HT_1598_1_9.pdf (Erişim Tarihi: 10.01.2023); TBMM Arşivi, "TBMM Tercümeihal Varakası, Devre IX, Ağrı Mebusu Hüsamet'in Tuğaç" https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d07/HT_1173_1_7.pdf (Erişim Tarihi: 10.01.2023).

²⁴ "Nâfia Nezareti'nden Çevre Şehircilik Bakanlığı'na Görev Yapmış Bakanlarımız (1848-...)" <https://webdosya.csb.gov.tr/db/turkce/eskibakanlar/dergi/mobile/index.html> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

²⁵ Fahri Belen, *Demokrasiden Diktatörlüğe*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1960, s. 20-24.

²⁶ TBMM Arşivi, "TBMM Tercümeihal Varakası, Devre X, Bolu Mebusu Fahri Belen".

²⁷ CBCA, Fon: 30-1-0-0, Kutu: 50, Gömlek: 302, Sıra: 13.

²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 23.02.1955, 47. Birleşim, 2. Oturum, s. 580-581.

²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 27.06.1956, 82. Birleşim, 1. Oturum, s. 535.

DP içinde memnuniyetsizliğini gizlemeyen Fahri Belen'in herkes tarafından beklenen istifası 11 Eylül 1957 günü nihayet resmen açıklandı. Basına verdiği beyanatta ilk kabinede Nafia Bakanlığı'ndan istifasının "plan ve programsızlığa ilk protesto mahiyetinde" olduğunu ve "mebus olarak da hiçbir anti-demokratik karara rey" vermediğini söylemiştir.³⁰ Aynı dönemde patlak veren Dokuz Subay Olayı'nda, hükümeti darbeyle devirmeyi planlayan bir subaylar grubunun kurulduğunu ve bunların darbeden sonra Fahri Belen'i hükümetin başına getirmek istedikleri yönünde bir ihbar yapılmıştır. Bu ihbardan sonra Fahri Belen'in göz altına alınması gündeme gelmişse de kendi ifadesine göre Millî Savunma Bakanı Ethem Menderes'in talimatıyla Belen'in adı göz altı listesinden çıkarılmıştır.³¹

Bütün bu yaşadıklarından sonra Fahri Belen'in, DP'den ümidini kesse de siyasetten hala ümidi kesmediği görülmektedir. Belen, 10 Nisan 1960 günü CHP'ye katıldığını açıklamıştı. CHP'ye katılırken yaptığı açıklamada, DP'nin demokratik yollardan tamamıyla ayrıldığını, 1946'daki kuruluş hedeflerini kaybettiğini ve zararlı hale geldiğini söyleyerek DP'yle bütün bağlarını kopardığını da ilan etti.³² Bu açıklamadan sadece altı hafta sonra yaşanan 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin ardından toplanan Temsilciler Meclisi'ne Millî Birlik Komitesi tarafından komite temsilcisi olarak seçildi.³³ Bu görevini yürütürken yeni kurulan Memleketçi Cumhuriyet Partisi'ne katıldı ve kısa süre sonra partinin başkanlığını üstlendi.³⁴ Ancak kısa süre sonra birçok üyeye birlikte partiden ayrıldı.³⁵ 30 Ekim 1961'de Cemal Gürsel tarafından Cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatör olarak seçilmesi gündeme geldiyse de sonradan bu karardan vazgeçildi ve Fahri Belen'in 11 yıl süren mutsuz siyasî hayatı böylece sona ermiş oldu.³⁶ 15 Temmuz 1975'teki ölümüne kadar İstanbul Büyükdere'deki evinde sakin ancak üretken bir hayat yaşadı. Ömrünün geri kalanında kaleme alacağı eserleri ona, günümüzde asker ve siyasetçi kimliğinden daha çok bilinen askerî tarihçi kimliğini kazandıracaktı.

ASKERÎ TARİH ALANINDAKİ ESERLERİ VE TÜRK ASKERÎ TARİH YAZIMINA ETKİSİ

Fahri Belen'in eserlerinin Türk askerî tarihçiliğine yaptığı katkıyı anlayabilmek için, onun eserlerini kaleme almaya başladığı yıllarda Türkiye'de askerî tarihçiliğin ne durumda olduğunu kısaca açıklamak gerekir. Türk askerî tarih yazımının resmî ve sistematik bir mahiyet kazanması 1916 yılında Genelkurmay Harp Tarihi Şubesi'nin açılmasıyla gerçekleşmişti. Ancak Birinci Dünya Savaşı sebebiyle, başta Çanakkale Muharebeleri'nin resmî tarihi olmak üzere, planlanan resmî tarih yazım faaliyetleri tamamlanamamıştı.³⁷ Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki askerî harekâtı hakkında ilk bütüncül askerî tarih çalışması da bir Fransız yazarın, Maurice Larcher'in kaleminden

³⁰ *Milliyet*, 12 Eylül 1956.

³¹ Belen, *Ordu ve Politika*, s. 38.

³² *Milliyet*, 11 Nisan 1960.

³³ TBMM Arşivi, "Temsilciler Meclisi Tercümeihal Varakası, Komite Temsilcisi Fahri Belen". https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TEMS%C4%B0LC%C4%B0LER%20%20MECL%C4%B0S%C4%B0/HT_1598_2_2.pdf (Erişim Tarihi: 10.01.2023).

³⁴ *Milliyet*, 8 Temmuz 1961.

³⁵ *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1961.

³⁶ *Milliyet*, 31 Ekim 1961; *Milliyet*, 1 Kasım 1961.

³⁷ *Kuruluşunun 100'üncü Yılı Dönümünde Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı (1916-2016)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2018, s.2.

çıktı.³⁸ Cumhuriyetin ilanından sonra Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın teşvikiyle, on yıllık savaşın gazisi birçok subay tarafından katıldıkları muharebelerin yarı hatırat türü tarihleri yazılmaya başlandı. Yazılan bu eserler Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanınca doğrudan resmî askerî tarih statüsü kazandı ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından çıkarılan *Askerî Mecmuası*'nın tarih ekleri şeklinde satılmaya başlandı. Pembe karton kapaklı basılan bu yayınlar zaman içinde askerî tarihçiler arasında “Pembe Seri” ismiyle anılacaktı.³⁹

Pembe Seri'de son dönem Türk muharebelerinin ayrı ayrı ve farklı yazarlar tarafından yayımlanma biçimi 1921-1930 yılları arasında Almanya'da Reichsarchiv (Alman İmparatorluk Arşivleri) tarafından yürütülen resmî askerî tarih yazım çalışmalarının ürünü olan *Schlachten des Weltkrieges* serisini anımsatır.⁴⁰ Aradaki başlıca fark, Alman resmi tarih yazımında müstakil muharebeler ve birliklerin harekâtı hakkında yayımlanan eserlerin ciltler halinde belli bir kronolojik sıraya göre organize edilmiş olmasıdır. Pembe Seri'nin yazım ve yayımlanma sürecinde bir cilt düzeni veya kronolojik sıra gözetilmemiştir.

Pembe Seri içinde, Avrupa savaşları hakkında yayımlanmış eserlerin çevirileri ve eski Türk savaşları hakkında çalışmalar da yer alsa da serinin en önemli kitapları Birinci Dünya Savaşı ve Türk İstiklâl Harbi hakkında yazılanlar oldu. Bunlar on yıl boyunca kesintisiz devam eden bir savaşın bütüncül resmî tarihinin olmadığı bir ortamda önemli bir boşluk doldurdular ve hala da akademik askerî tarih çalışmaları için başlıca kaynak eserleri teşkil ederler.

Ancak Pembe Seri'nin yazılması, Fevzi Paşa'nın şahsî çabalarının bir ürünüydü ve 1943 yılında emekliye ayrılmasının ardından bu seri kaderine terk edildi. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi, Türkiye'nin Batı Bloğu'na yaklaşması ve nükleer savaş tehdidinin ortaya çıkmasıyla askerî tarih yazımı önemini yitirdi.⁴¹ 1948 yılında *Askerî Mecmuası*'nın adı *Ordu Dergisi* olarak değişince de tarih eklerinin yayımlanması da sona erdi. Türk resmî askerî tarih yazımı, Pembe Seri'nin sona ermesiyle bir duraklama dönemine girdi. Bir süre sonra resmî tarih yazımının ihmal edilmesine yönelik eleştiriler eski muharipler tarafından meclis kürsüsünde de dile getirilmeye başlandı. 15

³⁸ Maurice Larcher, *La guerre turque dans la guerre mondiale*, Berger-Levrault, Paris, 1926.; Larcher'in eseri, Yarbay Mehmed Nihad Bey (Bursalı Mehmed Nihad) tarafından Fransızca'dan tercüme edilmiş ve 1927-1928 yıllarında “Büyük Harbde Türk Harbi” adıyla üç cilt halinde yayımlanmıştır. Bu eser Fahri Belen'in “Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi” eseri yayımlanana kadar savaşta Osmanlı cephelerinin bütününe kapsayan tek askerî tarih çalışması olma özelliğini korumuştur. M. Larcher, *Büyük Harbde Türk Harbi*, Askerî Matbaa, (Nakil ve Taşhiye Eden: Kaymakam Bursalı Mehmed Nihad), İstanbul, 1927.

³⁹ Ahmet Özcan, “Askerî Tarih, Tarihsel Gelişimi, Yazarlar ve Okurları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Journal of War Studies*, vol. 1, no. 1 (2020), s. 17.

⁴⁰ Bu serinin ilk cildi için bkz. Werner Beumelberg, *Schlachten des Weltkrieges Band 1 Douaumont*, Gerhard Stalling, Berlin, 1925.

⁴¹ Özcan, *a.g.m.*, s. 17.

Şubat 1950 günü mecliste Millî Savunma Bakanlığı'nın bütçe görüşmeleri yapılırken söz alan Balıkesir Milletvekili İzzettin Çalışlar sitemkâr bir üslupla şunları söylemişti:

*Harb tarihlerimizi henüz resmî olarak neşredilmemiştir. Balkan Harbi, Birinci Cihan Harbi, İstiklâl Harbi tarihlerimize ait yazılar arşiv halinde dolaplarda, raflarda durmaktadır. Bu neden böyle oluyor? Bir harb tarihini o devri yaşamış olanlar elbette daha iyi yazarlar. Bırakılırsa ve gelecek nesillerin eline geçecek olursa, bunların ya iyi yazılmaması ve hiç yazılmaması gibi bir neticeye varmış olabiliriz (...) Bizim Harb Tarihi Encümeni bunları incelemekte ve neşretmekte muvaffak olamıyor. Sebebi herhalde burada çalışanların daimî mesai sarf etmedikleri, iki de bir değiştikleridir. Fazla uğraşmaya ihtiyaç gösteren bu işte bir menfaat da temin edilmiyor.*⁴²

Aynı oturumda söz olan Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu da, “İstiklâl Harbi biteli 30 sene olduğu halde bu memleketin tarihini yazan olmadı” diyerek İzzetin Çalışlar’a hak vermiştir.⁴³

Bu konuşmalardan bir yıl sonra, 1951 yılında Harb Tarihi ve Coğrafya Encümeni'nin adı Harp Tarihi Dairesi oldu.⁴⁴ Bu isim değişikliğinin ardından resmî tarih yazımı hususunda ilk adımlar atılarak İstiklâl Harbi hakkındaki belgeler tasnif edilmeye başlandı. Tasnif edilen belgeler arasından seçilenler de 1952 yılında yeni kurulan Harb Tarihi Vesikaları dergisinde yayımlanmaya başlandı.⁴⁵ Sonraki sayılarda da İstiklâl Harbi'yle alakalı belgelerin yayımlanmasından, o dönem İstiklâl Harbi tarihinin yazılması için belge tasnifine başlandığı anlaşılmaktadır. 1956'da Harp Tarihi Dairesi arşivleriyle birlikte Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın arkasında, sonradan Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı adıyla, şimdi ise Askerî Tarih ve Arşiv Daire Başkanlığı olarak faaliyet gösterdiği yerine taşındı.⁴⁶ Sözleşmeli uzman sıfatıyla 1955 yılından itibaren kurumda çalışmaya başlayan emekli subaylardan oluşan bir ekip nihayet 1950'lerin sonuna doğru, sonradan yazılan Birinci Dünya Savaşı ciltleriyle birlikte topluca “Beyaz Seri” olarak anılacak *Türk İstiklâl Harbi* serisini yazmaya başladı.⁴⁷ Ancak o dönem Harp Tarihi Dairesi başkanlığı yapan Kurmay Albay Kemalettin Eken'in

⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, 15.02.1950, 47. Birleşim 1. Oturum, s. 600.

⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, 15.02.1950, 47. Birleşim 1. Oturum, s. 612-613.

⁴⁴ Levent Ünal, “Türk Harp Tarihi Yazıcılığına ve Askerî Tarih-Harp Tarihi Konularına İlişkin Bir Değerlendirme”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı 40 (2018), s. 72.

⁴⁵ Harb Tarihi Vesikaları Dergisi'nin Eylül 1952'de yayımlanan ilk sayısı Mütareke Dönemi'ne ait belgeleri ihtiva eder. Sonraki 29 yıl boyunca dergide sadece İstiklâl Harbi'yle alakalı belgeler yayımlanmıştır. Bu dönem yayımlanan içerik için bkz. Hamit Pehlivanlı, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi Dizini (Sayı: 1-101)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s. 1-170.

⁴⁶ “Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Tarihçesi”, <https://www.msb.gov.tr/ArsivAskeriTarih> (Erişim Tarihi: 02.01.2023)

⁴⁷ Harp Tarihi Şubesi'ne alınan sözleşmeli uzman personelin görevlendirilmesi hakkında bkz. *CBCA*, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 138, Gömlek: 117, Sıra: 3.; Fahri Belen dairenin İstiklâl Harbi yazımına 1957'de halihazırda başlamış olduğunu yazar. Fahri Belen, *Askerî Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s. V.; Serinin ilk cildi 1962'de yayımlandı. bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Türk İstiklâl Harbi I. Cilt Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962.

sonradan Fahri Belen'e belirttiği üzere, Birinci Dünya Savaşı'nın bütüncül bir resmî tarihinin henüz yazılmamış olması İstiklâl Harbi resmî tarihinin yazım işini büyük oranda zorlaştırdı.⁴⁸

Bu tartışmaların öncesinde, tartışmalar gündeme geldiğinde ve sonrasında başlayan çalışmaların ilk aşamasında Fahri Belen'in resmî askerî tarih yazımında herhangi bir dahli yoktur. Fahri Belen'in askerî tarih alanında verdiği ilk eseri, Harp Akademileri'nde harp tarihi öğretmenliği yaptığı sırada, 1935'te kaleme aldığı *Çanakkale Savaşı* isimli eseri oldu.⁴⁹ Bu eser akademinin 1934-1935 eğitim-öğretim yılında okutulan harp tarihi ders notlarıydı ve eserinin önsözünde de belirttiği üzere “selâhiyettar zevatın ve resmî makamların eserleriyle diğer boşluklar dolduruluncaya kadar bir fayda temin eder ümidiyle” basılmıştı. Fahri Belen'in bu eseri Çanakkale Cephesi'nin bütüncül bir askerî tarihi olarak değil, kara harekâtının önemli muharebelerini taktik seviyede inceleyen ve her biri hakkında kendi şahsî değerlendirmelerini sunduğu bir harp tarihi ders kitabıydı. Ancak Belen'in o dönemki asıl niyeti Birinci Dünya Savaşı'ndaki farklı Osmanlı cephelerini inceleyen, her biri bir cepheyi (Çanakkale, Kafkas, Irak, Suriye) ele alacak ve Harp Akademisi'ndeki harp tarihi derslerinde kullanılacak dört ayrı kitap yayımlamaktı.⁵⁰

Belen, Çanakkale Cephesi hakkındaki ders notlarını yayımladığı sene Mareşal Fevzi Çakmak, Harp Akademileri'nde Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi hakkında yedi ayrı konferans verdi. Bu konferansların bir kitap haline getirilmesi kararı verildiğinde Fahri Belen de kitabın hazırlık sürecine dahil olmuş ve bu kitap 1936 yılında *Büyük Harp'te Şark Cephesi Hareketleri: Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da* adıyla Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanmıştı.⁵¹ Aynı yıl Harp Akademileri 3. sınıfta ders kitabı olarak okutulmak üzere *III. Sınıf Türk Harp Tarihi Meseleleri* isimli kitabını yayımladı. Bu eser, adından da anlaşılacağı üzere bir askerî tarih eserinden çok askerî derslere yardımcı bir ders kitabıydı. Birinci Dünya Savaşı ve Türk İstiklâl Harbi askerî harekâtı üzerinden kurmay adaylarının operatif sanata dair becerilerine geliştirecek meseleler ve bunların hâl tarzlarını içeriyordu.⁵² Fahri Belen'in Harp Akademileri'nde görev yaparken Osmanlı cephelerini ayrı ciltler halinde yayımlama projesi, 1938 yılında Konya'daki 5'inci Tugay'a tayin

⁴⁸ Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s. VI.

⁴⁹ Fahri Belen, *Çanakkale Savaşı*, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul, 1935.

⁵⁰ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, s. V.; Benzer bir çalışma daha önceden yine Harp Akademisi'nde öğretmenlik yapan ve Fahri Belen'in de Harp Okulu'ndan devre arkadaşı Feridun Dirimtekin tarafından yapılmıştı. Dirimtekin, 1926-1927 eğitim-öğretim yılı harp tarihi ders notlarının aynı yıl *Büyük Harp-Türk Cephesi* adıyla, Kafkas, Çanakkale ve Filistin Cephesi şeklinde üç ayrı kitaba ayırarak Harp Akademileri'nde yayımlattı. Dukakinzade Feridun, *Büyük Harp-Türk Cephesi, I. Kısım*, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1927; *Büyük Harp-Türk Cephesi: Çanakkale Cephesi, II. Kısım*, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1927; *Büyük Harp-Türk Cephesi: Filistin Cephesi, III. Kısım*, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1927.

⁵¹ Fevzi Çakmak, *Büyük Harp'te Şark Cephesi Hareketleri: Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da*, Genelkurmay Matbaası, Ankara, 1936.

⁵² Fahri Belen, *III. Sınıf Harp Tarihi Meseleleri*, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul, 1936.

edilmesi, bu göreviyle tümen komutanlığına vekalet etmesi ve ardından başlayan İkinci Dünya Savaşı seferberliği sırasında sekteye uğradı. Sonrasında siyasî hayata atılmasıyla ise 1960'ların başına kadar ertelendi.⁵³

Fahri Belen, kendisi için büyük hayal kırıklığıyla sonlanan siyasî yaşamının ardından köşesine çekilince tekrar eski projesine geri döndü. Artık harp tarihi derslerinde faydalanılacak bir ders kitabı değil, bütüncül bir askerî tarih eseri vermek niyetindeydi. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin ardından Temsilciler Meclisi üyesi olarak seçilip ikamet ettiği İstanbul'dan Ankara'ya geldiğinde, Harp Tarihi Dairesi'yle temasa geçmiş ve Birinci Dünya Savaşı resmî tarihinin yazım işine İstiklâl Harbi'nin tamamlanmasından sonra başlanacağı bilgisini almıştı. Dönemin Harp Tarihi Dairesi Başkanı Kemalettin Eken'e planlarını anlattı ve onun desteğini aldı.⁵⁴ Böylece arşiv belgelerinden de istifade ederek yazacağı 5 ciltlik Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi isimli eserini yazmaya koyuldu. Çalışmaları devam ederken, 30 Ağustos Zaferi'nin yaklaşan 40. yıl dönümü vesilesiyle Büyük Taarruz hakkında yazdığı kitabını 1962 yılında *Büyük Türk Zaferi – Afyon'dan İzmir'e: İstiklâl Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tabliller* adıyla yayımladı.⁵⁵ Kitabın içeriği dikkate alınınca, Fahri Belen'in Harp Tarihi Dairesi arşivlerindeki belgelerden ve arşivde yer alan tercüme edilmiş Yunan kaynaklarından istifade etmeye başladığı anlaşılmaktadır. Eser yer yer Belen'in kurmay başkanı olarak görev yaptığı 23'üncü Piyade Tümeni'nin harekâtına odaklanmakla birlikte, Büyük Taarruz'un hazırlık safhasından İzmir'in kurtarılmasına kadar geçen süreçteki askerî harekâtı genel bir bakış açısıyla incelemektedir. Fahri Belen, kendi şahit olduğu olaylara dair hatıralarını ve harekâtın icrasına dair görüşlerini de içerikte sıklıkla dile getirmiştir.

Atatürk'ün ölümünün 25. yıl dönümünde, *Atatürk'ün Askerî Kişiliği* isimli, genel okuyucuya Atatürk'ün askerlik hayatının bir özetini sunma amaçlı küçük hacimli bir kitap yayımlayan Fahri Belen⁵⁶, 1964 yılında Türk askerî tarih yazımında büyük öneme sahip ve kendisinin de yazdığı en önemli eser olan *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi* isimli eserinin *1914 Yılı Hareketleri* başlıklı ilk cildini yayımladı. Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanan bu eserin bir resmî askerî tarih çalışması olarak planlanmadığını bizzat Fahri Belen'in kendisinden öğrenmekteyiz. Ancak eserin bizzat Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanması bu esere biz resmî tarih mahiyeti kazandırmıştır. Belen'in düşüncesine göre, her yılı ayrı ayrı ele alan 5 cilt halinde yayımlamak istediği

⁵³ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, s. V.

⁵⁴ Belen, *a.g.e.*, s. V.

⁵⁵ Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi – Afyon'dan İzmir'e: İstiklâl Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tabliller*, Doğu Matbaası, İstanbul, 1962.

⁵⁶ Fahri Belen, *Atatürk'ün Askerî Kişiliği*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1963.

bu çalışma, yazılmasına ancak 1970’lerde başlanması beklenen Birinci Dünya Savaşı resmî tarih ciltlerini yazacak kişilere yardımcı olacak bir özet tarih ve şablon niteliği taşıyacaktı.⁵⁷

Ancak Belen, son dönem Osmanlı subaylarının çoğu gibi “okur-yazar” bir subaydı ve o zamana kadar yazdığı farklı konulardaki kitaplarına bakınca kalem erbabından sayılacak nitelikleri haizdi. Yaşlı bir muharip ve eski bir siyasetçi olmasından ötürü yazdığı eserlere şahsî görüşlerini dahil etmesi de yadırganmıyordu. Onun anlatım biçimi sonradan Harp Tarihi Dairesi’nde, Genelkurmay Başkanlığı namına resmî tarih ciltlerini kaleme alan görece daha genç yaştaki uzmanlar tarafından ancak şekilsel olarak benimsenebilirdi.

Fahri Belen’in, eserini hazırlarken Larcher’in eseri hala o döneme kadar Türkçe yayımlanmış tek bütüncül Birinci Dünya Savaşı tarihi olma özelliğini koruyordu. Belen, kendi eserinin önsözünde Larcher’in eserinin eksikliklerini ve yetersizliğini dile getirmişse de ondan ciddi oranda etkilenmiştir. 1964’te yayımlanan ilk cildi eline alan eski askerlerin hepsinin daha eserin kapağına baktıklarında Larcher’in etkisini görmüş olmaları muhtemeldir. Zira Belen’in yazmaya başladığı seriye koyduğu isim dahi Larcher’in eserinin isminin aynısıdır ki sonradan bu isim Harp Tarihi Dairesi tarafından yayımlanacak resmî tarih ciltlerinin de ismi olacaktır.⁵⁸

1914 Yılı Hareketleri cildi, 20. Yüzyıl başında Osmanlı Devleti’nin sosyal, siyasî, iktisadî ve askerî durumu hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra Osmanlı’nın savaşa giriş sürecini kısaca açıklar ve ardından Kafkas Cephesi’nde yaşanan ilk muharebelerle askerî harekâtı anlatmaya başlar. Sonraki ciltlerde de bir önceki ciltte kalınan yerden askerî harekât her bir cephe ayrı başlıklar altında ele alınarak anlatılır. Eser, bir operasyonel askerî tarih çalışması olarak tasarlandığından, savaşın seyrine etki eden sosyal ve siyasî olaylara nadiren temas ederek sadece askerî harekâta odaklanmıştır.

Fahri Belen’in eserinin Larcher’in kitabından şekilsel bazı farkları vardır. Larcher, kitabının başında Osmanlı askerî harekâtını cepheler halinde kısaca özetleyip sonrasında her cepheyi fasıllar halinde ayrı ayrı incelemişken, Fahri Belen kronolojiye bağlı kalarak her bir savaş yılını ayrı ciltlere ayırarak her ciltte o yıl hareketlilik yaşanan cepheleri inceler. Ancak konuyu ele alış biçimi ve harekâtı anlatım tarzı önceden Pembe Seri içinde yayımlanan resmî yayınlardan ziyade Larcher’i andırır.

⁵⁷ Belen, *Birinci Cihan Harbi’nde Türk Harbi*, s. VI.

⁵⁸ Larcher’in eserinin başlığında kullandığı “Büyük Harp” tabiri İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türk ve dünya tarih yazımında yerini “Birinci Cihan Harbi” tabirine terk etmiş ve Belen de bu tabiri kullanmıştı. 1960’ların sonuna doğru “Birinci Dünya Harbi” ifadesi genel kullanıma girmiş ve Harp Tarihi Dairesi de bu tabiri benimsemişti.

Fahri Belen cepheleri anlatmaya, doğal olarak ve mutad olduğu üzere, mevcut askerî durumu açıklayarak başlar. Sonrasında harekât bölgesinin kısa bir coğrafi etüdünü sunar ki Batılı askerî tarih yazarlarının eserlerinde 19. Yüzyıldan beri benimsedikleri bu anlatım biçimi Pembe Seri ciltlerinde pek görülen bir durum değildir ve Belen'in bu hususta Larcher'in anlatımından esinlenmiş olması muhtemeldir. Öyle ki ilk cildi 1962'de yayımlanan ve Fahri Belen'in dahil olmadan yazılmaya başlanan *Türk İstiklâl Harbi* serisinin ciltlerinde de harekât bölgesinin coğrafi etüdüne yer verilmezken, 1970'te ilk cildi yayımlanacak olan *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi* serisinde⁵⁹ Fahri Belen'in benimsediği bu usul uygulanmıştır. Sonrasında da askerî kurumlar tarafından yayımlanan bütün askerî tarih kitaplarında harekâtın anlatımı öncesi askerî ve siyasî durumla birlikte bölgenin coğrafi durumunun açıklanması âdet haline gelmiştir.

Fahri Belen'in harekâtı yazım usulü stratejik durumun kısa bir değerlendirilmesinin ardından operatif seviyeye iner ve ardından taktik seviyede yoğun bir anlatım halini alır. Bu sebepten ötürü, metin bazı yerlerde sıradan okuyucu tarafından anlaşılabilir bir hal alıp, neredeyse konuya ilgili subayların bile güçlüğüle takip edeceği bir hale gelir. Bazı yerlerde ismi geçen birliklerden devam eden anlatımda bir daha bahsedilmez ve okur için bu birliklerin akıbeti çoğu zaman meçhul kalır. Fahri Belen'in benimsediği bu yazım usulünün özelliklerinin hepsi sonradan Harp Tarihi Dairesi tarafından yayımlanacak resmî tarih ciltlerine de sirayet etmiştir. Belen, alay kademesinin daha altındaki birlikleri anlatıma çoğunlukla dahil etmediği halde bazı yerlerde okuyucunun kafası karışırken, resmî tarih ciltlerinin sık sık tabur ve bölük seviyesinde birlikleri anlatıma dahil etmesinin ortaya çıkardığı karmaşa Beyaz Seri'nin en çok eleştirilen özelliklerinden biri haline gelmiştir. Fahri Belen'in sonradan Beyaz Seri'nin İstiklâl Harbi ciltleri için söylediği şu sözlerinde büyük bir haklılık payı vardır ve bu tespitleri Birinci Dünya Savaşı ciltleri için de geçerlidir: “Ne var ki bu mükemmel eser bir harp tarihi olduğu gibi, bu on ciltlik eseri pek az kişi okuyabilir. Onun en önemli değeri askerî tarih bakımından kaynak olmasıdır.”⁶⁰

Fahri Belen'in eserini kaleme alırken ağırlıklı biçimde resmî belgeleri esas alan ve belgeleri takip eden bir anlatıma başvurmuştur. Ancak savaşa bizzat katılmış bir kurmay subay olması ve uzun meslek yaşamında olayların aktörleriyle bir arada bulunmuş olmasından ötürü olaylara vukufiyeti daha derindir. Bu sebeple yer yer harekâtın icrasına dair şahsî görüşlerine ve değerlendirmelerine yer verir. Belli durumlarda yapılan hatalara dikkat çekmek için isim vermeden bazı birlik komutanlarını da tenkit eder. Belen'in belgeleri takip eden anlatımı Harp Tarihi

⁵⁹ Birinci Dünya Harbi serisinin ilk cildinde Osmanlı cephelerinin genel bir coğrafi etüdü yapılmış ve bu usul sonraki ciltlerde her bir cephe özelinde devam ettirilmiştir. Cemal Akbay, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi İnci Cilt Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasî ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970, s. 127.

⁶⁰ Belen, *Askerî Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, s. V.

Dairesi'nin yazarları tarafından aynen benimsenmiştir. Ancak resmî tarih ciltlerinde şahsî değerlendirmelere yahut tenkitlere yer verilmemesi yüzünden bu eserler çoğunlukla birbiri arkasına dizilmiş belge transkripsiyonları halini almıştır.

Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi'nin yazımı 1967 yılında *1918 Yılı Hareketleri* başlıklı 5. cildin yayımlanmasıyla sona erdi.⁶¹ Böylece Larcher'in eserinden bu yana ilk defa Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda savaştığı bütün cepheleri ele alan ve arşiv belgelerinden de faydalanan kapsamlı bir askerî tarih çalışması ortaya çıktı.

1971 yılında Fahri Belen'in *1912-1913 Balkan Savaşı* isimli kitabını Harp Akademileri tarafından yayımlandı. Bu kitap, savaşta kendi edindiği deneyimlerini de barındıran, Balkan Savaşı muharebelerinin kısa bir özeti niteliğindedir.⁶² Özellikle subayların siyasete bulaşmasının orduya verdiği zarara da vurgu yaptığı bu eserin, yayımlandığı dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde 12 Mart Muhtırası'nın öncesinde ve sonrasında görülen yıkıcı siyasî hareketlilik düşünülünce, subaylara bir uyarı niteliği taşıması maksadıyla kaleme alınmış olması muhtemeldir. Fahri Belen'in hemen aynı yıl 12 Mart Muhtırası sonrasında yayımladığı, orduya siyaset bulaşmasının mahsurları hakkında görüşlerini içeren *Ordu ve Politika* eseri göz önüne alındığında bu ihtimal kuvvetli bir hal almaktadır.⁶³

Fahri Belen 1975'teki ölümünden iki yıl önce, 1973 yılında askerî tarih alanında iki önemli eser daha yayımlamıştır. Bunlardan ilki *Askerî Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı* isimli kitabıdır ve Başbakanlık'ın Cumhuriyet'in 50. yılı faaliyetleri kapsamında yayımlanmıştır.⁶⁴ Fahri Belen, uzun zamandır İstiklâl Harbi hakkında bir eser verme düşüncesinde olmasına rağmen, Harp Tarihi Dairesi'nin bu konuda çalışmalara başlamış olmasından ötürü bu projesini askıya almıştı. Ancak 1970'ten itibaren yayımlanmaya başlayan resmî askerî tarih ciltlerinin içeriğini görünce bunların çok az sayıda kişi tarafından okunabileceği kanaatine varmış ve Türk İstiklâl Harbi'nin hem belgelere dayanan hem de herkes tarafından okunabilir tek ciltlik bir tarihine hala ihtiyaç duyulduğunu düşünerek bu eserini kaleme almıştır.⁶⁵ Kitapta savaşın siyasî ve sosyal yönlerine yeterince değinilse de Fahri Belen'in bir askerî tarihçi olmasından ötürü muharebeler kitabın hacmi izin verdiği ölçüde tafsilatlı biçimde ele alınmıştır.

⁶¹ Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri V'inci Cilt*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967.

⁶² Fahri Belen, *1912-1913 Balkan Savaşları*, Harp Akademileri Basımevi, 1971.

⁶³ Fahri Belen, *Ordu ve Politika*, Bakış Matbaası, İstanbul, 1971.

⁶⁴ Dönemin başbakanı Naim Talu'nun kitaba yazdığı önsöz için bkz. Belen, *Askerî Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, s. III.

⁶⁵ Belen, *Askerî Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, s. V.

Kitabını yazdığı dönemde On Yıllık Harp dönemi gazisi olup hala hayatta bulunan az sayıda subaydan biri olduğu için muharebelerle ilgili değerlendirmelerinde gerek üstü kapalı gerekse isim vererek birlik komutanlarını tenkit etmekten çekinmemiştir. Kitapta bu eleştirilerden en dikkat çekici olanları Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa hakkında yazdıklarıdır. Belen, başta İnönü Muharebeleri ve Kütahya-Eskişehir Muharebeleri olmak üzere, askerî harekât hakkında yazdığı bölümlerde İsmet Paşa'nın aldığı birçok kararı eleştirmiştir. Bu yönüyle ele alındığında, siyasî muhaliflerin İsmet Paşa'nın doğrudan şahsını hedef alarak yaptıkları eleştiriler hariç tutulursa, İsmet Paşa'nın askerî yönünü eleştiren ilk ciddi askerî tarihçi Fahri Belen olmuştur.⁶⁶ Onun bu eseri, yayımlanmasının üzerinden yarım asır geçmiş olmasına rağmen İstiklâl Harbi'nin bütününe her yönüyle ele alan ve özellikle de askerî yönünü eleştirel biçimde yorumlayarak objektif biçimde ortaya koymaya çalışan en önemli eser olma özelliğini korumaktadır.⁶⁷

Fahri Belen aynı yıl *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti* isimli son kitabını yayımlamıştır.⁶⁸ Bu kitabında, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan Mondros Mütarekesi'ne kadar yaşanan siyasî ve askerî olayları ele alır. Kitabı yazma amacını açıklarken, Osmanlı'nın yıkılışını anlatan siyasî tarih kitaplarında savaşların yetersiz ve eksik biçimde anlatıldığını söyler. Onun amacı Osmanlı yıkılış dönemi savaşlarının ve bu savaşlardaki askerî harekâtın ön planda olduğu bir siyasî tarih kitabı yazmaktır.⁶⁹ Bu sebepten ötürü, çoğunlukla dönemin askerî olaylarını ele alan kitabın içeriğinin büyük kısmını Birinci Dünya Savaşı oluşturur ve bu kısım da Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi eserinin bir özeti mahiyetindedir.

SONUÇ

Fahri Belen'in askerlik yaşamı kendi kuşağındaki diğer subaylardan büyük bir farklılık göstermemiştir. On Yıllık Harp döneminde farklı cephelerde görev yapmış, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına tanıklık etmiş ve Türk İstiklâl Harbi'nde görev almıştır. Cumhuriyet döneminde ise alay, tümen ve kolordu komutanlıklarında bulunarak İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine kadar hareketlilikten uzak bir askerlik hayatı yaşamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yeni siyasî konjonktürle birlikte tek parti döneminin sonunun gözükmesi hem halk arasında hem de ordu içinde ciddi bir hareketliliğin başlamasına sebep olmuş ve 1946 seçimlerinden sonra bu durum gözle görülür bir hal almıştır. Fahri Belen'in bu dönemde politize olduğu

⁶⁶ Eserde iki ayrı İnönü Muharebesi de oldukça eleştirel bir dille anlatılırken, Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nde yenilginin tek sorumlusunun İsmet Paşa olduğu açıkça söylenmektedir. Özellikle bu görüş o vakte kadar, bazı hatıraların satır araları hariç, İstiklâl Harbi hakkında yazılan hiçbir askerî tarih çalışmasında açıktan dile getirilmemiştir. Belen, *Askerî Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 333, 336.

⁶⁷ Aynı dönemde yazılan Celâl Erikan ve Sabahattin Selek gibi emekli askerler de İstiklâl Harbi'ni tek bir ciltte bütüncül olarak anlatma gayesiyle önemli eserler vermişler de yazdıkları eserlerin genel olarak Fahri Belen'in eleştirel bakış açısına sahip olduğu ve askerî harekât hakkında Belen'in eserindeki kadar detaylı bilgiler içerdiği söylenemez.

⁶⁸ Fahri Belen, *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

⁶⁹ Belen, *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Yeditepe Yayınları, s. 15.

görülmektedir. Aynı yıllarda ordu içinde İnönü karşıtı grupların güvenilir kabul ettiği bir isim haline gelmiş ancak ordunun siyasete müdahalesi konusunda çekingen bir tavır takınmıştır.

1948 yılında beklediği terfiye, İnönü'nün müdahalesiyle engel olunduğu kanaatine kapılınca, askerlik hayatını sona erdirip siyasete atılmaya karar verdiği söylenebilir. İnönü karşıtı gruplara 1950 seçimlerinde usulsüzlük olması halinde darbenin meşruiyet kazanacağını söylemesine rağmen kendisine haksızlık yaptığını düşündüğü İnönü iktidarına karşı demokratik bir mücadele yolunu seçerek 1950'de emekliye ayrılmış ve akabinde Demokrat Parti listelerinden milletvekili seçilmiştir. Partisi içinde birçok karara karşı muhalif bir tutumla sürdürdüğü milletvekilliği 1957'de DP iktidarına karşı düşmanlığa varan bir ruh hali içinde sona ermiştir. Öyle ki 1950'de DP'ye katılmasına sebep olan İnönü muhalifliğini bir kenara bırakıp İnönü liderliğindeki CHP saflarında DP'ye karşı mücadele etmeyi planlamıştır. Ancak kısa süre sonra yaşanan 27 Mayıs Darbesi'yle ülkedeki siyasî şartlar tamamen değişmiştir. Vaktiyle CHP iktidarına karşı darbenin meşruiyetini savunan Belen, DP iktidarına darbenin de meşru olduğu yönündeki fikirlerini ömrünün sonuna kadar farklı eserlerinde dile getirmiştir. Darbenin ardından bir yıla yakın bir süre daha siyasette şansını denemişse de 1961 yılı sonunda siyasetten ayrılarak köşesinde çekilmiştir.

Fahri Belen, Türk askerî tarihçiliğine damga vuran eserlerini köşesine çekildikten sonra kaleme almıştır. Harp Tarihi Dairesi'nin resmî tarih yazım faaliyetlerine doğrudan dahil olmasa da ileride Beyaz Seri olarak adlandırılacak ciltlere bir örnek şablon teşkil etmesini umduğu büyük eseri, Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi'ni 1964 yılında yayımlamaya başlamış ve 1967'de 5. ve son cildini yayımlayarak tamamlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı harekâtının tamamı hakkında bir Türk yazar tarafından kaleme alınmış ilk çalışma olan bu eserin dört başı mamur bir çalışma olduğu söylenemese de 2000'li yılların başına kadar devam eden Türk resmî askerî tarih ciltlerinin şekli, kurgusu ve anlatımı üzerinde belirleyici bir etki yaratmıştır. Öyle ki onun Larcher'den esinlenerek benimsediği yazım usulü İstiklâl Harbi ciltleri de dahil olmak üzere sonradan Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde yayımlanacak diğer tüm harp tarihi eserlerini doğrudan etkilemiştir. 2000'lerden sonra akademik çevrelerde hareketlenen askerî tarih çalışmalarının görece zayıf ayağını teşkil eden operasyonel askerî tarih (harp tarihi) çalışmaları da Genelkurmay'ın yayımladığı ciltler esas alarak yazıldığı için Fahri Belen'in eserinin akademik askerî tarihçiliği de ciddi biçimde etkilediği söylenebilir.

Belen, 1950'lerden beri Türk İstiklâl Harbi üzerinde benzer bir çalışma yapmayı düşünse de Harp Tarihi Dairesi'nin İstiklâl Harbi serisini yazmaya başlamış olmasından ötürü bu projesini iptal etmiş ve 1973 yılında İstiklâl Harbi'nin tek ciltte toplanmış tarihini, Askerî Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı eserini vermiştir. Bu eser günümüzde hala İstiklâl Harbi'ni askerî yönleri ağır basacak biçimde bütüncül olarak ele alan en iyi tek ciltlik çalışma niteliğini taşımaktadır. Bununla beraber, yine 1973'te yayımladığı 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti isimli eseri de Osmanlı'nın yıkılış devrini bütün halinde, 1897 Yunan Savaşı'ndan Mondros Mütarekesi'ne kadar askerî yönüyle ele alan halihazırda mevcut tek eserdir.

Fahri Belen'in yaşamının zirve noktasının ömrünün son 14 yıllık dönemi olduğu söylenebilir. Askerî ve siyasî yaşamındaki iş yoğunluğu ve hayal kırıklıkları yüzünden ulaşamadığı entelektüel üretkenlik seviyesine bu dönemde ulaşmıştır. Ömrünün sonlarında verdiği eserlerle, asker ve siyasetçi kimliğinden daha baskın bir askerî tarihçi kimliği kazanmıştır. Şurası bir gerçektir ki bir asker olarak Türk Silahlı Kuvvetleri üzerinde ve bir siyasetçi olarak Türk siyasî hayatı üzerinde

bıraktığı izler bugün belli belirsiz hatırlanırken, ömrünün sonlarında Türk askerî tarihi ve askerî tarihçiliği üzerinde silinmeyecek bir iz bırakmıştır.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi
Harbiye Askerî Müzesi Kütüphanesi, Fotoğraf Albümleri
Kara Harp Okulu Tarihî Arşivi, Öğrenci Künye Defterleri
Millî Savunma Bakanlığı Arşivi, Subay Şahsî ve Emeklilik Dosyaları

Yayımlanmış Birincil Kaynaklar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Mazbatalar Koleksiyonu
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet
Milliyet

Telif Eserler

- Akbay, Cemal, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Pinci Cilt Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasî ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970.
- ATASE Daire Başkanlığı, Kuruluşunun 100'üncü Yıl Dönümünde Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı (1916-2016), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2018.
- Belen, Fahri, 1912-1913 Balkan Savaşları, Harp Akademileri Basımevi, 1971.
- , 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973
- , 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016.
- , Askerî Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.
- , Atatürk'ün Askeri Kişiliği, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1963.
- , Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.
- , Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri V'inci Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967.
- , Büyük Türk Zaferi – Afyon'dan İzmir'e: İstiklâl Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller, Doğuş Matbaası, İstanbul, 1962.
- , Çanakkale Savaşı, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul, 1935.
- , Demokrasiden Diktatörlüğe, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1960.
- , III. Sınıf Harp Tarihi Meseleleri, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul, 1936.
- , Ordu ve Politika, Bakış Matbaası, İstanbul, 1971.
- Beumelberg, Werner, Schlachten des Weltkrieges Band 1 Douaumont, Gerhard Stalling, Berlin, 1925.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, Türk İstiklâl Harbi I. Cilt Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962.
- Çakmak, Fevzi, Büyük Harp'te Şark Cephesi Hareketleri: Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da, Genelkurmay Matbaası, Ankara, 1936.

- Dukakinzade Feridun [Dirimtekin], Büyük Harp-Türk Cepheleeri, Kısım I Kafkas Cephesi, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1927.
- , Büyük Harp-Türk Cepheleeri: Çanakkale Cephesi, Kısım II Çanakkale Cephesi, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1927.
- , Büyük Harp-Türk Cepheleeri: Filistin Cephesi, Kısım III Filistin Cephesi, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1927.
- Enver, Burak; Tekgöz, Hayri; Gül, Emre (Yayına Hazırlayanlar), Ordu Salnamesi 1330 (1914 Ordu Yıllığı), Print Center, İstanbul, 2022.
- İpekçi, Abdi; Coşar, Ömer Sami, İhtilalin İçyüzü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- İskora, Muharrem Mazlum, Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965 I. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.
- Keyvanoğlu, Sacide Jale, General Fahri Belen'in Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri (1892-1975), Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak, 2020.
- Larcher, M., Büyük Harbde Türk Harbi, (Nakil ve Taşhiye Eden: Kaymakam Bursalı Mehmed Nihad), Askerî Matbaa, İstanbul, 1927.
- Larcher, Maurice, La guerre turque dans la guerre mondiale, Berger-Levreault, Paris, 1926.
- Özcan, Ahmet, "Askerî Tarih, Tarihsel Gelişimi, Yazarlar ve Okurları Üzerine Bir Değerlendirme", Turkish Journal of War Studies, vol. 1, no. 1 (2020), s. 3-23.
- Pehlivanlı, Hamit, Askerî Tarih Belgeleri Dergisi Dizini (Sayı: 1-101), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996.
- Ünal, Levent, "Türk Harp Tarihi Yazıcılığına ve Askerî Tarih-Harp Tarihi Konularına İlişkin Bir Değerlendirme", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Sayı 40 (2018), s. 64-80.

İnternet Kaynakları

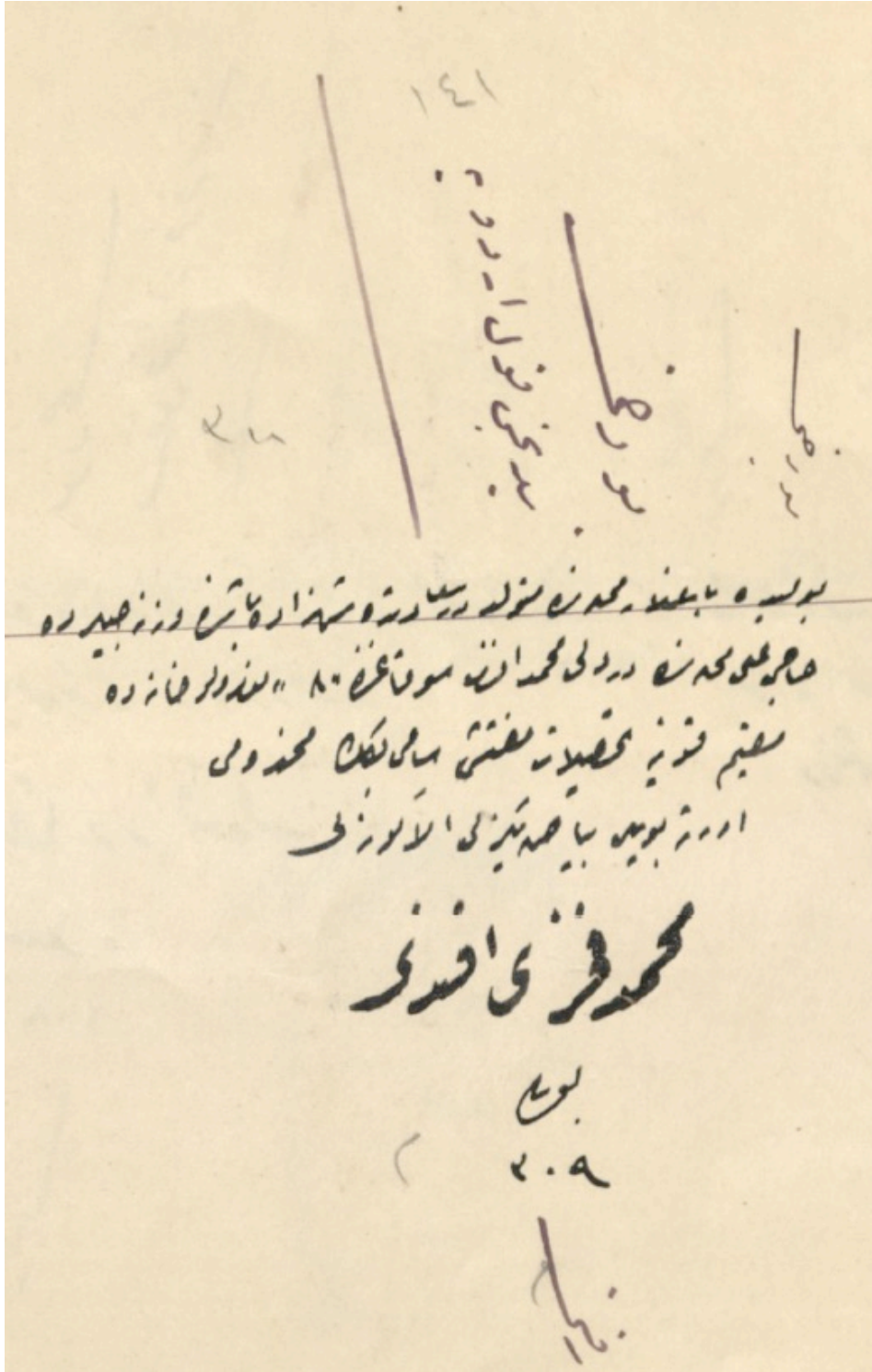
- MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Tarihçe, <https://www.msb.gov.tr/ArsivAskeriTarih> (Erişim Tarihi: 02.01.2023)
- MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Şehit Bilgi Kapısı, Şehit Listesi, <https://www.msb.gov.tr/SehitBilgiKapisi/SehitListesi> (Erişim Tarihi: 25.03.2023).
- "Nâfîa Nezareti'nden Çevre Şehircilik Bakanlığı'na Görev Yapmış Bakanlarımız (1848-...)" <https://webdosya.csb.gov.tr/db/turkce/eskibakanlar/dergi/mobile/index.html> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).US National Archives (US NA), RG 334/251A/21, JAMMAT Monthly Progress Report, Staff College Prerequisites and Curriculum, January 1951.

EKLER

EK-1: Yayınlanmış Kitapları

- Belen, Fahri, *Çanakkale Savaşı*, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul, 1935.
- Belen, Fahri, III. *Sınıf Harp Tarihi Meseleleri*, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul, 1936.
- Belen, Fahri, *Dünya Nereye Gidiyor*, Ekonomi Matbaası, İstanbul, 1952.
- Belen, Fahri, *Nereden Geliyoruz Nereye Gidiyoruz*, Ankara, 1956.
- Belen, Fahri, *Demokrasimiz Nereye Gidiyor?: Siyasi Hatıralara Dayanan Tetkik ve Tabliller*, Özyurt Basımevi, İstanbul, 1958.
- Belen, Fahri, *Demokrasiden Diktatörlüğe*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1960.
- Belen, Fahri, *Büyük Türk Zaferi – Afyon’dan İzmir’e: İstiklâl Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tabliller*, Doğu Matbaası, İstanbul, 1962.
- Belen, Fahri, *Atatürk’ün Askerî Kişiliği*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1963.
- Belen, Fahri, *Birinci Cihan Harbi’nde Türk Harbi*, (5 Cilt), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964-1967.
- Belen, Fahri, *Tarih Işığında Devrimlerimiz*, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1970.
- Belen, Fahri, *1912-1913 Balkan Savaşları*, Harp Akademileri Basımevi, 1971.
- Belen, Fahri, *Ordu ve Politika*, Bakış Matbaası, İstanbul, 1971.
- Belen, Fahri, *Askerî Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.
- Belen, Fahri, *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

EK-2: Harp Okulu Künye Kaydı. Kaynak: Kara Harp Okulu Tarihî Arşivi, 38 Numaralı Künye Defteri, s. 178.

“Bolu’da Debbağlar Mahallesi’nde mütevellid, Dersaadet’te Şehzadebaşı’nda Vezneciler’de Hacı Ali Mahallesi’nde Dertli Mehmed Efendi Sokağı’nda 8 numaralı hanede mukim Konya tahsilat müfettişi Sami Bey’in mahdumu, orta boylu, beyaz benizli, elâ gözlü Mehmed Fahri Efendi. Bolu. 309”

EK-3: Harp Okulu 2. sınıf öğrenciliğinde çekilmiş fotoğrafı. Kaynak: Harbiye Askerî Müzesi Kütüphanesi, 1328C Devresi Mezunları Fotoğraf Albümü.

“Fahri Efendi. Bolu. Erkân-ı harb. Korgeneral olmuş, orgeneral olamadığından Halk Partisi’ne gücenerek tekaüt olup Demokrat Parti’ye intisab etmiş, Bolu’dan mebus seçilerek 4-5 ay kadar nâfia vekilliği yapmıştır.”

EK-4: Yüzbaşı ve korgeneral rütbesinde çekilmiş fotoğrafları. Kaynak: MSB Arşivi, Subay Şahsi ve Emeklilik Dosyaları, Fahri Belen (1328c-41).

EK-7: TBMM 10. Dönem milletvekilliğine ait tercümeihal varakası. Kaynak: TBMM Arşivi

10. Dönem
1595

OTURDUĞU YER [°]

ANKARA DA	DIŞARIDA
1- mülkate Ankara ardu evi	Büyükdere Paşa cad. 28 İstanbul
Telefon :	Telefon : 3200 dbr 113

[*] Adres değiştirilince vakit geçirmeden Umumi Kâtipliğe bildirilmesi rica olunur.

TERCÜMEİHAL (Kısaca)

İntibah dairesi	Bolu	Evlî olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunluğuna	evlî bu evde bir kız çocuğu
Adı ve soyadı	Fahri Belen	Memur ise, seçildikten evvelki son memurluğu	II. Kolordu K.
Bahasının ve anasının adı	Samî Hüsnîye	İntibah derecesi ve son maasını aldığı tarih	1. derece
Doğduğu yer ve tarihi	Bolu - 308	Memur değilse seçildikten evvel son durumu	Mebus
Tahsili	Harp okulu Harp akademisi	Evvelki devletlerle Mebus seçilişi ile derece ve intibah dereceleri	1- Bolu 2- Çanakkale
Bildiği dilce	Franca ve	Yedek Subay ise sınıfı, rütbesi ve sicil numarası	
İhtisası	Askerlik	Kayıtlı bulunluğuna Askerlik şubeleri ve numaraları	Ankara zabana
Eserleri	1- Çanakkale savaşları 2- 1. cihan harbi tarihi 3- Dünya harbi gazileri	Seçim taptım tarihi	4. mayıs - 1934
Him rütbesi	Harp akademisi hâşhâşhâ muallimi	Kaç reyile mebus seçildiği	87, 439
İşleri ve gileği	1- emekli kaptan-ocağ 2- sâbık nafıa vekili 3- Bolu Balı mebusu 4- em. mukadderat bakanı başkanı ve dünya esb. mukadderatı genel kurul üyesi	Meclise katılma tarihi	10. mayıs - 1934

328 senesi Harp okulundan mütevellid (tümân) olarak mez'ul ettim. Balkan harbinde çyanya kabesi müdafasına iştirak ettim. gazalandım ve 2 sene harp kademeleri tahfif edildim.

1. Cihan harbinde :
Bölük komutanlığı ile Çanakkale, Şark cephesi, Filistin ve Irak ta muharabelere iştirak ettim. Bu muharabelerde 4 sene kadem gamım, harp ve intiyaz maddalyarıyla tahfif edildim. Harpten sonra Harp akademisini tam amfette tam cihetle ikmal ettim.

istiklal harbinde :
Şarkta 12. tümen erkânharberisi, gazale 23. tümen erkânharberisi reisliği yaptım. Rus komutanı meğdelan muharabesinde çyunan ordusunun reical hatını kesen, çyunan baş komutanı esir ve ardu bakıycasını esir eden hareket 23. tümen emir emiyatı ile idare edilen hareketler.

harpten sonra sırasıyla (generalliğe kadar) mühtelif rütbelerde: Kolordu hareket subesi mühterlığı, erkânharberisi hareket subesi mühterlığı, Şark tahdidî hudud kamaryanı reisliği, Rus Türk. ars sular itilafnamesini tanıyan eden hareket reisliği.

Çevre tahdidî kolikat konferansında türk keşti askerî mis avadlığı, alay ve intiyaz komutanlarına yaptım.

939 senesi generalliğe tefii ederek (tuğ general ve tüm general) rütbesiyle mühterif tümân komandanlık kademesinde bulunduğum 942 senesinde Kolordu komutan vekili 943 senesinde Kaptan general olarak IX, XVII ve II. Kolordu komutanlıklarında bulunduğum, 946 senesinde Argeneralliğe tefisine gammarım çyınhar baş kam misiri oldu, buna rağmen iki sene daha ardunda kaldım, 950 seçimlerinde emekliliğimi isteyerek Demokrasi mücadlesine atıldım, Bolu ve Çanakkalede mebus seçildim, ilk demokrat kabineye nafıa vekili olarak girdim ve bil akere şükri sebebiyleten delaysı ayrıldım.

meclis milli savunma emir emi reisleri olarak IX. devreyi ikmal etmek ve tekrar D.P. Bolu mebusu olarak meclise geldim.

F. Belen

T. B. M. M.

TERCÜMEİHAL VARAKASI

DEVRE X

Bolu Fahri Belen
Mebus

EK-6: Ölüm ilanı. Kaynak: Milliyet, 16.07.1975.

16.07.1975, Milliyet, Sayfa 6

VEFAT

Bolu Paşabeyoğullarından merhum Sami Bey ve Hüsniye Hanımın oğlu, şehit Yüzbaşı Tahsin Beyin kardeşi, merhum Necmi Belen, merhume Türkân Tuğaç, merhum Nuri Belen, merhum Bedri Belen'in ağabeyleri, Tuğaç ve Belen ailelerinin dayı ve amcaları, merhume Nihal Belen'in eşi, Selçuk, Yalçın ve Leylâ Belen'in kayınpederleri, Murat, Yasemin Belen ve Belkıs, Mehmet İşmen'in dedeleri, Alp Belen ve Tülin Yalçın'ın sevgili babaları

E. General

FAHİRİ BELEN

15 temmuz salı günü Hakkın rahmetine kavuşmuştur. Cenazesi, 17 temmuz perşembe günü Teşvikiye Camii'nde kılınacak öğle namazını müteakip Aşıyan'da toprağa verilecektir.

ÇOCUKLARI

Milliyet: 9145

Kamu Diplomasisi ve Siyasi Propaganda: Kavramsal Bir Tartışma

Public Diplomacy and Political Propaganda: A Conceptual Discussion

<https://doi.org/10.52792/tws.1277477>

Haluk KARADAĞ

Araştırma Makalesi

¹ Doç. Dr. – Başkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

 ORCID: 0000-0001-7577-763X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Haluk KARADAĞ

Bu makalede geçen görüşler yazarın kendisine aittir, hiçbir kişi ve kurumu bağlamaz.

E-posta/E-mail:

hkaradag@baskent.edu.tr

Geliş tarihi/Received:

5 Nisan 2023

Revizyon talebi/Revision

Requested:

11 Nisan 2023

Son revizyon /Last revision:

20 Nisan 2023

Kabul tarihi/Accepted:

26 Nisan 2023

Atıf/Citation:

Karadağ, Haluk. “Kamu Diplomasisi ve Siyasi Propaganda: Kavramsal Bir Tartışma”. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 4, no. 1 (2023): 66-77.

Özet

1965 yılında Tufts Üniversitesi Dekanı Edmund Gullion tarafından isimlendirilen “kamu diplomasisi” 20. Yüzyıl siyasi tarihinde önemli bir pay sahibi olmuştur. Bahis konusu kavram özellikle Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında cereyan eden rekabette kullanılan bir dış politika tekniği olarak ortaya çıkmıştır. Yumuşak güç kavramını literatüre kazandıran Joseph S. Nye’nin 2004 yılında yayımladığı “Dünya Siyasetinde Başarının Rolü: Yumuşak Güç” adlı eserinde yer verdiği ve çok kısa olarak akılların ve gönüllerin fethedilmesi şeklinde ifade edilebilen kamu diplomasisi kavramı ise söz konusu ilgiyi giderek artırarak kavramın Uluslararası İlişkiler disiplininde daha fazla zikredilmesine yol açmıştır. Genel olarak insan faaliyetlerini manipülasyon yoluyla etkileme tekniği şeklinde ifade edilebilen propaganda kavramı hakkında da yazılmış epey miktarda eser mevcuttur. Bununla birlikte, II. Dünya Savaşı sürecinde Hitler Almanya’sının propaganda bakanlığı ihdas etmesiyle birlikte kurumsallaşmada zirve yaparak uygulamaya soktuğu yöntemlerle bahse konu literatürün zenginleşmesine katkı sağladığı bir vakaadır. Fakat günümüzde henüz görece yeni ortaya çıkan kamu diplomasisi kavramı zaman zaman Uluslararası İlişkiler disiplini çalışanları tarafından propaganda kavramsallaştırması ile birbirine karıştırılır hale gelmiştir. Bu makale, söz konusu kavramları hem etimolojik hem de tarihsel bağlamları içerisinde karşılaştırmak suretiyle analiz ederek benzerliklerini ve farklı taraflarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece her iki kavramın doğru biçimde kullanılmasını sağlayarak ortaya çıkan anlamsal karmaşıklıkların önüne geçmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Propaganda, kamu diplomasisi, yumuşak güç, psikolojik harp

Abstract

“Public diplomacy”, named by Tufts University Dean Edmund Gullion in 1965, has had an important share in 20th century political history. The concept in question emerged as a foreign policy technique used in the competition between the United States of America (USA) and the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), especially during the Cold War period. As Joseph S. Nye briefly expressed the concept of soft power as “winning hearts and minds” in his book titled “The Means to Success in World Politics: Soft Power” (2004). The concept of public diplomacy, on the other hand, has increased the interest in question and has led to the concept being mentioned more in the discipline of International Relations. There is also a large amount of work written on the concept of propaganda, which can be expressed as a technique of influencing human activities through manipulation in general. However, it is a fact that Hitler Germany, with the establishment of the ministry of propaganda during the World War II, contributed to the enrichment of the aforementioned literature with the methods put into practice in institutionalization. But today, the concept of public diplomacy, which has just emerged, has been confused with the conceptualization of propaganda by the academics of the discipline of International Relations. This article aims to reveal the similarities and different aspects of these concepts by analyzing them both their etymological and historical contexts. Thus, it aims to prevent the semantic complexity by ensuring that concepts are used correctly.

Key Words: Propaganda, public diplomacy, soft power, psychological warfare

GİRİŞ

Propaganda ve kamu diplomasisi birbirine benzer kavramlar olarak Uluslararası İlişkiler¹ alan yazınında sıklıkla kullanılmaktadır. Her iki kavram da en geniş tanımıyla toplumları ikna etmek olarak nitelendirilmektedir. Propaganda kavramı çok daha eski bir tarihte 1622 yılında Roma Katolik Kilisesinde kullanılmaya başlanmış ve 1627 yılında Propaganda Koleji (College of the Propaganda) adıyla Papa Urban VIII tarafından misyonerlik görevine atanacak rahiplerin eğitilmesi amacıyla kurulmuştur.² Bununla birlikte geçmişte Atinalılar ile Peloponezyalılar arasında vuku bulan Peleponesya Savaşı'nda dahi kullanıldığını Thukydides'in yazdıklarından anlayabiliyoruz.³ Kamu diplomasisi adı ise ilk defa 1965 yılında Tufts Üniversitesi Hukuk ve Diplomasi Fakültesi Dekanı olan Edmund A. Gullion tarafından kullanılan bir kavram olmuştur.⁴ Bu bağlamda eski ve yeni kavramlar olarak karşımıza çıkan propaganda ve kamu diplomasisi birbiri ile karıştırılmakta, birbirinin yerine kullanılabilir. Hatta bazı akademik çalışmalarda kamu diplomasisine propagandanın günümüzdeki ifadesi olarak yer verilmektedir. Bu noktada ortaya kavramsal tartışmaya açık önemli bir soru çıkmaktadır. Kamu diplomasisi acaba dış politikanın icrasında kullanılan bir propaganda yöntemi midir? Eğer öyle ise kamu diplomasisi kavramı niçin ihdas edilmiştir? Değilse her iki kavram arasındaki nüans veya nüanslar nelerdir? Bu çalışmada temelde Uluslararası İlişkiler literatüründe ortaya çıkan söz konusu kavram karmaşalığını derinlemesine inceleme ve etimolojik olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır.

PROPAGANDA⁵

Propaganda, genel anlamda insan faaliyetlerini manipülasyon yoluyla etkileme tekniğidir.⁶ Daha dar anlamda ise bir bütün olarak toplumun ya da belirli bir kesimin inanç, tutum ve davranışlarını yönlendirmek amacıyla, bilinçli olarak seçilmiş bilgi, olgu ve savları sistemli bir çaba içinde ve çeşitli araçları kullanarak yayma etkinliklerine verilen addır.⁷ Aslında “propaganda daima bir ebe gibidir, zihinlerde birtakım düşünceler hükümler, endişeler doğurtur, isterse bunlar birer canavar olsunlar.”⁸ Propaganda Latince yaymak anlamına gelen “propagare” kelimesinden türetilmiştir. Anlam olarak bazı siyasal ve toplumsal düşünce ya da öğretileri kabul ettirmek, şu ya da bu tavrı veya şu ya da bu kişinin desteklenmesini sağlamak için kamuoyunun sistemli bir biçimde

¹ Burada Uluslararası İlişkiler disiplininin bahsedildiği için sözcüklerin ilk harfleri büyük olarak ifade edilmiştir.

² Edward L. Bernays, *Propaganda*, (New York: Horace Liveright, 1928), 21.

³ Bu savaş dolayısıyla Kerkyralılar ve Korinthoslular Atina'yı kendi saflarına dâhil edebilmek için gönderdikleri elçiler vasıtasıyla Atina meclisinde birer konuşma yapmışlardır. Thukydides'in aktardıkları itibarıyla bu konuşmalar genel anlamda kendi propagandalarının yapılmasından ibarettir.

Thucydides, *Peloponnesos'lularla Atina'luların Savaşı*, 1. Kitap, çev. Halil Demircioğlu, (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972), 23-31.

⁴ “Guide to the Edmund A. Gullion Personal Papers (#354)”, John F. Kennedy Presidential Library and Museum, Son güncelleme 25 Mart 2023,

<https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/EAGPP>

⁵ Bu bölümde yer verilen bilgilerin bir kısmı yazarın Uluslararası İlişkilerde Yeni Bir Boyut Kamu Diplomasisi adlı eserinden alıntılanmıştır.

⁶ Harold D. Laswell, “Propaganda”, *Propaganda*, ed. Robert Jackall, (Londra: MacMillan Yayınları, 1995), 13.

⁷ Ana Britannica, 15. Baskı, XVIII. Cilt, (İstanbul: Ana Yayıncılık, 2004), 193.

⁸ J.M.Domenach, *Siyasi Propaganda*, çev. Cevdet Perin, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1961), 73.

işlenmesi⁹ olarak ifade edilebilir. Siyasal bir terim olan propagandanın çoğu kez bir olumsuzluk içerdiği düşünülür. Ancak sözcüğün kendisi ne olumlu ne olumsuz bir anlam taşır.¹⁰ Gerçekte yüzyıllardan beri kullanılan bir tekniktir. Düşman ajanlarının cephe gerisinde yaymış oldukları harbin neticesi hakkındaki yenilgi haberleri gibi asılsız haberler bu konunun ilk örneklerinden birisini teşkil etmektedir.

Toplumların nüvesini oluşturan bireylerdir ve sosyal bir varlık olan bireyler çeşitli duygu ve düşüncelere sahiptir. Bu düşünceler de psikolojinin dinamikliği gereği değişiklikler arz eder. 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali sonrasında hız kazanan milliyetçilik akımları ulus devletlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ulus devletlerin oluşturduğu toplumların düşünce ve psikolojilerini anlayıp ona göre hareket etmek ise devlet adamlarının sermayesini oluşturmaktadır. Gustave Le Bon “Kitleler Psikolojisi” başlıklı eserinde Napolyon’un kendi halkının psikolojisini çok iyi algıladığını ancak, diğer toplumlarının psikolojisini anlayamadığı ve bu toplumların psikolojik altyapılarını kavrayamadığı için İspanya’da ve Rusya’da başarısızlığa uğradığını ifade etmiştir.¹¹ Bu örnekten hareketle kitle olarak ifade edebileceğimiz toplumların psikolojik alt yapılarını yönlendirmek veya manipüle etmek önemli bir hadisedir. Bir kitleye bağlı olan bireyin durumu ise kısmen bir illüzyonist tarafından uyutulan kişi ile benzerlik arz etmektedir. Çünkü arka planda bazı melekeleri çalışırken diğerleri illüzyonist tarafından yönlendirilmektedir. Telkin altındaki birey bu nedenle artık kendisi olmamakta, iradesi dışında hareket eden robotik bir varlık haline dönüşmüş olmaktadır.¹² Bu durumu sağlayan önemli araçlardan bir tanesi de propagandadır. Yukarıda zikredildiği gibi 17. Yüzyılda Roma Kilisesi tarafından misyonerlik faaliyetinde bulunacak rahiplere öğretilen propaganda yöntemleri müteakip dönemlerde işlevselliğini giderek artırmıştır. Başarıya ulaşan bu teknik sonrasında etkinliğini iyice artırarak popülerlik kazanmıştır. Propaganda özellikle siyaset alanında çok daha önceleri başvurulan bir yöntem olarak kullanılmaktaydı. Örneğin Demosthenes’in Philippos’a, sonra da Cicero ve Catilina’ya karşı giriştiği kampanya, bir çeşit propaganda kampanyasıydı.¹³ Siyasi propaganda olmasaydı devrimizin Faşizm ve Komünist İhtilali gibi büyük sarsıntılarının meydana gelmesi düşünülemezdi. Lenin’in Bolşevizmi gerçekleştirmesinde propagandanın büyük payı olmuştur. Lenin, “önemli olan, bütün halk tabakalarını tahrik etmek ve propaganda yapmaktır” demiştir. İktidara geldiği günden 1940 yılına kadar Hitler’in zaferlerini sağlayan propaganda için ise Hitler şu sözleri tekrarlamaktaydı: “Propaganda sayesinde iktidarı elimizde tuttuk, yine onun sayesinde dünyayı fethedeceğiz.”¹⁴ Özellikle Hitler Almanya’sı döneminde “Propaganda Bakanlığı” oluşturulmuş ve 1933 yılında Joseph Goebbels bu bakanlığın başına getirilmiştir.¹⁵ Aynı zamanda iyi bir hatip olan Goebbels “Propaganda yapmak, her yerde hatta tramvayda bile, fıkirden bahsetmektir. Propagandanın alabileceği şekiller, girebileceği kalıplar ve yapabileceği tesirleri saymakla bitiremeyiz” demiştir.¹⁶

Günümüzde propaganda faaliyetlerini beyaz, gri ve kara propaganda olarak nitelendiren kaynaklar mevcuttur. Bu bağlamda genel olarak beyaz propaganda kaynağı açık olan ve doğru

⁹ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, XVIII. Cilt, (İstanbul: Milliyet Gazetecilik A.Ş., 1986), 9582.

¹⁰ Temel Britannica, XIV. Cilt, (İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş., 1993), 146.

¹¹ Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, (İstanbul: Hayat Matbaası, 2009), 12.

¹² Bon, age, 21.

¹³ Meydan Larousse, XVI. cilt, Sabah Gazetecilik A.Ş., 298.

¹⁴ Domenach, age, 7.

¹⁵ Jeremy Roberts, *Joseph Goebbels: Nazi Propaganda Minister*, (New York: The Rosen Publishing, 2000), 44-46.

¹⁶ Domenach, age, 53-54.

olduğu düşünülen faaliyetler, kara propaganda gerçek olmayan faaliyetlere atıfta bulunan, faaliyetlerin kaynağının tahrif edildiği veya faaliyetlerin örtülü şekilde icra edildiği propaganda türü, gri propaganda ise beyaz ve kara propaganda arasında yer alan, menşei konusunda net bir belirti bulunmayan veya kaynağın bir müttefike atfedildiği ve bilgilerin doğruluğunun belirsiz olduğu propaganda biçiminde ifade edilmektedir.¹⁷ Ancak yine de bunların her birisi temelde gerçeklikten uzak bilgi ve haberlerin belirli amaçlarla kamuoyuna servis edilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

KAMU DİPLOMASİSİ

Kamu diplomasisi bir dış politika tekniği olarak uluslararası siyaset içerisinde kullanılan bir kavram olmuştur. Çoğu zaman yumuşak güç kavramı ile birbirine karıştırılsa da icra ettiği faaliyetlerin arkasında devletleri ve bu devletlere ait ulusal çıkarları barındırması nedeniyle yumuşak güçten ayrılmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse *kamu diplomasisi yumuşak gücün amaç odaklı hale getirilmiş biçimidir*. Tanım olarak ise kamu diplomasisi bir devletin resmi diplomatik kanallarına ilave olarak diğer tüm aktörleri kullanmak suretiyle kendi çıkarlarını gerçekleştirme faaliyetidir diyebiliriz.¹⁸ Kısacası belirli amaçlara ulaşmak için kamuoylarını ikna etme çabalarını ifade etmektedir. Bazı kesimlerce zaman zaman kültürel diplomasi olarak adlandırılrsa da kamu diplomasisi bu tanımın daha üstünde bir anlam içermektedir. Veya tam tersinden ifade edecek olursak kültürel diplomasi kamu diplomasisinin bir alt unsurudur denilebilir. Burada kamu diplomasisinin bir dış politika tekniği olduğundan bahsetmişken uygulamada çeşitli vasıtaları (enstrümanları) kullandığını söyleyebiliriz. Bunlar sırasıyla kültürel vasıtalar, eğitim ile ilgili vasıtalar, ekonomik ve sosyal vasıtalar, teknolojik vasıtalar, askeri vasıtalar ve dini vasıtalar. Uygulamada kamu diplomasisi bu vasıtaların bir kısmından ya da tamamından istifade etmektedir. Kültürel vasıtalar kamu diplomasisi uygulamalarını iletme vazifesini yerine getiren yazılı basın/medya ile görsel basın/medyadır. Günümüzde yazılı basın yerini dijital platformlara bırakmış ve pek çok haber dijital ortamlardan paylaşılmaya başlamıştır. Ayrıca kamu diplomasisinin temel varsayımı olan gerçekleri devletlerin kendi çıkarlarına hanel getirmeden kamuoyları ile paylaşmak amacıyla oluşturdukları yerli ve yabancı birçok haber ajansı bulunmaktadır. Yerli ajanslar arasında Anadolu Ajansı, İhlas Haber Ajansı gibi kuruluşlar yer alırken yabancı ajanslar arasında Associated Press (ABD), TASS (Rusya), Reuters (İngiltere), DWelle (Almanya), Xinhua (ÇHC) gibi haber ajansları yer almaktadır. Bununla birlikte devletlerin uluslararası ortamlarda dünyanın çeşitli bölgelerine yayın yapan haber kanalları mevcuttur. TRT World, TRT Arabiya (Türkiye), BBC World News (İngiltere), France 24 (Fransa), CNN International (ABD), Russia 24 (Rusya), CCTV News (ÇHC) ve Al Jazeera English (Katar) bu kanallardan bazılarıdır. Ayrıca her ne kadar günümüzde eski moda olarak görülse de devlet televizyonlarının uluslararası radyo yayınlarının halen faaliyetlerine devam ettiği bilinmektedir. Bir kısmı internet üzerinden yayınlarını gerçekleştiren radyolardan bazıları TRT'nin alt kuruluşu olan Türkiye'nin Sesi Radyosu (TRT TSR), Voice of America (VOA), Rusya'nın Sesi Radyosu, Almanya'nın Sesi Radyosu ve Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Uluslararası Radyosu'dur. Bunun yanı sıra ABD'nin özellikle Soğuk Savaş döneminde hayata geçirdiği çeşitli ülkelere yönelik radyolar mevcuttur. Bunlar arasında eski Doğu Bloku ülkelerine yayın yapan Radio Free Europe/Radio Liberty, komünist ideolojiyle yönetilen Küba'ya yayın yapan Radio ve TV Marti, İran toprakları üzerine Farsça yayın yapan Radio Farda, ÇHC'ni yayın ağı kapsamına alan ve Doğu

¹⁷ Truda Gray ve Brian Martin, "Backfires: White, Black and Grey", *Journal of Information Warfare*, Vol. 7/1, (2007), 8-10.

¹⁸ Haluk Karadağ, *Uluslararası İlişkilerde Yeni Bir Boyut Kamu Diplomasisi*, (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2022), 25.

Asya bölgesine yayın yapan Radio Free Asia ile Orta Doğu coğrafyasına Arapça yayın yapan Al-Hurra ve Radio Sawa yer almaktadır.¹⁹

Devletlerin kendi prestijlerini sürdürmek maksadıyla çeşitli ülkelerden farklı sanatçı, bilim insanı ve siyasetçilere verdikleri ödül, nişan ve madalyalar da bu kapsamda ifade edilebilecek kamu diplomasisi uygulamaları arasında yer almaktadır. En belirgin örneklerinden birisi ise İsveç ve Norveç tarafından beş farklı alanda verilen Nobel ödülleridir.²⁰

Yabancı dil eğitimi de kamu diplomasinin kültürel enstrümanları arasında yer alan önemli bir unsurdur. Bu kapsamda bireylerin kendi arzularıyla yabancı dil öğrenme istekleri o dilin konuşulduğu ülkenin yumuşak gücünün bir göstergesi olurken devletlerin çeşitli kuruluşları vasıtası ile dil eğitimi vermesi kamu diplomasisi kapsamında yer almaktadır. Uygulamada bu konuya verilebilecek çeşitli örnekler mevcuttur. Amerikan ve İngiliz kültür dernek ve merkezleri, ÇHC'nin dünyanın farklı bölgelerinde oluşturduğu Konfüçyüs Enstitüleri, Almanya'nın Goethe Enstitüsü, Türkiye'nin Yunus Emre Enstitüsü bunlar arasında yer almaktadır.

Kamu diplomasisinin eğitim ile ilgili vasıtaları ise devletler tarafından sağlanan çeşitli burslar aracılığı ile öğrenci yetiştirme ve değişim programlarıdır. Özellikle lisans ve lisansüstü programlar kamu diplomasisinin en uzun vadeli etki yaratan stratejisini oluşturmaktadır. Bu kapsamda öğrenim gören öğrenciler daha uzun süreli etkiye maruz kalmakta ve hayatlarının belirli bir süresini geçirdikleri ülke ile aralarında bir bağ meydana gelmektedir. Bunun tersi örneklerle rastlamak mümkün görülse de olumlu örnekler olumsuzlara nazaran daha fazla olmaktadır.

Kamu diplomasisini devletlerin yumuşak güçlerinin amaç odaklı hale dönüştürülmüş biçimi olarak tanımlarken ekonomik ve sosyal vasıtaları da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Özellikle dünya çapında düzenlenen olimpiyatların ve dünya futbol şampiyonası benzeri sportif faaliyetlerin ülkelerin tanıtımlarının bir aracı olarak kamu diplomasisi bağlamında ele alınması önemlidir. Olimpiyatları kamu diplomasisi kapsamında ele alan çalışmalardan bir tanesi İngiltere'de 2011 yılında House of Commons Foreign Affairs Committee tarafından hazırlanan "FCO Kamu Diplomasisi: 2012 Olimpiyatları" başlıklı rapordur. Raporda Londra olimpiyatlarının önemi "nesilde bir" gerçekleşen faaliyet olarak ifade edilmekte ve İngiltere özelinde ülkenin kamu diplomasisi üzerinde ciddi katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.²¹ Bunun yanı sıra doğal afetler neticesinde de ülkelerin kamu diplomasisine katkı sağlayan faaliyetler icra etmek mümkündür. Özellikle 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye'nin Kahramanmaraş şehri merkezli ondan fazla ili etkileyen depremin hemen ardından Türk hükümeti uluslararası yardım çağrısında bulunmuş ve çağrı üzerine dünyanın birçok ülkesinden arama kurtarma ekipleri Türkiye'ye gelmiştir. Bununla birlikte nakdi yardımlar yapılmış ve birçok yardım malzemesi Türkiye'ye gönderilmiştir.²² Bu ve bunun gibi birçok örnek ile karşılaşmış ancak en ilginç ABD tarafından Endonezya'da 2004

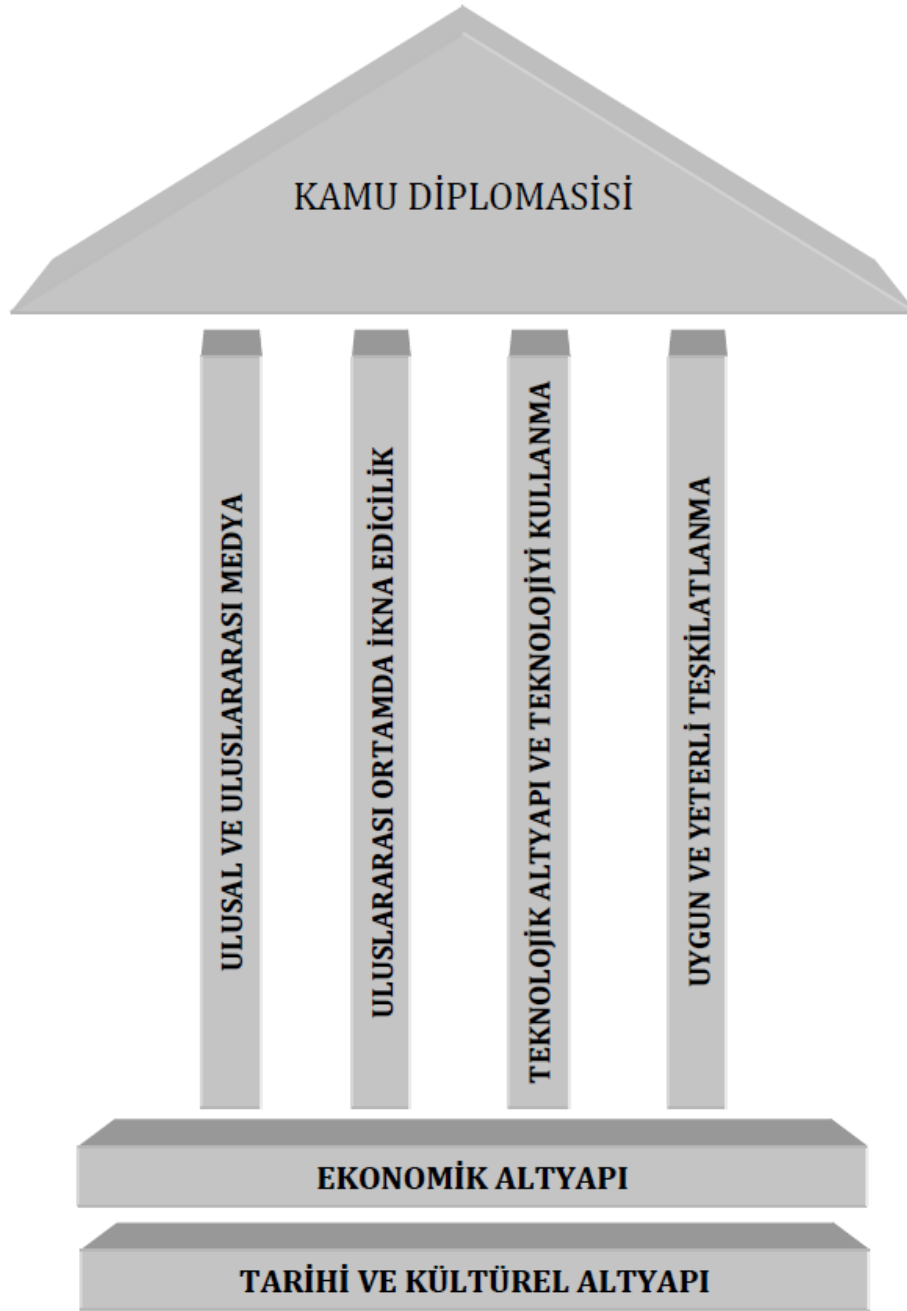
¹⁹ Peter Krause ve Stephen Van Evera, "Public Diplomacy: Ideas For The War of Ideas", *Middle East Policy*, Vol. XVI/3, (2009): 109-110.

²⁰ The Nobel Prize, "Nomination and Selection of Nobel Prize Laureates", son güncelleme 3 Nisan 2023, <https://www.nobelprize.org/nomination/>

²¹ House of Commons Foreign Affairs Committee (FCO), "FCO Public Diplomacy: The Olympic and Paralympic Games 2012", son güncelleme 2 Nisan 2023, <https://publications.parliament.uk/pa/cm201011/cmselect/cmcaff/581/581.pdf>

²² Anadolu Ajansı, "Uluslararası yardım ekiplerinin deprem bölgelerindeki faaliyetleri sürüyor", Son güncelleme 3 Nisan 2023, <https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/uluslararasi-yardim-ekiplerinin-deprem-bolgelerindeki-faaliyetleri-suruyor/2813414>

yılında gerçekleşen deprem ve depremin ardından ortaya çıkan tsunami sonrasında icra edilen yardım faaliyetleri olmuştur. Konuyu ilginç kılan husus 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında çoğunluğu Müslüman nüfusa sahip Endonezya kamuoyundaki ABD algısının düşük olmasına rağmen tsunami sonrasında bölgedeki ABD donanmasına ait uçak gemisi ile hastane gemisinin Endonezya halkına yardım etmesi neticesinde Endonezya'daki ABD algısındaki olumlu yöndeki değişimdir. Başka ülke kamuoylarındaki ABD algısını ölçümleyen PEW Research Center tarafından yapılan kamuoyu araştırmalarında Endonezya vatandaşlarının algısındaki ABD lehindeki değişim bariz şekilde görülmektedir.²³ Yukarıdaki ABD ordusunun yardımları kamu diplomasinin aynı zamanda askeri vasıtaları kullanmasına güzel bir örneği teşkil etmektedir.

²³ Haluk Karadağ, "Forcing the Common Good: The Significance of Public Diplomacy in Military Affairs", *Armed Forces & Society*, 43/1, (2017): 77-79.

Şekil-1 Kamu diplomasisinin oluşum ve uygulama basamakları²⁴

Kamu diplomasisi faaliyetlerinin uygulama vasıtaları dışında altı adet oluşum ve uygulama basamağı mevcuttur. Şekil-1’de gösterilen basamakların iki tanesi temel yapıtaşı diğer dördü ise destekleyici unsurlar biçiminde ele alınmaktadır. Bu basamakların her biri yek diğerini desteklemektedir. Kısacası bir tanesi bile eksik olsa uygulamada başarılı bir kamu diplomasisi icra etmek zorlaşmaktadır. Buradaki en temel parametreler görselin altı kısmında yer alan tarihi ve kültürel altyapı ile ekonomik altyapıdır. Çünkü bunlar kamu diplomasisi uygulamalarının olmazsa olmazlarıdır. Bu nedenden dolayıdır ki bugün dünya üzerinde kamu diplomasisini başarıyla icra eden devletler ekonomik ve tarihsel/kültürel açıdan zenginliğe sahip ülkeler olmaktadır. ABD, İngiltere, Fransa, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), Türkiye, Almanya, Norveç, vb. ülkeler bu kapsamda yer alan ülkelere bazılarınıdır. Ayrıca temel yapıtaşlarının dışındaki sütunları oluşturan ulusal ve uluslararası medya, uluslararası ortamda ikna edicilik, teknolojik altyapı ve bu altyapıyı doğru şekilde kullanma ve son olarak kamu diplomasisi faaliyetlerini uygulayacak uygun ve yeterli bir teşkilatlanma kamu diplomasisi icra süreçlerinin diğer dört basamağını oluşturmaktadır. Bir sonraki kısımda kamu diplomasisinin propagandadan farklı yanlarından bahsedebilmek için buradaki hususları hatırlarda tutmak gerekmektedir. Özellikle uluslararası ortamda ikna edicilik, her iki kavram arasındaki ayrımın temelindeki basamaklardan birisidir.

KAMU DİPLOMASİSİ İLE PROPAGANDA ARASINDAKİ TEMEL FARKLILIKLAR

Propaganda ile kamu diplomasisi kavramları arasında bazı benzerlikler olsa da genelde aralarındaki nüansların daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Başka bir deyişle ifade etmek gerekirse yukarıda her iki kavram hakkında zikredilenler dikkate alındığında söz konusu kavramların aynı olmadıkları anlaşılmaktadır. Özellikle Uluslararası İlişkiler literatüründe kamu diplomasisinin bir çeşit propaganda olduğu yönündeki açıklamaların da hattı zatında kamu diplomasisi kavramının doğru biçimde tam olarak ifade edilememesinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Şekil-2’de her iki kavram arasındaki benzerlik ve farklılıkların daha kolay anlaşılabilmesi için şematik bir görsele yer verilmiştir. Ancak her iki kavramın özellikleri hakkında propaganda ve kamu diplomasisi bahislerinde yeterince bilgi verildiğinden burada aynı konuya değinilmeyecek, her iki kavram arasındaki temel ayrım noktalarına yer verilecektir.

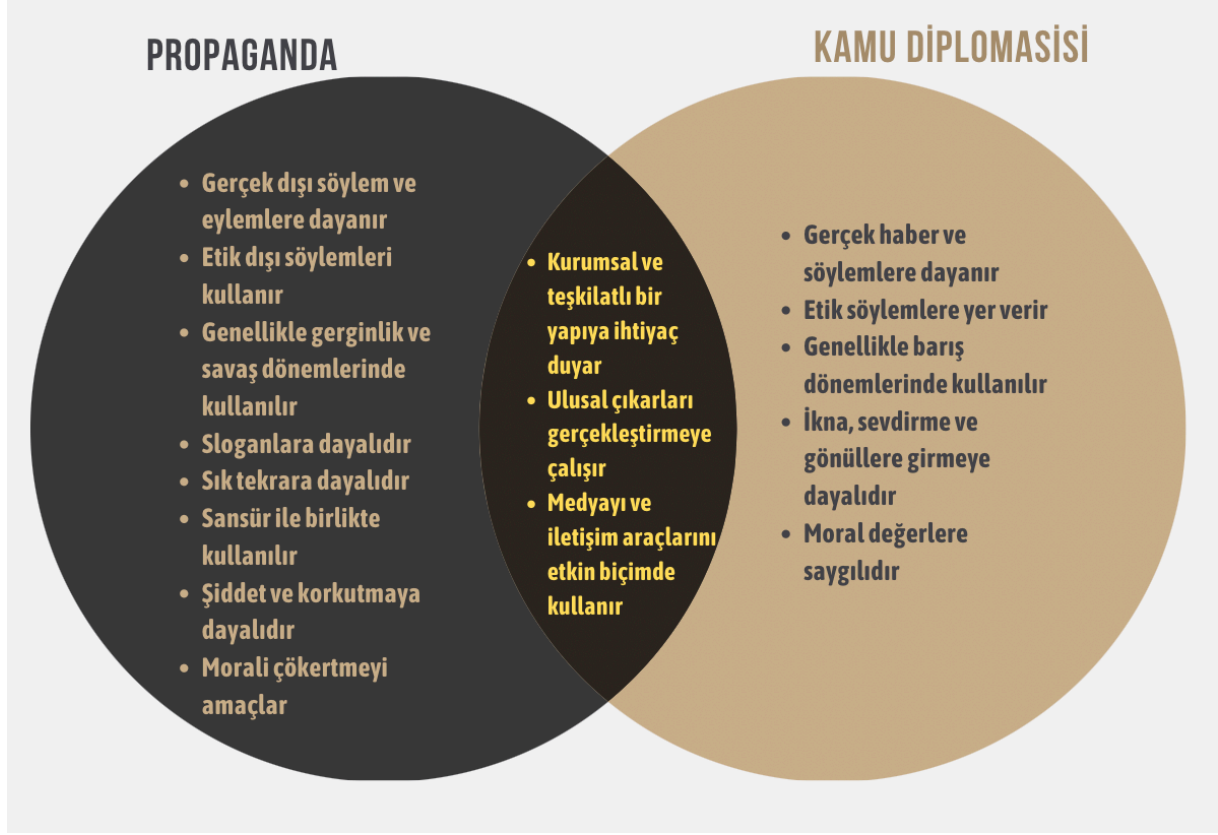
İlk olarak ifade etmek gerekirse kamu diplomasisini propagandadan ayıran en önemli husus kamu diplomasisinin *gerçeğe* propagandanın ise çoğunlukla *gerçek dışı* bilgilere dayandırılmasıdır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransızlar tarafından kendi kayıplarını çok düşük Almanların kayıplarını yüksek göstermek suretiyle uygulamada kullandıkları propaganda teknikleri önemli bir pay sahibi olmuştur. Böylece Fransız kamuoyunun direnci yüksek tutulmaya çalışılmıştır.²⁵ Benzer uygulamalar daha yoğun ve teknik biçimde Hitler dönemi Almanya’sında toplumun ikna edilmesi için de kullanılmıştır. Bu noktada kanaatimizce kamu diplomasisi *doğru bilgiler*, propaganda ise çoğunlukla *yalan bilgi ve haberler* üzerine inşa edilmektedir dersek fazla abartmamış oluruz. Çünkü kamu diplomasisinde yalan haber kullanıldığı taktirde uygulanan kamu diplomasisi politikası akamete ve başarısızlığa mahkûm olacaktır. Bu nedenden dolayıdır ki kamu

²⁴ Karadağ, age, 44.

²⁵ Walter Lippmann, *Public Opinion*, (New York: Macmillan, 1922), 40-42.

diplomasisi faaliyetleri hassas olarak planlanmalı, uygulamada yalana ve gerçek dışı bilgilere yer vermekten kaçınılmalıdır.

Şekil-2 Propaganda ile Kamu Diplomasisi arasındaki benzerlik ve farklılıklar

Her iki kavram arasındaki bir diğer önemli farklılık uygulamada kamu diplomasisinin *en iyi*, propagandanın ise *en kötü yöntemleri* kullanmasıdır. Burada iyi ve kötü arasındaki ilişki daha ziyade etik değerler bağlamında ele alınmaktadır. Propaganda bu bağlamda etik dışı söylem ve eylemleri bir araç olarak kullanmaktan çekinmemektedir.

Uygulama süresi ve dönemi bakımından da kamu diplomasisi ile propaganda birbirinden ayrılmaktadır. Propaganda daha ziyade *gerçek dışı bilgi, belge ve söylemler ile kandırmacaya ve asılsız haberlere* dayandığı için kısa zaman zarfında geçerli olmakta, uzun vadede işlevselliğini yitirebilmektedir. Ne var ki kamu diplomasisi kamuoylarının ikna edilmesinde ve güveninin kazanılmasında *gerçeğe ve doğru haberlere* yer verdiğinden daha uzun vadeli olarak uygulanmaktadır. Bu nedenlerden dolayıdır ki dönemsel olarak incelendiğinde propagandanın daha ziyade *gerginlik ve savaş*, kamu diplomasisinin ise *barış* dönemlerinde icra edildiği gözlemlenmektedir.²⁶ Bunun yanı sıra propaganda anılan dönemlerde *sansür* mekanizması ile birlikte kullanılmaktadır.²⁷ Aksi takdirde gerçeklik tüm çıplaklığıyla ortaya çıkabilmekte, siyasi iktidarlar da bu konuda çaresiz kalabilmektedir.

Kamu diplomasisi propagandadan *uygulama şekli* ile de ayrılmaktadır. Uygulamada propaganda asılsız veya yönlendirilmiş haberleri ilettiği için zorlama tedbirlerine

²⁶ Armand Mattelart, *İletişimin Dünyasallaşması*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 51-53.

²⁷ Lippmann, age, 43.

başvurabilmektedir. Barış ve Savaş adlı kitabında Raymond Aron propaganda savaşlarında şiddet kullanımının ılımlı bir yol izlemekten daha başarılı olduğunu ifade etmektedir.²⁸ II. Dünya Savaşı'nın öncesinde ve savaş esnasında Nazi Almanyası tarafından, savaşın hemen ardından ve Soğuk Savaş dönemi boyunca Ruslar tarafından *şiddete ve korkutmaya dayalı* pek çok örneğe rastlamak mümkündür.²⁹ Oysa ki kamu diplomasisi, uygulamada şiddet ve korkutmaya değil, kamuoylarını ikna etmek suretiyle kalpleri ve gönülleri fethetmeye dayalı bir metodoloji takip etmektedir.

Propaganda maksatlı olarak hedef toplumun *moralini bozmak* ve/veya kendi kamuoyunu *gerçek dışı veriler yoluyla inandırmak* amacıyla icra edilmektedir. Burada temel amaç toplumu moral açıdan çökertmektir. Bu bakımdan propaganda kamu diplomasisinden ayrılmaktadır. Çünkü kamu diplomasisi olumsuz etki doğurmak üzerine değil, toplum üzerinde olumlu tesir bırakmak suretiyle kamuoylarını etkileme gücünü kullanmaktadır.

Propaganda uygulamada *izlenen metotlardaki farklılık* sebebiyle de kamu diplomasisinden ayrılmaktadır. Propagandacı faaliyetlerini icra ederken ana fikrini birkaç cümlede kısa ve öz olarak hedef toplumun zihnine yerleştirir. Konuları da zihinleri yormadan, gayet basit şekilde verir. Böylece aktarılan kısa mesajların kitlenin hafızasında kalıcı biçimde yer etmesi sağlanmış olur. Buradaki fikirler kitleye kısa sloganlar ve söylemler yoluyla aktarılır. Böylece kamuoyunun bunları daha kolay kabullenmesi ve ikna edilmesi sağlanmış olur. Bunun aksine, kamu diplomasisi sloganlara ve kısa söylemlere itibar etmez. Bununla birlikte sık tekrarlara da başvurmaz. Çünkü bunlar insanların mental kapasitelerine değer vermeyen modası geçmiş uygulamalardır. Bireylerin düşüncelerinin ikna edilmesi işi zihinsel bir süreçtir ve bu durum belirli bir zamana ihtiyaç duymaktadır.

SONUÇ

Kamu diplomasisi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler külliyyatına görece yeni dahil olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Edmund Gullion'un 1965 yılında isim babalığını yaptığı kavram hakkında son yıllarda birçok neşriyat yapılmış ve halen de yapılmaya devam etmektedir. Kavramın güncelliği ve akademik ortamlarda yeterince tartışılmamış olması, haliyle kavramsal bir zemine oturtulamamasına yol açmıştır. Bu nedenden dolayı günümüzde bir takım akademik çevreler tarafından kısa yoldan propaganda kavramı ile açıklanmaya çalışılmış ve birbirinin yerine kullanılarak anlam karmaşasına neden olmuştur. Bu çalışma alanyazındaki söz konusu kavramsal karmaşıklığa akademik bakış açısıyla bir perspektif getirmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda iletişim çağının hız kazandığı günümüz dünyasında devletler tarafından dış politikalarının icrasında kullanılan bir teknik olan kamu diplomasisi kavramının hakkını teslim etmeyi amaçlamaktadır. Bir yandan da yüzyıllardır kullanılagelen bir dış politika tekniği olduğu gerçeğini aydınlığa kavuşturma iddiasını taşımaktadır. Bu itibarla Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve genişleme sürecinde 14. Yüzyılda "istimalet politikası" şeklinde önce Rumların yaşadığı coğrafyalarda, müteakiben Balkanlardaki genişleme süreçlerinde icraata geçirdiği bir kavram olduğunu ifade ederek bu iddiasını tarihsel gerçekliklere dayandırarak ispat etme düşüncesindedir. Bu nokta nazarı itibarıyla Türk

²⁸ Raymond Aron, *Peace and War: A Theory of International Relations*, (News Brunswick: Transaction Publishers, 2003), 553.

²⁹ Nicholas J. Cull, David Culbert ve David Welch, *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, (California: ABC-CLIO Inc., 2003), 362-363.

akademisinde “kolonizatör Türk dervişleri”³⁰ olarak da zikredilen uygulamaların altında yatan istimalet politikası gerçeğini istimalet kelimesinin anlamını bilmeden ortaya koymak nakıs olacaktır. İstimalet kelime olarak çeşitli sözlüklerde “uyuma, meyl etme, ikna etme,³¹ gönül çekme³², cezbettirme, meylettirme³³” anlamlarına gelmektedir. Halil İnalçık’ın kaleme aldığı Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1300-1600 başlıklı eserde ise istimalet kelimesi bugünkü kamu diplomasisi kavramına uygun biçimde “bir kimseyi, bir şeyi kabule yatkın hale getirmek, fethedilen yerlerdeki veya düşman topraklarındaki ahaliyi kazanmak” olarak ifade edilmiştir.³⁴ Buradan da anlaşılmaktadır ki kamu diplomasisi kavramı özü itibarıyla propaganda kelimesinden ayrılmaktadır.

Bununla birlikte her iki kavram arasında Şekil-2’de şematik olarak gösterilen kesişim kümesinde yer verildiği üzere bazı benzerlikler de yok değildir. Değerlendirmemiz odur ki söz konusu birkaç küçük benzerlik nedeniyle Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler literatüründe her iki kavram yanlış biçimde birbirinin yerine kullanılmaktadır. Ancak yukarıdaki bölümde tafsilatlı biçimde yer verilen farklılıklar kamu diplomasisini propagandadan ayıran temel nüanslardır. Bu nedenle bu çalışma konu kapsamındaki temel tartışmaya kavramsal bir bakış açısı getirmeye çalışmaktadır.

³⁰ Ömer Lütfü Barkan, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, 2. Sayı, (1942), 285-287.

³¹ Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi, VI. Cilt, (İstanbul: Meydan Yayınevi, 1979), 520.

³² Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Doğu Matbaası, 1970), 551.

³³ Abdullah Yeğin vd., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, (İstanbul: Türdav Yayınları, 1993), 475.

³⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1300-1600*, I.Cilt, çev. Halil Berktaş, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), 453.

KAYNAKÇA

- “Guide to the Edmund A. Gullion Personal Papers (#354)”, John F. Kennedy Presidential Library and Museum, Son güncelleme 25 Mart 2023,
<https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/EAGPP>
- Ana Britannica, 15. Baskı, XVIII. Cilt, (İstanbul: Ana Yayıncılık, 2004).
- Anadolu Ajansı, “Uluslararası yardım ekiplerinin deprem bölgelerindeki faaliyetleri sürüyor”, Son güncelleme 3 Nisan 2023. <https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/uluslararasi-yardim-ekiplerinin-deprem-bolgelerindeki-faaliyetleri-suruyor/2813414>
- Aron, Raymond. *Peace and War: A Theory of International Relations*, (News Brunswick: Transaction Publishers, 2003).
- Barkan, Ömer Lütfü. “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, 2. Sayı, (1942), 279-304.
- Bernays, Edward L. *Propaganda*, (New York: Horace Liveright, 1928).
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, XVIII. Cilt, (İstanbul: Milliyet Gazetecilik A.Ş., 1986).
- Cull, Nicholas J. Culbert David ve Welch, David. *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, (California: ABC-CLIO Inc., 2003).
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Doğu Matbaası, 1970).
- Domenach, J.M. *Siyasi Propaganda*, çev.Cevdet Perin, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1961).
- Gray Truda ve Martin, Brian. “Backfires: White, Black and Grey”, *Journal of Information Warfare*, Vol. 7/I, (2007), 7-16.
- Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, (İstanbul: Hayat Matbaası, 2009).
- Harold D. Laswell, “Propaganda”, *Propaganda*, ed.Robert Jackall, (Londra: MacMillan Yayınları, 1995).
- House of Commons Foreign Affairs Committee (FCO), “FCO Public Diplomacy: The Olympic and Paralympic Games 2012”, son güncelleme 2 Nisan 2023. <https://publications.parliament.uk/pa/cm201011/cmselect/cmfaaff/581/581.pdf>
- İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1300-1600*, I.Cilt, çev. Halil Berktaş, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000).
- John F. Kennedy Presidential Library and Museum, “Guide to the Edmund A. Gullion Personal Papers (#354)” erişim 25 Mart 2023, <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/EAGPP>
- Karadağ, Haluk. “Forcing the Common Good: The Significance of Public Diplomacy in Military Affairs”, *Armed Forces & Society*, 43/I, (2017): 72-91.
- Karadağ, Haluk. *Uluslararası İlişkilerde Yeni Bir Boyut Kamu Diplomasisi*, (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2022).
- Krause, Peter ve Van Evera, Stephen. “Public Diplomacy: Ideas For The War of Ideas”, *Middle East Policy*, Vol. XVI/3, (2009): 106-134.
- Lippmann, Walter. *Public Opinion*, (New York: Macmillan, 1922).
- Mattelart, Armand. *İletişimin Dünyasallaşması*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).
- Meydan Larousse, XVI. cilt, Sabah Gazetecilik A.Ş.

- Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi, VI. Cilt, (İstanbul: Meydan Yayınevi, 1979).
- Nye, Joseph S., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, (New York: Public Affairs, 2004).
- Roberts, Jeremy ve Goebbels, *Joseph: Nazi Propaganda Minister*, (New York: The Rosen Publishing, 2000)
- The Nobel Prize, “Nomination and Selection of Nobel Prize Laureates”, son güncelleme 3 Nisan 2023, <https://www.nobelprize.org/nomination/>
- Temel Britannica, XIV. Cilt, (İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş., 1993).
- Thucydides, *Peloponnesos'lularla Atina'luların Savaşı*, 1. Kitap, çev. Halil Demircioğlu, (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972).
- Yeğın Abdullah, Badıllı Abdülkadir, Hekimoğlu İsmail ve Çalım İlham. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, (İstanbul: Türdav Yayınları, 1993).

Cephelerden Müzeciliğe Bir Askeri Tarihçi: Feridun Dirimtekin (1894-1976)

Feridun Dirimtekin: A Military Historian's Life from Battlefields to a Museum Director's Office (1894-1976)

<https://doi.org/10.52792/tws.1283161>

Ahmet ÖZCAN

Araştırma Makalesi

¹ Prof. Dr. – Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü.

ORCID: 0000-0001-7380-7102

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ahmet ÖZCAN

Bu makalede geçen görüşler yazarın kendisine aittir, hiçbir kişi ve kurumu bağlamaz.

E-posta/E-mail:

aozcan@kho.msu.edu.tr

Geliş tarihi/Received:

6 Nisan 2023

Revizyon talebi/Revision

Requested:

27 Nisan 2023

Son revizyon /Last revision:

30 Nisan 2023

Kabul tarihi/Accepted:

30 Nisan 2023

Atf/Citation:

Özcan, Ahmet. "Cephelerden Müzeciliğe Bir Askeri Tarihçi: Feridun Dirimtekin (1894-1976)". *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 4, no. 1 (2023): XX-XX.

1912'de Harbiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşlarında çeşitli cephelerdeki muharebelere katılan Feridun Dirimtekin, subaylıktan kıdemli yüzbaşı rütbesindeyken ayrılmıştır. Subayken son çalıştığı yer olan Harp Akademilerinde ayrıldıktan kısa bir süre sonra yine ders vermiş daha sonra çeşitli sivil kurumlarda yönetici ve kurul üyeliği yapmıştır. Dirimtekin, çalıştığı askeri ve sivil kurumlarla ilişkilendirilebilecek makale ve kitap türünden birçok yayına imza atmıştır. Tarih, Arkeoloji, Sanat Tarihi gibi alanlarda yazdığı eserlerinin önemli bir kısmı askeri tarihle ilgilidir. Muvazzaf subay olduğu yıllarda kaleme aldığı aynı zamanda ilk eserleri dönemin Harp Tarihi tetkikleri metodoloji ve anlayışına uygun olarak yazılan farklı cephelerdeki muharebeler üzerinedir. İlk eserleri Harp Akademisi'nde Harp Tarihi dersleri vermesiyle ilgilidir. Ordudan ayrıldıktan sonra da askeri tarih alanında yayınlar yapmaya devam etmiştir. Bu konuda onlarca eseri olmasına rağmen birçok askeri tarihçi gibi ölümünden sonra hatırlanmayan isimler arasındadır. Dirimtekin'in askeri tarihçiliğine odaklanan bu makalede yazarın hayatı ve eserleri ortaya konularak onun genel olarak tarih özel olarak da askeri tarih disiplindeki yerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Kısa biyografisinin de yer alacağı bu çalışma aynı zamanda Onun çalıştığı kurumların ve bu kurumlar vastasıyla yürüttüğü faaliyet alanlarının da tarihine katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Feridun Dirimtekin, Askeri Tarih, Askeri Tarihçilik, Harp Tarihi

Abstract

After graduating from the Military Academy in 1912, Feridun Dirimtekin participated in various battles on different fronts during the Balkan War, First World War, and the Turkish War of Independence. He left the military with the rank of senior captain. After leaving the military, he taught at the War College and later served as a manager and board member at various civilian institutions. Dirimtekin has published many articles and books related to the military and civilian institutions he worked for. A significant portion of his works in fields such as history, archaeology, and art history are related to military history. During his active-duty years, he wrote his first works on battles in different fronts, which were also in accordance with the methodology and understanding of the period's military history studies. His first works were related to teaching military history at the War College. Even after leaving the military, he continued to publish works in the field of military history. Despite having dozens of works in this field, like many military historians, he is not well-known after his death. This article focuses on Dirimtekin's military historiography and aims to reveal his life and works, as well as his place in history in general and in the discipline of military history in particular. This study, which includes a short biography, will also contribute to the history of the institutions he worked for and the fields in which he conducted activities through these institutions.

Key Words: Feridun Dirimtekin, military history, Turkish military historiography, operational military history

GİRİŞ

Bu makalenin konusu olan Feridun Dirimtekin, askeri ve sivil bürokraside yaptığı kurumsal işlerden daha fazla tanınmasını sağlayan tarihçi kimliğini yazdığı çok sayıda makale ve kitap türünden eserleriyle ortaya koymuştur. Buna rağmen tarihçilik ve tarihçi denildiğinde ilk akla gelen kurumsal yapılar ve üniversitelerde bu işi meslek olarak icra edenler olduğundan Dirimtekin gibi safahatı farklı mecralarda geçen birinin tarihçi olarak tanınma ve ölümünden sonra hatırlanma şansı yaşadığı ve yazdığı zamanlardaki muhatap kitlesinin niteliğiyle sınırlı kalmıştır. Tarihçi kimlikleri daha doğrusu tarihçiler, tarihçilerin araştırmaya değer bir alan olarak görmediği, görse de genellikle bir bağlama oturtmadığı az sayıda nitelikli çalışmanın konusu olmuştur. Bu tespiti daha çok modern tarihçilerle ilgili kullanabiliriz. Profesyonel bir meslek olarak tarihçiliğin ortaya çıkmadığı modern tarih yazımı öncesi tarihçileri bu anlamda daha şanslı olmuşlar eserleriyle birlikte biyografileri ve tarihçilikleri de araştırma konusu edinilmiştir. Hatta doğrudan tarihçileri kısa biyografi ve eserleriyle tasnif eden müracaat eserleri dahi hazırlanmıştır. Aynı şekilde tarih yazımının gelişimi üzerine benzer nitelikte, tarihçileri tarih yazımının tarihi içerisine oturtarak ele alan bazı müracaat eserleri de bulunmaktadır. Bu türden modern çalışmalar “Tezkire, Terâcim-i Ahvâl, Sicil-i Ahvâl, Sicil-i Osmanî, Osmanlı Müellifleri gibi bir yazım geleneği üzerine inşa edilmişlerdir. Modern tarihçilerin büyük çoğunluğu ise ancak birbirini tekrar eden yerli ansiklopedi maddelerinde yer bulabilmişlerdir. Tarih ve tarihe ilişkin alanlarda çok sayıda makale ve kitap türünden yayını bulunan Feridun Dirimtekin de benzer kaderi paylaşmış, eser vermiş birçok kişi gibi akademik inceleme konusu olmamıştır. Onun, bu makalenin esas konusu olan Askeri tarihçiliği ise çoğunu hayatının son yirmi beş yılında kaleme aldığı farklı alanlardaki çalışmaların gölgesinde kalmıştır.

Askeri tarih yazımı ile ilgili literatür çoğaldıkça askeri tarihçilik, askeri tarihçiler, askeri tarihle ilgili kurumsal yapılar ve yayınlar da araştırılmaya değer bir alan olarak varlık göstermektedir. Askeri tarihçilik ve tarihçiler üzerine yapılacak araştırmalar her şeyden önce bu disiplinin sorunlarını, gelişim aşamalarını, metodolojik zaafı, imkanları ve kaynaklarının ortaya konulmasına katkıda bulunacaktır. Çalışmalar arttıkça bu anlamdaki boşluğun doldurulması ihtiyacı daha fazla duyulmaktadır. Tarih araştırmalarının sadece tahkiye edilmiş olaylar ve olgular değil aynı zamanda değer, kanaat ve fikir üretimi işlevsel bir araç olarak görülmesi askeri tarih yazımı için de geçerlidir. Bu durumda askeri tarih metinleri ve metinleri yazan askeri tarihçilerin biyografileri, eserleri ve tarihçilikleri üzerine yapılacak incelemeler, askeri tarih alanının öğretimi, literatürün zenginleşmesi, geleceği, kurumsallaşması, geleneğin devrin şartlarına göre dönüşümü ve gelişmesi açısından önemlidir.

Feridun Dirimtekin hakkında ilk yazı Osman Nebioğlu'nun 1962 yılında yayımlanan *Türkiye’de Kim Kimdir?* Adlı eserindeki kısa biyografidir.¹ Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'ndeki Feridun Dirimtekin maddesinde Nebioğlu'na nispetle ayrıntılı bilgi verilmiştir.² Her iki yazı da kendisi henüz hayattayken yazılmıştır. Dirimtekin'e dair en ayrıntılı yazı ise ölümünden ise “Trakya Araştırmacıları'ndan Feridun Dirimtekin (1894-1976)” başlığı altında Semavi Eyice tarafından yayımlanmıştır.³ Ayrıca *Müzeler Bülteni* ve Turing Kurumu'nun süreli

¹ Osman Nebioğlu, “Dirimtekin (Dukakinoğlu), Feridun”, *Türkiye’de Kim Kimdir Ansiklopedisi*, (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1961-62), 222-223.

² R. Ekrem Koçu, “Dirimtekin, Feridun”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 8, 4606-4607.

³ Semavi Eyice, “Trakya Araştırmacılarından Feridun Dirimtekin, 1894-1976”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (1979-80), 259-285.

yayınında da yazarın vefat haberiyle birlikte kısa biyografisi verilmiştir.⁴ Onun hakkında yazılanlar arasında Eyice'nin kaleme aldığı yazı, Dirimtekin'in memuriyet hayatının dışında özel hayatıyla ilgili bilgiler vermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu yazının içeriği Eyice'nin kendisini yakından tanıdığını göstermektedir. Bibliyografyasını çıkarması ve ayrıntılı bir yazı kaleme alması da bu yakınlıktan kaynaklanmaktadır. Kapsamlı bir yazı olarak görünen *Atatürk Ansiklopedisi*'ndeki Feridun Dirimtekin maddesi hemen hemen Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'ndeki maddesi ve Eyice'nin bibliyografyasını vererek yazdığı makale üzerine inşa edilmiştir.⁵ *İslam Ansiklopedisi*'nin “Dirimtekin, Feridun” maddesini Semavi Eyice yazmıştır. Bu madde, yine kendisi tarafından yazılmış mevcut bilgilerin tekrarıyla beraber son paragrafında onun araştırmacı kimliğini ortaya koyan bir yorumu içermektedir.⁶ Bahsi geçen yazıların dışında Dirimtekin'in tarihçiliği ve eserleri üzerinden akademik düzeyde inceleme, tez, araştırma türünden herhangi çalışma bulunmamaktadır. Tarih, askeri tarih, sanat tarihi, mimari, askeri mimari, arkeoloji gibi alanlarla ilişkili eserlerinin yanı sıra idari görevleriyle araştırma ve araştırmacılara hizmet eden Dirimtekin'i askeri tarihçiliğiyle ele alan makalemiz dolaylı olarak adı geçen alanlardaki araştırmalara da katkı sunacaktır.

Bu makalenin esas amacı bir askeri tarihçi olarak Feridun Dirimtekin ve onun bu alanda ele alınabilecek eserlerine dikkat çekmek ve askeri tarihçi sıfatıyla değerlendirmektir. Makalenin onun hakkında yazılan mevcut ansiklopedi maddeleri ve yazılardan farkı özellikle Harbiye Mektebi'nden mezun olmasından emekli olduğu zamana kadarki dönemi içeren askeri safahatının Askeri Arşivdeki kayıtlara göre ve askeri ve mesleki safahatıyla tarihçiliği arasındaki bağın yeniden değerlendirilmesi, mevcut yazılardan yararlanıldığı gibi yeni bilgiler eklenmiş olmasıdır.

DOĞUMU, AİLESİ VE HAYATI

Bahriye İnzibat Askeri Sermemuru Kolağası Mehmed Cemal Bey ve Sıdika Hanım'ın evliliğinden doğan Mehmet Feridun Dirimtekin Kabataş/Cihangirli'dir⁷ Doğum tarihiyle ilgili olarak bazı yerlerde 1895 tarihi geçse de resmi Terceme-i hâl kâğıdı ve Harbiye Mektebi künyesinde doğum yılı ve günü ayrıntılı olarak verilmektedir. Hakkında yapılan resmi işlemlerde dikkate alınan kayda göre doğum tarihi tam olarak 27 Mart 1894'tür.⁸(15 Mart 1310) Soyadı kanunu çıkana kadar yüzlerce yıl önce Osmanlı Devleti'nde görevlerde bulunmuş Dukakinzade olarak tanınan soylu bir ailenin adını kullanmıştır. Dukakinzadeler, Fatih Sultan Mehmet'in Arnavutluk'u Fethi sırasında yerel derebeylerindendi. Fetih sonrasında bu aileden bazıları İtalya'ya kaçarken iki şahıs Osmanlı'ya sığınarak Müslüman olmuşlardır. Köklü bir aile lakabı olan Dukakinzade'yi bazı eserlerinde kullanan Dirimtekin, Soyadı Kanunu çıkınca Dirimtekin soyadını almıştır.⁹ Harbiye Mektebi kayıtlarında beyaz çehreli, ela gözlü ve 1,78 boyunda olduğu belirtilmiştir.

⁴ “İstanbul Ayasofya Müzesi Müdürlüğünden Emekli Feridun Dirimtekin Vefat Etti”, *ICOM-Müzeler Bülteni*, sy. 14 (1976), 6; “Yönetim Kurulu Başkanımız Feridun Dirimtekin Vefat Etti”, *TOK Belleteni*: Haberler Belleteni, 55/334 (1976), 1.

⁵ Eyüp Kul, “Feridun Dirimtekin” *Atatürk Ansiklopedisi*, Erişim: 26 Nisan 2023, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-feridun-dirimtekin-1894-1976/>

⁶ Semavi Eyice, “DİRİMTEKİN, Feridun,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Erişim: 26 Nisan 2023, <https://islamansiklopedisi.org.tr/dirimtekin-feridun>

⁷ Eyice, agm., 260.

⁸ Millî Savunma Bakanlığı Arşivi, *Subay Şahsî ve Emeklilik Dosyaları*; Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Arşivi, *38 Numaralı Künye Defteri*, 177.

⁹ Eyice, agm., 260.

İlk ve orta öğrenimini İzmir’de gören Dirimtekin, lise öğrenimini Kuleli Askerî Lisesi’nde 1910’da tamamlamış ve aynı yıl (14 Eylül 1910) girdiği Harbiye Mektebi’nden Haziran 1912’de 1328C-P.02 sicil numarasıyla Piyade Teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. Mezun olduğunda 18 yaşında genç bir subay olarak kendini birbiri ardına gelecek savaşların içinde bulacağı bir hayatın içine girmiştir. Dirimtekin’in mezun olmasıyla birlikte ilk tayin yeri Şam’da bulunan 8. Kolordu olmuştur. (10 Ağustos 1912) Kısa bir süre sonra buradan Balkan Savaşı’nın ikinci safhasında muharebelere katılmak üzere cepheye gönderilmiştir.¹⁰(1913) Şahsi dosyasında Balkan Savaşlarında Doğanarslan Muharebesi’ne katıldığı yazılsa da hangi birlikte bulunduğu belirtilmemiştir. Dirimtekin’in katıldığı Doğanarslan Muharebesi özetle şu şekilde gelişmiştir; 7 Şubat 1913’te Bulgarların sol kanadının Doğanarslan Çiftliği olarak bilinen mevkiye kadar uzandığı ve Çiftlik etrafında bir tabur ile bir bataryalık tahkimatı olduğu anlaşılmıştı. 7 Şubat 1913 tarihli Mürettep Kuvvetler Komutanı tarafından yayımlanan bir emirde 27. Tümen’in, Doğanarslan civarında düşmanın az sayıda askeri bulunmasından dolayı buraya uzanan unsuruna taarruz etmesi planlandı. Mürettep Süvari Alayı 27. Nizamiye Tümeni emrine girerken Karahisar ve Trabzon Alayları birer dağ ve sahra bataryası ile komutanın doğrudan emri altında genel ihtiyatı oluşturacaklardı. Türk birlikleri 8 Şubat’ta Doğanarslan’ın batı sırtlarını tuttular. İlk aşamada bu sırtlar tutulup, düşman mevzileri düşürülse de kısa bir süre sonra tekrar kaybedildi.¹¹ Kısaca muharebe bu şekilde cereyan etmiştir.

Dirimtekin, Balkan Savaşı bittikten sonra yılında küçük zabıt yetiştirmek için Edirne’de açılmış olan Küçük Zabıt Numune Taburu 4’üncü bölümünde görevlendirilmiştir. Bu sırada üsteğmen rütbesine terfi etmiş, Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra önce Çanakkale Cephesi’nde Cenup Grubu Muharebelerine katılmıştır¹². Buradan da üsteğmen rütbesiyle Kafkas Ordular Grubu Karargâhı Harekât Şubesi’ne kurmay olarak atanmıştır. Savaşın bittiği sene 5. Ordu Erkan-ı Harbiyesi’nde görev almış, aynı yıl içinde buradan Harbiye Nezareti yaverliğine tayin edilmiştir. 1919 yılında Harp Akademisi ikinci sınıfına terfi etmiştir. Milli Mücadele’de Anadolu’ya geçmek için kullanılan İnebolu-Kastamonu-Ankara güzergahını kullanarak Milli kuvvetlere katılmış ve Batı Cephesi’nde 1. Kolordu Erkan-ı Harbiyesinde görev verilmiştir. Burada, 1. Süvari Tümeni ve 5. Kolordu Komutanlığında kurmay görevlerinde bulunurken yüzbaşı rütbesine terfi etmiştir. 1923’te kurmaylık tahsilini tamamlamak için Harp Akademisine gelmiştir. 1924’te tamamladığı kurmaylık eğitiminden sonra Genelkurmay Talim ve Terbiye Dairesi’ne atanan Dirimtekin, 1924-1927 yılları arasında Harp Akademisinde öğretmenlik yapmıştır. Ayrıca kendisine tahsil kıdem zammı verilmiş ve kıdemli yüzbaşı olmuştur. Önceki yıllarda da bulunduğu harplerle ilgili kendisine zam verilmiştir. Dirimtekin, katıldığı tayyare uçuşlarındaki derecelendirmede 9 numara almıştır.¹³

Dönemi bizzat yaşayanlar tarafından genellikle “On Yıl Savaşı” olarak tanımlanan Balkan ve Millî Mücadele’deki Muharebelerin yapıldığı cephelerin birçoğunda bulunmuştur. Balkan Savaşı’nda Bolayır Muharabesi, Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale’de Cenup Grubu Muharebeleri, Kafkas Cephesi Muharebeleri, Milli Mücadele döneminde ise Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi, , Sakarya Zaferi sonrası Takip Harekati, Afyon-

¹⁰MSB Arşivi, *Subay Şahsi ve Emeklilik Dosyaları*, MSÜ Kara Harp Okulu Arşivi. *Harbiye Mektebi 38 Numaralı Künye Defteri*, 177.

¹¹Hüsni Ersü, *1912-1913 Balkan Savaşı’nda Şarköy Çıkarması ve Bolayır Muharebeleri*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, 63-127.

¹²Bknz. Mehmed Nihad, *Harb-i Umumi’de Seddülbahir Muharebatı*, Askeri Matbaa, 1336.

¹³MSB Arşivi, *Subay Şahsi ve Emeklilik Dosyaları*.

Dumlupınar Meydan Muharebesi ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi ve Salihli Muharebelerine katıldığı dosyasında kayıtlıdır. Katıldığı Muharebelere istinaden, Harp Madalyası, Harp Liyakat Madalyası, 5. Mecidiye Nişanı, 1338'de T.B.M.M. takdirnamesi ve 1927'de İstiklal Madalyası almıştır. Almanca ve Fransızca'yı iyi bildiği İngilizceden Türkçeye tercüme yapabilir olduğu da şahsi dosyasından anlaşılmaktadır.¹⁴ Onun yabancı dil bilgisi telif ve tercüme eserlerinde de görünmektedir.

Harp Akademisi'nde kendisi de bir askeri tarihçi ve devresi olan Fahri Belen, Şükrü Sökmensüer, Asım Tınaztepe, Sadık Aldoğan gibi tanınmış subaylar onun arkadaşları arasındaydılar.¹⁵ Akademide taktik ve harp tarihi derslerine girdiği dönemde ileriki kısımlarda ele alacağımız askeri tarihle ilgili ilk eserleri de yayımlanmaya başlamıştır. Akademideki görevinden ayrılışı aynı zamanda askerlik mesleğinden ayrılışıyla ilgilidir. Evliliğini azınlık ailelerinden birinin kızıyla yapmış olması askerlik mesleğinden 1927 yılında ayrılmasına neden olmuştur. Oysa altı yıldır evliydi. Beyoğlu'nun tanınmış ailelerinden Arap asıllı Katolik Hristiyan Frej ailesinin kızı Anjel ile 10 Nisan 1921'de evlenmişti. Azınlıklardan bir kadınla evli olmasından dolayı 7 Haziran 1926 tarih ve 912 sayılı Ordu Zabitan ve Memurini Kanununun beşinci maddesine istinaden 1927'de emekliye sevk edilmiştir.¹⁶ Böylece kıdemli yüzbaşı rütbesinde iken askerlik safahatı sona ermiştir. Bir süreliğine Almanya'ya giden Dirimtekin'in tekrar döndüğünde akademide ders vermek istemiş ve bununla ilgili bir müracaatta bulunmuştur. Bu müracaatı üzerine kendisine olumlu bir cevap verildiğini gösteren Genelkurmay başkanlığı XII şube çıkışlı 7 Teşrin-i Sani 1932 tarih ve 68962 sayılı bir belge verilmiştir. Cevabın içeriğinde, Dirimtekin'in Harp Akademisi'nde ücretli olarak çalışması açısından bir engel bulunmadığı hatta kendisinin eski bir subay olmasından dolayı tecrübelerinden yararlanılmasının faydalı olacağı belirtilmektedir. Verilen cevabın olumlu olması üzerine 1932'de Harp Akademisi'nde yeniden Harp Tarihi derslerini vermeye başlamıştır.¹⁷ Seksen iki yaşında vefat eden Dirimtekin subay olarak başladığı askerlik mesleğinden genç denilebilecek bir yaşta ayrılmıştı, fakat askeri kurumlarla ilişkisini kesmemiş, askeri yayınlar çıkarmış ve Harp Akademisi'nde ders vermeye devam etmiştir.

Askerlikten ayrıldıktan beş yıl sonra tekrar başlayan Harp Akademileri'ndeki öğretmenliği 1935 yılında Türk Hava Kurumu'nda en uzun başkanlık görevi yürüten Emekli Albay Fuat Bulca'nın¹⁸ yardımcısı olarak çalışmaya başladığında tekrar sona ermiştir. Her ne kadar sivil bir kurum olarak görünse de Türk Hava Kurumu'nun orduyla yakın ilişkisi bulunmaktaydı. Nitekim bu kurumun misyonu arasında askeri havacılığın gelişimine katkı sağlamak da vardır. Dirimtekin'in Türk Hava Kurumu'nda çalıştığı dönemde gençlere havacılığı sevdirmek için paraşüt kursları açılmış, yelken uçuş kampları kurulmuştur. Askerlikten ayrılmadan önce muharip subaylığın yanı sıra askeri öğretmenlik de yapan Dirimtekin, gençlerle diyalog kurma konusunda önceki meslek hayatında birçok tecrübe edinmiştir. Ayrıca uçuşla ilgili daha önce almış olduğu eğitim de bulunmaktaydı. Dolayısıyla havacılığa da yabancı değildi.

Türk Hava Kurumu Başkanı Fuat Ali Bulca'nın 1925-1939 yılları arasında Başkanlık yaptığı bu kurumdaki görevinden ayrılmasından sonra Dirimtekin de Türk Hava Kurumu'ndan ayrılmış,

¹⁴ MSB Arşivi, *Subay Şahsî ve Emeklilik Dosyaları*.

¹⁵ Eyice, agm, 262

¹⁶ MSB Arşivi, *Subay Şahsî ve Emeklilik Dosyaları*.

¹⁷ MSB Arşivi, *Subay Şahsî ve Emeklilik Dosyaları*.

¹⁸ Türk Tarih Kurumu, "Başkanlarımız" Erişim: 27 Nisan 2023, <https://www.thk.org.tr/baskanlarimiz..>

İstanbul Beden Terbiyesi Müdürü olarak atanmıştır. Onun gençlikle ilgili faaliyetleri 1939 yılında İstanbul'da Beden Terbiyesi Bölge Müdürü olarak atanmasıyla yeni bir safhaya girmiştir. Bu göreve atandığında Beden Terbiyesi Genel Direktörü yine bir asker olan Tümgeneral Cemil Tahir ile çalışmıştır. Eyice, Dolmabahçe Stadyumu'nun yapılmasını Dirimtekin ile ilişkilendirmiştir, fakat Cemil Tahir'in Başvekalet'e gönderdiği resmi yazıda, Dirimtekin göreve başladığında Dolmabahçe Stadyumu'nun inşasıyla ilgili hazırlıkların tamamlandığı anlaşılmaktadır.¹⁹ Bu durumda Dolmabahçe Stadyumu'nun yapımı Dirimtekin'den önceki dönemdi bir hazırlık süreci geçirmiş o görevdeyken birinci kısmının yapımı tamamlanmıştır. 6 Haziran 1936'da kurulan Tenis – Dağcılık ve Eskrim Kulübü'nün yeni binalarının yapımı da Onun Bölge Müdürlüğü'nden ayrıldığı 1944 yılına denk gelmektedir. Dirimtekin'in gayretleriyle seçkin eskrimciler daha önce başlayan tenis ve dağcılık kollarından sonra üçüncü spor kolu olarak bu kulüpte toplanmışlardır.²⁰ Bölge Müdürü olduğu dönemde Vefa, Beykoz Spor Kulübü sahaları inşa edilmiş, Beşiktaş ve Fenerbahçe spor sahaları düzenlenmesinde aktif rol alarak Türk Sporunun kurumsal gelişiminde katkı sağlamıştır.²¹

Dirimtekin, Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü görevini yürüttüğü dönemde aynı zamanda Eminönü Halkevi Başkanlığına getirilmişti. Başkanlık yaptığı 1942-1946 yılları arasında, faaliyetleri ve bulunduğu şehrin kültürel potansiyeli itibarıyla ülke genelindeki Halkevleri arasında öne çıkan Eminönü Halkevi'nde halka açık sosyal, kültürel ve yayıncılık faaliyetleri yürütmüştür.²² Halkevi'nin Tarih ve Müze şubesi tarafından 1942-1945 arasında Tarihi ve Mimari Anıtlar Resim Sergisi yapılmıştır. Burada sergilenen eserlerin kataloğu üç ayrı broşür olarak yayımlanmıştır.²³ İlk broşürde eski başkan Yavuz Abadan'ın adı bulunmaktadır. Ayrıca Eminönü Halkevi binasının yenilenmesi yönünde çalışmaları olmuştur. Reşat Ekrem Koçu onun başkanlığı dönemini Eminönü Halkevi'ni en faal zamanı olarak tanımlar.²⁴ Başkanlıktan ayrıldıktan sonra da Halkevi'nin idare kurulunda yer almıştır. Verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere Dirimtekin'in ömrünün sonuna kadar sürdürdüğü İstanbul tarihi, mimari, arkeolojik eserleri üzerine araştırmalarının ve ilgisinin uygulamalı olarak başladığı ilk yer Eminönü Halkevi'dir. Bu ilgisi İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile de bağlantı kurmasını, tanınmasını kolaylaştırmış, ilerleyen yıllardaki faaliyet alanı ve eserlerinin konusunu belirlemede etkili olmuştur.

Dirimtekin'in İstanbul'daki yöneticiliği ve yerel yönetimleriyle ilişkisi 1946-1950 yılları arasında ise Şehir Meclisi üyeliği ve İmar Karma Komisyonu Başkanlığı'na seçilmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. O, daha 1934'te İstanbul Vilayeti Umumi Meclis Üyesi olmasıyla bu şehre dönük faaliyetlere kurumsal düzeyde ilk adımını atmıştı. 1930-1940 ve daha yoğun olmak üzere 1950'li yıllarda İstanbul'un modern bir kent görünümünü kazanması ve şehrin ihtiyaçlarına bağlı olarak imar ve kentsel düzenleme çalışmaları başlatılmıştı. Bu çalışmalar sırasında karşılaşılan sorunlar arasında şehrin eski çağlardan o döneme kadar getirdiği yer üstü ve altındaki mirasın durumu önemli bir yer tutmaktaydı. İstanbul'da Roma-Bizans ve Osmanlı dönemine ait yer üstündeki anıtsal eserler olduğu kadar yer altı da arkeolojik zenginliğe sahipti. Bundan dolayı eski eserler üzerinde durulmayı

¹⁹ Devlet Arşivleri Başkanlığı. BCA. *Muamelat Genel Müdürlüğü*, 81-534-10,28/10/1939.

²⁰ Tenis Eskrim Dağcılık Spor Kulübü, "TED'in Tarihçesi", Erişim: 27 Nisan 2023, <https://www.tedclub.org.tr/sayfalar/detay/24/ted-in-tarihcesi>

²¹ Eyice, agm., 262.

²² Bkz. Mahmut Kocağa, *Eminönü Halkevi*, (İstanbul Üniversitesi/Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

²³ Devlet Arşivleri Başkanlığı. BCA. *Cumhuriyet Halk Partisi*, 1727-1020-2, 24/05/1945.

²⁴ Koçu, agm., 4607.

gerektiren bir sorundu. Ayrıca yeni rejim için arkeoloji ve sanat tarihine ilişkin tarihi eserlerin korunması ve tanıtılması Türkiye için muasır medeniyete ulaşmanın yollarındandı.²⁵ Osmanlı döneminden beri bu eserlerin korunması ve çalışma yapılması konusunda yapılan düzenlemelere rağmen tatmin edici mesafe alınmamıştı. Bundan dolayı eski eserler ve bunlarla ilgili kurumsallaşma sürecinin başlatılması gerekiyordu. 1948'de, Arkeoloji Müzeleri Müdürü Aziz Ogan tarafından, 1917'de kurulmuş olan ve belirli bir durağanlıktan sonra faaliyetlerini yeniden aktifleştiren İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin aktif hale getirilmesi bu sürecin devamı olmuştur. Dirimtekin bu encümenin üyeliğine seçilerek doğrudan doğruya eski eserler ve şehir arkeolojisi alanına girmiş oluyordu. Dirimtekin, 1950'de şehir meclis üyeliği sona erdiğinde Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nda başkan yardımcısı olarak çalışmaya başlamıştır. Bu kurumda çalışırken Eski Eserleri Koruma Encümeni'nde üyeliği devam etmiştir.²⁶

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye daha dışa açık bir dış politika sürdürmeye başlamıştır. Bunun etkisi kültürel ve bilimsel alanları kapsayacak şekilde genişletirken faaliyetleri de artırmıştır. Bu dönemin faaliyetlerden biri de 19. Yüzyılın sonlarında Avrupa'da yapılmaya başlanan Müsteşrikler kongresiydi. Geleneksel hale gelen bu toplantının ilki 1873'te Paris'te²⁷ 22'ncisi 1951'de İstanbul'da yapıldı. Prof. Zeki Velidi Togan başkanlığında İstanbul'da toplanan Milletlerarası 22. Müsteşrikler Kongresi'nin tertip komitesinde turizm ve rehberlik komisyonu başkanı olarak Dirimtekin'de bulundu.²⁸ Ayrıca Kongre'de İstanbul'da Tekfur Sarayı'nın kuzeyinde yapılan kazı raporlarını içeren bir bildiri sundu.²⁹ Dirimtekin, 1953'te İstanbul'un Fethi Kutlamaları için önceki yıllarda oluşturulan komite ve İstanbul Fetih Cemiyeti'nin faaliyetlerine de aktif olarak katıldı. Bu Cemiyetin dergilerinde yazdı ve yayınevinden kitapları yayımlandı. 1955' İstanbul'da yapılması planlanan IX. Uluslararası Bizans Araştırmaları Kongresi hazırlıkları devam ederken Ayasofya Müzesi müdürlüğüne atandı. Zaten kendisi tertip komitesi başkanı Arif Müfit Mansel'in davetiyle tertip kongresine hazırlıklar safhasında alınmıştı. Ayasofya Müzesi müdürlüğünü 1971'e kadar sürdürecektir olan Dirimtekin için müze müdürlüğü arkeoloji ve müzeciliğin içinde aktif olarak yer alacak bir fırsat doğurmuştur. Ayrıca araştırma konuları arasına Osmanlı tarihinin yanı sıra artık özellikle Sanat tarihi ve arkeolojik konularda Bizans çalışmaları da girmiştir.³⁰

Feridun Dirimtekin, Ayasofya Müzesi Müdürlüğü, İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni üyeliği ve İstanbul Fetih Derneği üyeliklerinde bulunurken yürüttüğü faaliyetlerle tamamıyla eski eserlere yoğunlaşmıştır. Bu süreçte kısa bir süre Arkeoloji Müzesi Müdürlüğüne de vekâlet eden Dirimtekin, 1956-1960 yılları arasında, İstanbul'da imar faaliyetleri çerçevesinde yapılan düzenlemelerde de danışman olarak bulunmuştur. 1961 yılı Şubat ayında Ankara'da toplanan Müzeler Danışma Kurulu'nda çalışmış ve hazırlanan rapora katkı sunmuştur. Ayasofya

²⁵ İstanbul'un 1930 ve 1940'lı yıllardaki imar faaliyeti ve modern kentleşme açısından düzenlenmesi konusunda bkz. E. Zeynep Suda (Güler) "1930 ve 1940'larda İstanbul'da Modernleşme ve Kentsel Planlamaya Dair Düşünceler" Prof.Dr.Cemil Oktay'a Armağan: Tarih ve Siyaset Üzerine Yazılar, Editörler: İnci Özkan Kerestecioğlu ve H.Birsen Hekimoğlu, (Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları, 2021)

²⁶ Eyice, agm, 263.

²⁷ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "XXVI. Delhi Milletlerarası Şarkiyatçılar Kongresi", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Cüz 1-2, 1964, 104.

²⁸ Eyice, agm.,

²⁹ Zeki Velidi Togan, "XXII. Beynelmül Müsteşrikler Kongresinin Meaisi ve İslam Tetkikleri", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt I, Cüz 1-4, 1953, 28.

³⁰ Eyice, agm, 263; Kul, "Mehmet Feridun Dirimtekin", *Atatürk Ansiklopedisi*, Erişim: 28 Nisan 2023, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-feridun-dirimtekin-1894-1976/>

Müzesi Müdürlüğü sırasında *Ayasofya Müzesi Yıllığı* adlı 1969'da 8. Sayısından sonra yayın hayatına ara veren süreli yayın çıkarılmasını sağlamıştır.³¹ Burada yazdığı birkaç cümlelik önsözde bu Yıllığın, müzeyi daha iyi tanıtmak ve yapılan çalışmaların sonuçlarını yaymak için çıkarıldığı belirtilmiştir. *Ayasofya Yıllığı*'nın ilk sayısı müzenin 1957-1958 faaliyetlerini içermektedir.³²

Dirimtekin'in Ayasofya Müzesi Müdürü olması ve bu görevi sırasında Bizans eserleri üzerinde yaptığı çalışmaları onun yurtdışında da tanınmasını sağlamıştır. Bu süreçte Yurtdışında Bizans çalışmaları yapan yabancı uzmanlardan ardi ardına davetler aldı. Bu davetlerde İstanbul'un Bizans devri eserleriyle ilgili konferanslar verdi. 1955'te İstanbul'da toplanan Uluslararası Bizans Araştırmaları Kongresi'nde tertip heyetindeki görevinin yanı sıra bildiri de sunmuştu. Bizans ile ilgili geleneksel olarak yapılan bu kongrenin 1958'de Münih ve 1966'da Oxford'da düzenlenenlerine de bildiriyle katıldı. Yurtdışında tanınmaya başlaması çalışma alanlarıyla ilgili akademik kurumlara üyelik şeklinde devam etmiştir. Örneğin, 1958'de Alman Arkeoloji Enstitüleri'ne muhabir üye daha sonra asli üye olarak seçilmiştir. Ayrıca Türk-İngiliz Kültür, Türk-Amerikan Üniversiteler Derneklerinin ve Akdeniz Akademisi'nin üyeliklerine de seçilmiştir. Yurtdışında tanınırlığı artarken 1960'ta İspanya devletinin *Isabelle la Catholique* nişanının *commandeur* rütbesi, Yunan devletinin Phoenix, İtalya'nın *Al merito della Repubblica Italiana* ile Fransız hükümetinin nişanlarına layık görülmüştür.³³

Feridun Dirimtekin'in hayatına bakıldığında askeri ve sivil idari görevleri onun araştırmacı kimliğini engellemediği gibi aksine araştırmalarını kolaylaştıracak imkanlar sunmuştur. Uzun yıllardır oturduğu, Şişhane meydanına bakan Frej adlı aile apartmanının satılmasından sonra Ayasofya'nın Bâbihümayun tarafındaki, Sultan Abdülmecit devrinde Mimar Fossati tarafından yapılan ve 1946'dan beri müdür lojmanı olarak kullanılan Hünkâr Kasrı'nda emekli olana kadar oturmuştur. Emekli olduktan sonra ise Harbiye-Osmanbey'de bir apartman dairesine yerleşmiştir. 26 Eylül 1976'da vefat eden Dirimtekin'in cenazesi öğle namazından sonra Feriköy Mezarlığı'na defnedilmiştir.³⁴ Böylece İstanbul Cihangir'de başlayan hayatı doğduğu yere yakın bir semtte sona ermiştir.

Dirimtekin'in özel hayatında eşinin ve kendisinin soylarının köklü ailelere dayanıyor olmasının etkisi hakkında yazarlar tarafından dile getirilmiştir. Kendisiyle yakın görüşen Eyice, Onun uzun yıllar mensup olduğu ailenin tarihi üzerine yazmayı düşündüğünü fakat gerçekleştirmediği bilgisini vermiştir. Ayrıca Dirimtekin'in Dukakinzadeler'le bağımlı göstermek için yaptırdığı armayı evindeki duvara astığını, parmağına da yüzük olarak taktığını yazmıştır. Evlenmesinden dolayı askerlik mesleğinden ayrılmasına kanuni neden olarak gösterilen eşi Anjel, Beyrutlu Maruni zengin bir aileden Selim Hahna Frej'in üç çocuğundan biriydi. Kendi soyadlarıyla anılan yedi katlı apartmanda oturan Selim Hahna'nın babası Arap, annesi Amerikalıydı. Selim

³¹A. Halûk Dursun, "Ayasofya Müzesi Yıllığı", Erişim: 27 Nisan 2023, http://www.abmethalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=9&anIIcat_1=0&anIIitm_1=42

³² *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, No:1, (İstanbul: Maarif Matbaası,1959)

³³ Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, agm, 4607; Eyice, agm, 264.

³⁴ Çelik Gülersoy bu apartmanın 1948'de 150000 liraya satıldığını söylemektedir. "Frej Apartmanı", Konuk Yazar Çelik Gülersoy, *Cumhuriyet*, (7/8/1989); Eyice, agm, 266; Cumhuriyet gazetesinde verilen ölüm ilanında Dirimtekin ailesinin bazı fertlerinin isimleri verilmiş fakat çocuklarından bahsedilmemektedir. Başka yazılarda da çocuklarından bahsedilmemiştir. Anlaşılan çocukları yoktur. Burhan adlı bir erkek kardeşi ve yeğeni Canan Dirimtekin ile yengesi Bilge Dirimtekin isimleri ölüm ilanında görülmektedir. *Cumhuriyet* (28 Eylül 1976)

Hahna'nın eşi Polin de Beyoğlu'nun tanınmış zengin Levanten ailelerinden Glavaniler'dendir.³⁵ Dirimtekin ailesinin aristokratik görünümüleri, tavırları, giyimleri, kuşamları katıldıkları sosyete, resmî ve diplomatik davetlerde onları aranan kişiler arasına sokmuştur. Dirimtekin, davetlere klasik elbiselerin üzerinde aldığı nişanları takarak, eşi de dönemin modasına uygun kıyafetler, şapkalar giyerek katılmaları toplantıların dikkat çeken ve aranan figürleri olmuştur.³⁶

ESERLERİ VE ASKERİ TARİHÇİLİĞİNE BİR BAKIŞ

Feridun Dirimtekin'in ilk yazarlığı Askeri yayınlar yapmadan önce *Türk Kadın Mecmuası* adlı dergide çıkan yazılarıyla başlamıştır. Burada çıkan yazılarını Feridun Necdet adıyla yayınladığı *Onlar ve Biz* adlı bir kitapta toplamıştır.³⁷ Askeri Tarih, Bizans ve Osmanlı tarihi üzerine verdiği eserleri yayınladığı dönemlere genel olarak bakıldığında çeşitli kurumlarda yaptığı görevler Onun araştırma alan ve konularını belirlemede etkin olmuştur. Ayasofya Müzesi Müdürlüğü'ne başladıktan sonra eserleri ağırlıklı olarak Bizans ve İstanbul konulu çalışmalardır. Semavi Eyice, Türkiye'de Bizans çalışmalarını ele aldığı makalesinde Dirimtekin'e de yer ayırmış ve bunlardan bahsetmiştir.³⁸ İstanbul ve Fethi konu alan çalışmaları İstanbul Fetih Cemiyeti'nde üye olduğu zaman yoğunluk kazanmıştır. Sanat tarihi, mimari, arkeoloji, tarih gibi alanları kapsayan eserleri Dirimtekin'in hayatı ve bibliyografyası hakkında ayrıntılı bir şekilde yazan Eyice'nin Onu, "Trakya Araştırmacısı" olarak tanımlaması daha çok Bizans çalışmalarına başladıktan sonraki bir sürece ilişkindir. Bu tanımlama Dirimtekin'in birbirinden farklı alan, dönem ve konuları içeren yayımlarıyla birlikte değerlendirildiğinde dar bir kalıbın içine sokulduğunu göstermektedir. Burada ifade "Trakya Araştırmacısı Olarak" şeklinde olabilirdi. Bu durumda onun Trakya Araştırmaları'nı bulunduğu idari görev ve ilgi duyduğu konularla ilişkilendirebilirdik. Dirimtekin'nin eserlerine genel olarak bakıldığında onu bir askeri tarihçi olarak görmek için dönemin Harp Tarihçiliği ve resmi askeri yayınları yeterli referans olacaktır. Aşağıdaki başlık altında Onun askeri tarihle ilgili eserleri ve askeri tarihçiliği değerlendirilecektir. Böylece Onun diğer alanlardaki araştırmalarıyla askeri tarihçiliğinin karşılaştırabilecek imkân doğarken, aynı zamanda bir araştırmacı olarak Dirimtekin'in karakteristik özellikleri ortaya çıkmış olacaktır. Resmi askeri tarih yayınları dışında kalan eserlerine bakıldığında popüler bir üslup benimsediği, kaynak tenkidi ve kullanımında sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Onun arkeoloji ve sanat tarihine ilişkin yazılarında da bu eksikliğin olduğunu Semavi Eyice, İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı metinde belirtmiştir.

ASKERİ TARİHÇİ OLARAK FERİDUN DİRİMTEKİN

Dirimtekin'in Askeri resmi yayın niteliğindeki ilk eserlerinde izlediği yöntem dönemin askeri yayınlarında karşılaşılan bir geleneğin görünümüdür. Onun çeşitli alanlardaki çalışmalarının bir kısmında askeri tarihçiliğinin izlerini bulmak mümkündür. Özellikle İstanbul ve Marmara surlarını konu edinmiş olması İstanbul'un Fethi üzerine yazdığı eserleri tamamlar niteliktedir. Onun surları yazarken muhasara ve muharebe arasında ilişki kurması, muharebenin bahsedilen yerde olup olmadığı, mevzi yerleri gibi konulara dikkat etmesi, Fetihle ilgili eserinde de surlarla ilgili bahisleri

³⁵ Gülersoy, agm.

³⁶ Kul, "Mehmet Feridun Dirimtekin" Erişim: 28 Nisan 2023, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-feridun-dirimtekin-1894-1976/>

³⁷ M. Larcher, *La Guerre Turque dans la Guerre Mondiale*, (Paris: Etienne Chiron, 1926); *Büyük Harpte Türk Harbi I-III*, Çeviren: Mehmed Nihad, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1927-28)

³⁸ "Türkiye'de Bizans Araştırmaları" Cumhuriyetin 50.Yılına Armağan Edebiyat Fakültesi, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası. 1973), 390-394.

bunu göstermektedir. Dirimtekin'in eserlerine ve bu eserlerde işlediği konulara bakıldığında onun özellikle Ayasofya Müzesi Müdürlüğü'nden önceki dönemde yazdığı eserleri askeri tarih kurumları tarafından yayınlanmış, resmi yayınlar olduğu anlaşılır. İlk askeri yayını Harp Akademisi'nde görev yaptığı yıllarda yazdığı "Büyük Harp, Türk Cepheleri" adlı bir serinin parçasıdır. Bu seri Kafkas, Çanakkale ve Filistin Cephelerinden oluşturulmuştur.³⁹ Harp Akademisi'nde ders kitabı olarak kullanılan bu eserlerin başlığı yayımlanmalarından önceki ve sonraki yıllarda yazılan seri eserlerdeki adlandırmayla benzerlik göstermektedir. Mehmed Nihad'ın 1922'de yayımlanan eserinde kullandığı başlık "*Cihan Harbinde Osmanlı Harekâtı*" idi. Dirimtekin'in 1927'de yayımlanan eserleriyle aynı yıl M. Larcher'in *Büyük Harpte Türk Harbi* kitabı 1926'da Fransızca yayınlandıktan sonra ve Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴⁰ Sonraki yıllarda Fahri Belen'in yazdığı seri kitapları genel olarak "Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi" olarak adlandırması Belen'in ilham kaynaklarını göstermektedir. M. Larcher'in kullandığı adla ondan daha önce yazan Mehmed Nihad'ın kullandığı kitap başlığı hemen hemen aynı anlamdadır.

Dirimtekin'in ilk tarih eseri olan Çanakkale Cephesi kitabı metnin akışı ve içeriğiyle de dönemin harp tarihi kitaplarıyla benzerlik göstermektedir. Kitaplarında tarihi arka planı içeren genel vaziyet, askeri coğrafya, tahkimat, orduların nicelik ve niteliği gibi konuları belirli bir düzen içinde ele almıştır. Örneğin Çanakkale Muharebeleri kitabında, Boğaz ve çevresinin coğrafyası, ulaşım ve lojistik imkanlar, demografik özellikleri verdikten sonra mevcut durum ve muharebelerin anlatımına girmiştir. Ayrıca mayın hatları, tahkimat, batarya ve toplar hakkında bilgi, tarafların askeri teşkilatı ve konuşlanması, harekât planı, zaiyat sayısı ve sonuçta değerlendirme bulunmaktadır. Dirimtekin Büyük Harp serisinde Filistin Cephesi'ni de yazmıştır. Malazgirt, Konya-Düzbel, Haçlı dönemi Eskişehir ve İnönü muharebeleri, Kırım Harbi, 1736-39 Avusturya-Rus Seferi, 1831-1840 Mısır Seferi, 1714-18 Avusturya-Venedik Seferi, Kadeş Meydan Muharebesi, Nizip Seferi gibi büyük kısmı Askeri Mecmua'da yayınlanan makaleleri kitaplaştırılmıştır. Ayrıca *Memleketin Harbe Hazırlanması* adlı bir kitabı ile Tank adlı tercümesi bulunmaktadır. Sivil yayınevlerinden yayımlanmış harp konulu eserlerinde de Dirimtekin, askeri yayınlardakine benzer bir yöntemi takip etmiştir. Genel siyasi vaziyet. Orduların durumu, tertibi, asker kaynakları, harekât planları gibi konulara da değinmiştir, fakat yazdıkları ders kitabı ve askeri mecmuadaki derinliğin ötesine geçememiştir. Harple ilgilenmiştir, ama ilgilendiği konuların zaman aralığı, harp usulleri, ordu teşkilatları, harbin meşruiyeti, gerekçesi, kullanılan silahlar, askeri sınıflar anlamında modern savaşlarla, klasik savaşlar arasındaki farklardan dolayı tam anlamıyla bir monografik muharebe incelemesi olmamıştır. Özellikle modern öncesi dönemlere indiğinde kaynakların sınırlılığı ordu teşkilatlarının ve uygulanan taktiklerin basitliği klasik tarih anlatısı ile harp tarihi anlatısının birbiriyle iç içe geçtiği metinler oluşturmuştur. Modern dönem harplerini içeren eserleri bu anlamda Türk Harp Tarihi yazımının geleneksel anlatısına uygundur. Bunların Resmi Harp Tarihi yayınları olarak kalması da bu yüzdendir. Bu eserlerde anlatının daha mevzi bir alana yani cepheye ve askeri harekate odaklanması, teknik içerik ve anlatı dilinin olması genel okuyucuya hitap etmeyen askeri yayınlarının sonraki yıllarda yeniden yayımlanması için nedenleri ortadan kaldırmıştır. Yalnız İstanbul'un Fethi, Malazgirt gibi konular milli büyük tarih anlatısının dönüm noktalarını oluşturmasından dolayı sivil yayınlar arasında tekrar yayımlanma şansına sahip olmuştur. Örneğin İstanbul'un Fethi ölümünden

³⁹ *Büyük Harp Türk Cepheleri*, (İstanbul: Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası,1927).

⁴⁰ M. Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi*, Nakil ve Taşhiye Eden: Kaymakam Bursalı Mehmed Nihad, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1927).

sonra dahi yakın bir zamanda yayımlanabilmiştir. Malazgirt üzerine yazdıklarının bazıları da akademik dergi ve yayınevleri tarafından yayımlanmıştır. Dirimtekin'in askeri tarihle ilişkilendirilebilecek kitaplaşmış eserleri ve bazı makaleleri aşağıda verilmiştir. *Askeri Mecmua*'da yayınladığı makaleler bu mecmuadan ayrı Mecmuanın Lahikası olarak basılmıştır.

1. *Türk Ordusunun Eski Seferlerinden Nezîp Seferi 1831-1840 Seferi*, İstanbul 1931.
2. *Büyük Harp, Türk Cepheleeri, Kafkas Cephesi*, İstanbul 1927.
3. *Büyük Harp -Türk Cepheleeri, Filistin Cephesi*, İstanbul 1927.
4. *Büyük Harp – Türk Cepheleeri, Çanakkale Cephesi*, İstanbul 1927.
5. “1714-1718 Türk-Avusturya-Venedik Seferi”, *Askeri Mecmua*, 49/84 (1932).
6. *1736-1739 Türk Avusturya Rus Seferi*, İstanbul 1928.
7. *1853-1855 Seferinde Rumeli ve Kırım Harekâtı*, Askeri Mecmua Lahikası, Tarihsiz.
8. “Kadeş Meydan Muharebesi”, *Askeri Mecmua*, 52/95 (1934), s. 959-986.
9. “Malazgirt Meydan Muharebesi”, *Askeri Mecmua*, 54/101 (1936), s. 1103-1120.
10. *Malazgirt Meydan Muharebesi*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1943.
11. “Selçukluların Anadolu’da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer”, *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1972, 231-258.
12. *Haçlı Seferlerde İnönü ve Eskişehir Meydan Muharebeleri*, İstanbul 1946.
13. *Memleketin Harbe Hazırlanması*, Askeri Matbaa, 1932.
14. *İstanbul’un Fethi*, İstanbul Belediyesi Yayını, İstanbul 1949
15. *Konya ve Düzbel (1146-1176)*, Ahmet Said Matbaası, İstanbul 1944.
16. *Fetihden Önce Marmara Surları*, İstanbul Fetih Derneği Yayınları, İstanbul 1953.
17. *Fetihden Önce Haliç Surları*, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956.

Dirimtekin'in yayınları burada yukarıda verilen listedekilerin çok daha fazlasıdır, fakat burada askeri tarih kapsamında bir tercih yapılmıştır. Ayrıca Semavi Eyice askeri yayınlarıyla birlikte diğer yayınlarını içeren ayrıntılı bir bibliyografyayı Dirimtekin hakkında yazmış olduğu makalenin sonuna kronolojik sırayı gözeterek toplu halde vermiştir

SONUÇ

Bu makalenin amacı giriş kısmında belirtildiği üzere Feridun Dirimtekin'in hayatı ve eserleri üzerine yapılacak bir değerlendirmeye, onu bir askeri tarihçi olarak tanımlayarak konuyla ilgili araştırmacıların bu yönde dikkatini bu yönde çekmekti. Hayatı, eserleri ve tarihçiliğine dair

hazırlanan makalemizin amacına ulaşacağı kanaatindeyiz. Hayatına dair hakkında ilk defa bu makalede eklenen bilgilerle, daha önceden yanlış bilinen veya bilinmeyen az da olsa bazı noktalar tashih edilmiştir. Tarihçiliği ve askeri yayınları üzerinden yaptığımız değerlendirme onun bir askeri tarihçi olarak niteliğini ve Türk Askeri tarih yazımına katkısını ortaya koymuştur. Dirimtekin'in eserleri askeri tarihçilik olarak belirli konularla ilgili literatüre katkı sağlamış, fakat bu konularla ilgili yeterli niteliğe sahip monografik eserler olmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca onun bazı eserleriyle döneminin popüler tarihçileri arasında değerlendirmek de mümkündür. Eserlerindeki üslup bunu göstermektedir. Semavi Eyice'nin onun diğer alanlardaki çalışmalarıyla ilgili tespit ettiği amatörlüğü askeri tarih metinlerinde de görülmektedir. Buna rağmen Dirimtekin'in yayınlarının alan çalışmalarına ve askeri tarihçiliğin gelişiminde literatüre katkılarından dolayı belirli bir kıymeti olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca onun her alandan eserinde askeri tarihçilik tecrübesinin izlerine rastlamak mümkündür. Askeri resmi yayınlar haricinde sivil yayınlarda basılan eserleri popüler askeri tarih eserleri olarak değerlendirmenin doğru olduğu kanaatindeyiz. Bu makalenin amacı dışına çıkmamak için geniş kapsamlı bir inceleme ve ona uygun bir veri kullanımı olmamıştır. Amacımıza uygun olarak belirlediğimiz sınırların ötesine çıktığında Dirimtekin konusunun eserleri ve kendisi hakkında daha geniş kapsamlı bir araştırmanın konusu olması gerektiği düşüncesine varılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri. BCA. *Cumhuriyet Halk Partisi*, 1727-1020-2, 24/05/1945.

Devlet Arşivleri. BCA. Muamelat Genel Müdürlüğü, 81-534-10, 28/10/1939.

Millî Savunma Bakanlığı Arşivi. *Subay Şahsî ve Emeklilik Dosyaları*. Feridun Dirimtekin. 1328C-P.02.

Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Arşivi, *Künye Defterleri*, 38 Numaralı Defter, Sıra No: 1126.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Tetkik Eserler

“İstanbul Ayasofya Müzesi Müdürlüğünden Emekli Feridun Dirimtekin Vefat Etti”, *ICOM-Müzeler Bülteni*, sy. 14 (1976).

“Yönetim Kurulu Başkanımız Feridun Dirimtekin Vefat Etti”, *TİOK Belleteri*: 55/334 (1976).

ERSÜ, Hüsnü, 1912-1913 Balkan Savaşı’nda Şarköy Çıkarması ve Bolayır Muharebeleri, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

EYİCE, Semavi, “Trakya Araştırmacılarından Feridun Dirimtekin, 1894-1976”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (1979-80), 259-285.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, “XXVI. Delhi Milletlerarası Şarkiyatçılar Kongresi”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Cüz 1-2, 1964, 104.

KOÇU, R. Ekrem, “Dirimtekin, Feridun”, *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, 4606-4607.

LARCER, M., Büyük Harbde Türk Harbi, (Nakil ve Taşhiye Eden: Kaymakam Bursalı Mehmed Nihad), *Askerî Matbaa*, İstanbul, 1927.

NEBİOĞLU, Osman “Dirimtekin (Dukakinoğlu), Feridun”, *Türkiye’de Kim Kimdir Ansiklopedisi*, İstanbul 1961-62, Nebioglu Yayınevi, İstanbul.

TOGAN, Zeki Velidi, “XXII. Beynelmillel Müsteşrikler Kongresinin Meaisi ve İslam Tetkikleri”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt I, Cüz 1-4, 1953, s.28.
http://www.ahmethalukdursun.com/index.php?lang=tr&page=9&anIicat_1=0&anIitm_1=42Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi

İnternet Kaynakları

<https://aturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-feridun-dirimtekin-1894-1976/>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/dirimtekin-feridun>

<https://www.tedclub.org.tr/sayfalar/detay/24/ted-in-tarihcesi>

<https://www.thk.org.tr/baskanlarimiz>